

יציאה לקראת העתיד

למדנו בשיעור על הברכות¹³² שיעקב אבינו קיבל מיצחק אביו שתי ברכות. הראשונה¹³³ ברכת אברהם, שעניינה עניין התולדות, כלומר המשך נשיאת העניין האלוקי, כלשון רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי.¹³⁴ ציינתי, על פי פשט הפסוקים, שברכה זו הייתה מיועדת לו מלכתחילה:

132 סוד מדרש התולדות, חלק ו, עמ' 217 ואילך.

133 לפי סדר הפסוקים ברכה זו היא השנייה.

134 העניין האלוקי מביא את האדם למדרגת קיום למעלה מהמדרגה של הקיום הטבעי, הנקראת אצל רבי יהודה הלוי "העניין השכלי". העניין השכלי מעניק לאדם באשר הוא אדם את הדרך הטובה ביותר לקיים חיים טבעיים מתוקנים, הן ברמת הפרט והן ברמת החברה. העניין האלוקי חל אך ורק על האדם המתגלה כראוי לו, ובמהלך חומש בראשית התורה מספרת איך העניין האלוקי עבר לאברהם אבינו ולאחריו ליצחק בנו וליעקב בן בנו. מי שזוכה לו זוכה לשלושה דברים: הנבואה, השגחה אלוקית מעל חוקי הטבע והתעלות מעל החומר, כפי שמסביר זאת רבי יהודה הלוי במאמר הראשון, בפסקה קט: "אמר החבר: לא כן, ייעודינו הם כי נדבק בעניין האלוהי על ידי הנבואה וכל הקרוב לה וכי יתחבר העניין האלוהי בנו באותות גדולה, במראות כבוד ובנפלאות, ולכן לא נאמר בתורה: אם תעשו ככל המצוה הזאת אביאכם אחרי מותכם אל גינות ואל מקום תענוגות, כי אם: והייתם לי סגולה ואני אהיה לכם לאלוהים ואנהיגכם, ואנשים מכם יהיו עומדים לפני ועולים השמימה, כאותם שהיו מתהלכים בחייהם בין המלאכים, והמלאכים יקראו לכל אחד מאלה "בן אדם" להבדיל בינו לבינם; ואף מלאכי יהיו מתהלכים בקרבכם בארץ, ותראו אותם, בבואם, בודדים או במחנות, לשמור עליכם ולהלחם לכם; ותאריכו ימים על הארץ שבסיועה הגעתם למדרגה הזאת, היא אדמת הקודש; ויהיו השבע בארץ הזאת ורעבה, טובתה ורעתה תלויים בעניין האלוהי לפי מעשיכם, ויהיה מנהג הטבע נוהג בכל העולם כולו, אך לא בכם, כי כל עוד שכינתי שורה בקרבכם, תראו שובע בארצכם, וגשמיכם יבאו כסדרם, לא יכחשו זמניהם, ותגברו במתי מספר על אויביכם, ובוה תדעו כי עניינכם נוהג לא לפי חוקי הטבע, כי אם לפי רצוני, אך בעברכם על דברי תראו רעב ובצורת ונגף וחייה רעה, גם בימים אשר כל העולם כלו שרוי בשלווה, אז תדעו כי עניינכם מונהגים על ידי דבר העומד למעלה מן החוק הטבעי. וכל זה נתקיים, כל היעודים הכלולים בתורתנו באו, אין לחוש אפוא פן לא יוסיפו להתקיים. לעומת זה, כל יעודי הדתות האחרות יכללם שורש אחד, והוא התקווה להיות קרוב לאלוה ולמלאכיו, ומי שהגיע למדרגה זו לא יירא מוות. לא כן תורתנו, היא מוכיחה את יעודה במראה עינים." (מתוך שיעורי הרב על ספר הכוזרי).

וְאֵל שְׂדֵי יִבְרָךְ אֶתְךָ וְיִפְרֹךְ וְיַרְבֵּךְ וְהִיִּיתָ לְקָהָל עַמִּים.
וַיִּתֵּן לְךָ אֶת בְּרַכְתּוֹ אֲבָרָהֶם לְךָ וּלְזַרְעֶךָ אֶתְךָ לְרִשְׁתְּךָ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיד אֲשֶׁר
נָתַן אֱלֹהִים לְאַבְרָהָם.

בראשית כח ג-ד

רש"י מסביר את מהות ברכתו של אברהם בד"ה "את ברכת אברהם":
"שאמר לו 'ואעשך לגוי גדול' 'והתברכו בזרעך' יהיו אותן ברכות האמורות
בשבילך, ממך יצא אותו הגוי ואותו הזרע המבורך". מוסיף המלבי"ם ומסביר:
"ואל שדי יברך אתך" - שהוא מה שברכו 'שיהיה לקהל עמים', וגם 'שיתן לך
ברכת אברהם' והוא שיהיה לו לאלהים וישרה שכנתו עליו, וזה יהיה 'לרשתך
את ארץ מגריך', כי ברכת הזרע וברכת ירושת הארץ תלוים זה בזה ונזכרים
תמיד זה אצל זה, וירושת הארץ תנאי אל שישרה שכנתו עליהם, כי היא
מוכנת לקדושה ולהשראת שכנה, וכן תנאי אל שיפרו וירבו, כי השורק והגפן
המובחר לא יצלח רק בקרן בן שמן, וברכת אברהם תלה מתנתו באלהים כי
אינה ביד אדם..."¹³⁵ הדגשתי אז שיצחק מעולם לא התכוון לתת ברכה זו,
"ברכת אברהם" לעשו. הוא כן התכוון לתת לו את הברכה השנייה ועניינה
ענייני העולם הזה:¹³⁶

וַיִּתֵּן לְךָ הָאֱלֹהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵי הָאָרֶץ וְרֵב דָּגַן וְתִירֹשׁ.
וַעֲבָדוּךָ עַמִּים וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לְךָ לְאֲמִים הָיָה גִבּוֹר לְאַחִידָה וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לְךָ בְּנֵי אֲמֹד
אֲרָרִיד אָרוּר וּמְבָרְכִיד בְּרוּךְ.

בראשית כז כח-כט

אולם רבקה הבינה שתכניתו של יצחק אשר רצה לחלק את משימת בניין
הזהות הישראלית בין שני בניו, עשו ויעקב, לא תצלח, וזאת משום חוסר

135 המלבי"ם - הרב מאיר ליבוש בן יחיאל מיכל וייזר (1809-1879) מגדולי מפרשי המקרא והפוסקים האחרונים. הוא כתב פירוש לכל התנ"ך ולשלחן ערוך "אמצות החיים". הוא מונה ב-1859 רב ראשי לרומניה. הוא התנגד לרפורמה ונאלץ לעזוב את משרתו. ב-1865 מונה לרב של קהילת יהודי לונשיץ ובשנת 1870 עבר למוגילוב - בלארוס. אחרי גירושו מהמקום הוא הגיע לעיר קניגסברג בפרוסיה המזרחית. הוא נפטר בעיר קייב בדרכו לכהן כרב של קהילת יהודי קרמנצ'וג. הרב אשכנזי הדגיש את חשיבות פירושו למקרא באומרו שכל מי שרוצה לדעת מקרא חייב ללמוד בעל פה את פירושו ובעיקר המבוא לספר ויקרא.

136 ראה נצח ישראל למהר"ל, פרקים טו-טז.

יציאה לקראת העתיד

האחוה בין האחים.¹³⁷ בעקבות התערבותה קיבל יעקב גם את הברכה השנייה. בעקבות נתינת ברכה זו ליעקב, פיתח עשו שנאה עמוקה ביותר כלפי אחיו והוא תכנן להרוג אותו.¹³⁸

וַיִּשְׁטֵם עֵשָׂו אֶת יַעֲקֹב עַל הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בָּרַכּוּ אָבִיו וַיֹּאמֶר עֵשָׂו בְּלִבּוֹ יִקְרְבוּ יָמֵי אָבֶל אָבִי וְאַהֲרָגָה אֶת יַעֲקֹב אָחִי.

בראשית כז מא¹³⁹

רבקה ציוותה אז את בנה יעקב לברוח אל לבן אחיה, היושב בחָרָן, ל'ימים אַחֲדִים', 'עַד שׁוֹב אֶף אַחִיד מִמֶּךָ':

וַעֲתָה בְנֵי שְׁמֵעַ בְּקִלֵּי וְקוּם בְּרַח לְךָ אֶל לְבָן אָחִי חָרָנָה.

137 בראשית כז לה: וַיֹּאמֶר בָּא אַחִיד בְּמִרְמָה וַיִּקַּח בְּרִכְתְּךָ. פירש רש"י ד"ה "במרמה": בחכמה. ונ' דפירש הכי משום דמכל מקום יש לדרוש גבי הצדיקים מצד השבח, כדקא יאות. ואולם קצת קשה. דהשתא נראה לבתר פירושו כאילו לא חסתה התורה על כבוד הצדיק. דאף כי המקרא נתן לנו בזה מקום לדרוש ולקבל שכר, מכל מקום היה לו לרמוז מה דבעי משום ואין למו מכשול, אך פירש רש"י מה שפירש משום התמיהה כנראה, וצריך בירור.

ויש להקדים בזה עיון מה על הכלל הבא לנו ממדת ארך אפים, דהיינו "מתוך שלא לשמה בא לשמה". והנה פשט הדבר ידוע לכל, וגם הניסיון מוכיח לזה, אוף הכי אפשר לפרש תוכו של דבר מלשון "תוך ומרמה", כלומר, כשהאדם מרגיש בצד המרמה שבלא לשמה, זה מסייע לו בלי ספק לבא לשמה. ובא הפירוש, כי מהת"ך אשר בלא לשמה, ובמה שמכיר דאין כאן אלא מרמה, אז יבא ללשמה, דברים כפשוטם, וזו היא כחם של הצדיקים להכיר ולהרגיש במרמת הרמאים אף כי בעצמם הם נקיים מזה, בחינת "איש תם", והכרה כזו נקראת ודאי חכמה עילאה, וכדפירש רש"י כאן, באשר ובא פירושו בנכון. כי בחכמה בא אחיד במרמה שלך, ומשום הכי זכה לברכתך השייכת לזה. (מתוך גנוז הרב).

138 ראה ספרי במדבר סט: הלכה בידוע שעשו שונא ליעקב. ראה גם פרש"י לבראשית לג ד: אמר ר' שמעון בן יוחאי: הלכה היא בידוע שעשו שונא ליעקב ...

139 וישטום עשו את יעקב על הברכה אשר ברכו אביו ויאמר עשו בלבו יקרבו וכו'. נ"ל כי על ברכת עצמו קאי, ועל חרבך תחיה וכו' ולפיכך חרה אפו דאם לא כן אשר ברכו יצחק הל"ל. וזהו ממש מה שפירש רש"י בסמוך יקרבו ימי אבל אבי וכו', שלא אצער את אבא, דלכאורה תמוה מאד, מה לו לרש"י לדרוש אחרי עשו לשבח, ולא כדרך רז"ל? אלא כי שטם עשו את יעקב משום ועל חרבך תחיה והיה כאשר תריד וכו', וכך פשוטו. דאם מוסב על יעקב מאי אשר ברכו אביו, דאין צורך בזה כאן, שכבר ידענו כי יצחק אביו של יעקב, ודאי וא"ת דכונת המקרא באביו של עשו, בברכת יעקב, אדרבה, כי אם מצד שיצחק אבי יעקב הוא ולפיכך ברך את בני יעקב, למה לו לעשו לשטום את יעקב בכאן? אלא, כדפי' ודאי. וכך פשוטו. (מתוך גנוז הרב)

וַיִּשְׁבֶּתָּ עִמּוֹ יָמִים אֲחָדִים עַד אֲשֶׁר תָּשׁוּב חֶמֶת אֲחִידָה.
עַד שׁוּב אִף אֲחִידָה מִמֶּךָ וְשָׁכַח אֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ לוֹ וְשָׁלַחְתִּי וּלְקַחְתִּיךָ מִשָּׁם
לְמָה אֲשַׁבֵּל גַּם שְׁנֵיכֶם יוֹם אֶחָד.

בראשית כז מג-מה

ובתחילת פרשת "ויצא", אנחנו אכן רואים שיעקב יוצא מבאר שבע לכיוון
חרן:

וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע וַיֵּלֶךְ חֶרֶןָה.

בראשית כח י

הסיפור נראה פשוט אולם עיון מדוקדק בסדר הפסוקים חושף קושי
מהותי והוא שתוך כדי סיפור הבריחה של יעקב לחרן, מספרת התורה סיפור
נוסף והוא סיפור התגובה של עשו למורת רוח של יצחק אביו כלפיו לנוכח
נישואיו עם נשים כנעניות. רש"י ער לקושי זה ודבריו בד"ה "ויצא יעקב"
דורשים עיון מדוקדק:

על ידי שבשביל שרעות בנות כנען בעיני יצחק אביו הלך עשו אל
ישמעאל, הפסיק הענין בפרשתו של יעקב וכתוב וירא עשו כי ברח וגו'
ומשגמר חזר לענין הראשון.

רבותי לימדו אותי שאין באף שאלה או הסבר של רש"י עניין טכני.
בפירושו רש"י חושף את שורשי זהותינו ואת שורשי ההיסטוריה שאנחנו
חיים וננסה להבין בשיעור הזה את עומק דבריו.¹⁴⁰ לשם כך נעין קודם כול

140 צריך להבין לעומק את פירושו של רש"י. תכליתו להסביר ליהודים צאצאי העברים את התורה של העברים. העברים חיו בתקופת הנבואה, של ההתגלות, ולכן היו מסוגלים להבין את פשט הדברים הנאמרים בצורה מידית. אנחנו היהודים חיים בתקופה אחרת לחלוטין, בתקופה של העדר גילוי נבואי. לכן נוצר הצורך להסביר, לפרש את הנאמר, כי אחרת לא נבין. אבל בל נטעה: מה שנקרא היום הפשט הוא לא הפשט של העברים אלא הוא הפשט עבורנו. כדי לגלות את הפשט של העברים, צריך להבין על בוריה את לשון הקודש וזו תכלית לימוד הקבלה: להבין את הנאמר בנבואה, כפי שבני ישראל היוצאים ממצרים הבינו אותו. המפרש בא להסביר את הנאמר במציאות שאינה מאפשרת להבין את הנאמר בתורה כי ההתגלות פסקה. אני רגיל לתת את הדוגמה של המלאך - וזה קשור לפרשתנו. מי יודע היום מה זה מלאך? עובדה היא שהתורה מדברת על מלאכים, על "אישים", כאילו כל אחד יודע על מה מדובר. לכן צריך להבין שעבור בני ישראל העברים

יציאה לקראת העתיד

בסדר הפסוקים בתחילת פרק כח. בפסוק ה אנחנו למדים שיצחק אף הוא שלח את יעקב אל לבן:

וַיִּשְׁלַח יִצְחָק אֶת יַעֲקֹב וַיְלַךְ פְּדָנָה אָרֶם אֶל לָבָן בֶּן בְּתוּאֵל הָאֲרָמִי אָחִי
רְבֵקָה אִם יַעֲקֹב וְעָשׂוּ.

בראשית כח ה

אולם במקום להמשיך ישירות עם פסוק י 'וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע וַיְלַךְ
חֲרָנָה' או אפילו עם פסוק ז 'וַיִּשְׁמַע יַעֲקֹב אֶל אָבִיו וְאֵל אִמּוֹ וַיְלַךְ פְּדָנָה אָרֶם',
חוזרת התורה ומתייחסת שוב לתגובתו של עשו ומדגישה בפסוק ו:

וַיֵּרָא עָשׂוּ כִּי בָרַךְ יִצְחָק אֶת יַעֲקֹב וְשִׁלַּח אֹתוֹ פְּדָנָה אָרֶם לְקַחַת לוֹ מִשָּׂם
אִשָּׁה בְּבָרְכוֹ אֹתוֹ וַיֵּצֵא עָלָיו לְאֹמֵר לֹא תִקַּח אִשָּׁה מִבְּנֹת כְּנָעַן.

בראשית כח ו

והיא ממשיכה לעסוק בתגובתו של עשו גם בפסוקים ח-ט:

וַיֵּרָא עָשׂוּ כִּי רְעוּת בְּנֹת כְּנָעַן בְּעֵינָי יִצְחָק אָבִיו.
וַיְלַךְ עָשׂוּ אֶל יִשְׁמַעֵאל וַיִּקַּח אֶת מְחִלַת בַּת יִשְׁמַעֵאל בֶּן אֲבִרְהָם אָחוֹת
נְבִיּוֹת עַל נָשָׂיו לוֹ לְאִשָּׁה.

בראשית כח ח-ט

השאלה של רש"י לכאורה פשוטה: מדוע מערבבת התורה בין שני העניינים? לכאורה פרטים אלו, הקשורים לעשו, אינם קשורים לסיפור של הליכתו של יעקב לחרן וניתן היה להתייחס לתגובתו של עשו במקום אחר,

זה היה ברור כי הם חוו מדי יום את ההתגלות דרך הנביא. אנחנו אלה המתקשים להבין על מה מדובר, ולכן אנחנו ממציינים כל מיני הסברים. בא רש"י ומונע מאתנו להמציא את כל ההמצאות האלה. הוא קודם כול מחייב אותנו לא לקרוא בצורה מסוימת. הוא מנחה אותנו איך לא לקרוא ואז הוא נותן לנו קריאה רלוונטית לנו היהודים. להבין את הפשט זה קודם כול להתפשט מכל ההבנות המידיות שיש לנו כביכול. הפשט האמתי הוא הסוד, כדברי הגאון, בפירושו לתפילה: "ההשגה מתחילה מתורת הנסתר ורק אחר כך משיגים יתר חלקי התורה ולבסוף משיגים את התורה הנגלית". אחרת פשט אותיות טפש.
(מתוך שיעורי הרב על פרשת וישלח).

למשל בפרק לו, כאשר התורה מתארת את תולדותיו של עשו עצמו.¹⁴¹ כך רגילים להסביר את שאלתו של רש"י.¹⁴² אבל כבר למדנו שכאשר רש"י נראה כאומר דברים פשוטים ומובנים מאליהם, שכל דרדקי יכול לומר, הדברים הם, לאמתו של דבר, עמוקים מאוד והם דורשים עיון מעמיק.

כדי להבין לעומק את כוונתו של רש"י, עלינו לדון, קודם כול, במספר שאלות מהותיות ביותר, העולות מאותם פסוקים. השאלה הראשונה היא מדוע יצחק אסר על יעקב להתחתן עם בנות המקום, בנות כנען, כאשר הוא נתן לו את ברכת אברהם: 'וַיִּקְרָא יַצְחָק אֶל יַעֲקֹב וַיִּבְרָךְ אֹתוֹ וַיִּצְוֵהוּ וַיֹּאמֶר לוֹ לֹא תִקַּח אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנָעַן'.¹⁴³ מה מהות הקשר בין העברת ברכתו של אברהם ליעקב ובין האיסור להתחתן עם בנות כנען?

השאלה השנייה היא מדוע עשו לא גירש את נשותיו הכנעניות לפני שהלך לישמעאל כדי לקחת אצלו נשים נוספות, אחרי שהבין שנשותיו הראשונות הכנעניות רעות בעיני יצחק:

וַיֵּרָא עֵשָׂו כִּי רָעוֹת בְּנוֹת כְּנָעַן בְּעֵינֵי יַצְחָק אָבִיו.
וַיֵּלֶךְ עֵשָׂו אֶל יִשְׁמָעֵאל בֶּת יִשְׁמָעֵאל בֶּת אַבְרָהָם אַחֹת
נְבִיּוֹת עַל נָשָׁיו לֹא אִשָּׁה.

בראשית כח ו-ט

השאלה השלישית היא שאלת ברור המוטיבציה העומדת מאחורי

141 בראשית לו א-ג: וְאֵלֶּה תִּלְדוֹת עֵשָׂו הוּא אָדָם. עֵשָׂו לָקַח אֶת נָשָׁיו מִבְּנוֹת כְּנָעַן אֶת עֵדָה בֶּת אֵילֹן הַחֲתִי וְאֶת אֶהֱלִיבָמָה בֶּת עֵנָה בֶּת צְבָעוֹן הַחֲוִי. וְאֶת בְּשֵׁמֶת בֶּת יִשְׁמָעֵאל אַחֹת נְבִיּוֹת.

142 ראה דברי השפתי חכמים במקום: אות א - (קיצור מזרחי), פירוש מתחילה קשה לרש"י למה חזר וכתב ויצא יעקב, והלא כבר כתיב וישלח יצחק את יעקב וגו', ותיירץ ע"י שהפסיק בפרשתו של יעקב בענין עשו, ונתן הסיבה למה הפסיק שבשביל וגו', וכשהשלים סיבת ההפסקה שב להשלים סיבת החזרה ואמר ומשגמר וכו' ע"ש. אות ב - דהא כתיב וילך פדנה ארם ולא כתב קודם לכן ויצא יעקב, אלא שכיון שהלך פדנה ארם ודאי יצא מבאר שבע, ואם כן הכא נמי לא היה צריך לכתוב אלא וילך. אות ג - דהוי כאילו נכתב שתי יציאות ויצא יעקב וגם וילך חרנה, אלא אחד שיצא גופו ואחד שיצא זיוה הדרה הודה, (רא"ם), וכתב עליו מהרש"ל ופירושו דלא כפירוש הב"ר, דפירש מדכתיב ויצא ולא כתיב ויצאו, שהרי גמלים ושאר הבהמות נמי יצאו, אלא מגיד לך שפנה זיוה וכו', ונראה לי דצריכים לדברי הרא"ם ולדברי הב"ר, וכוונת הפשט מדכתיב ויצא וגם וילך יתירא הוא, אלא מגיד הוא יצא ולא אחר, ואחר כך הקשה והלא גמלים ג"כ יצאו, אלא כשהוא יצא אז פנה הודה וזיוה וכו' ולא כשהיה אחר יוצא עכ"ל.

בראשית כח א. 143

יציאה לקראת העתיד

שליחתו של יעקב לחרון. לפי סדר הפסוקים רבקה היא זו ששולחת את יעקב לחרון: 'ועתה בני שמע בקלי וקום ברח לך אל לבן אחי חרנה'. יצחק, לעומתה, שולח את יעקב דווקא לפדן ארם:

קום לך פדנה ארם ביתה בתואל אבי אמך וקח לך משם אשה מבנות לבן אחי אמך.

בראשית כח ב

גם אם אנחנו יודעים שמדובר באותו מקום,¹⁴⁴ מדוע התורה מכנה את המקום בשמות שונים? האם כוונתה של רבקה זהה לכוונתו של יצחק? ואם לא, מה ההבדל?

השאלה הרביעית קשורה לפסוק הפותח את פרשת "ויצא": 'ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה'. הרי כבר נאמר בפסוק ז 'וילך פדנה ארם'. השאלה שנשאל היא מה ההבדל בין יציאה להליכה? אחרי שנברר שאלות אלו נוכל לחזור לדברי רש"י ולהבין את מהות הקשר בין סיפורו של יעקב לסיפורו של עשו.

בניית הזהות הישראלית

אתחיל בשאלה הראשונה: מדוע יצחק אסר על יעקב להתחתן עם בנות המקום, בנות כנען? במעשה זה חזר יצחק על מעשה אברהם אביו, אשר השביע את אליעזר עבדו, אחרי מות שרה, לקחת אישה לבנו יצחק דווקא ממולדתו ואסר עליו לקחת לו אישה מבנות כנען:

ואברהם זמן בא בימים ויהוה ברח את אברהם בכל.
ויאמר אברהם אל עבדו זמן ביתו המשל בכל אשר לו שים נא ידך תחת ירכי.
ואשביעך ביהוה אלהי השמים ואלהי הארץ אשר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרבן.

144 משמעות המילה "פדן" באכדית זהה למילה "חרן" ומשמעותה בארמית ובערבית שדה. וכך אומר הנביא הושע: 'ויברח יעקב שדה ארם ויעבד ישראל באשה ובאשה שמר' (יב ג).

כִּי אֵל אֲרִצִי וְאֵל מוֹלַדְתִּי תִלְדֶּךָ וְלִקְחַתְּ אִשָּׁה לְבָנִי לְיִצְחָק.

בראשית כד א-ד

העיקרון העולה מההוראות של אברהם לגבי יצחק ושל יצחק לגבי יעקב הוא שכל עוד נמשך תהליך בניית האומה הישראלית, אי אפשר להכניס לתוכה זהות זרה כלשהי, זהות שאיננה עברית במקורה, שאינה שייכת למשפחתו של תרח אבי אברהם, ובייחוד אי אפשר לחתן את האב הבא של האומה הישראלית עם בנות כנען. חז"ל מלמדים עיקרון זה דרך הסיפור של תמנע, שהייתה נסיכת העם החורי. הגמרא מספרת במסכת סנהדרין שתמנע רצתה להתגייר, אבל נדחתה על-ידי האבות כולם:

בעיא לאיגורי, באתה אצל אברהם יצחק ויעקב ולא קבלוה, הלכה והיתה פילגש לאלפיז בן עשו. אמרה: מוטב תהא שפחה לאומה זו ולא תהא גבירה לאומה אחרת. נפק מינה עמלק דצערניהו לישראל. מאי טעמא? דלא איבעי להו לרחקה.¹⁴⁵

סנהדרין צט ע"ב

דברי הגמרא קשים, כי היא נראית כמסתייגת מהתגובה של האבות אשר דחו את תמנע. אבל צריך להבין שיש הבדל מהותי בין תקופת האבות ובין תקופת הבנים.¹⁴⁶ תקופת האבות היא תקופת הבנייה של הזהות הישראלית

145 תרגום: רצתה להתגייר, באתה אצל אברהם יצחק ויעקב ולא קבלוה, הלכה והייתה פילגש לאלפיז בן עשו. אמרה: מוטב תהא שפחה לאומה זו, ולא תהא גבירה לאומה אחרת. נולד ממנה עמלק, שציער לישראל. מה הסיבה? שלא היה להם להרחיק אותה. 146 תקופת האבות היא תקופת ההבטחות, לעומת תקופת הבנים שהיא-היא תקופת מימוש אותן הבטחות. אלו הן שתי תקופות שונות לגמרי, ולא תמיד עומדים מספיק על ההבדל המהותי ביניהן.

בתקופה הראשונה של היסטוריית העם העברי, מאברהם עד משה, מקבלים האבות הבטחות, אולם רק הבנים זוכים לקיומן. תקופת הבנים מתחילה ביציאת מצרים. לכן רש"י אומר על הפסוק 'וְאֵל אֲבֹרָהּ אֵל יִצְחָק וְאֵל יַעֲקֹב בְּאֵל שְׂדֵי וְשָׂמִי יְהוָה לֹא נִוְדַעְתִּי לָהֶם' (שמות ו ג): "הבטחות הבטחות וכולן אמרתי להם אני אל שדי". הקשר לתורה שונה בין תקופת האבות לתקופת הבנים: אם בתקופת האבות הקשר לתורה הוא קשר של מידות ולא מצוות, מבחינת אותה התנהגות טבעית שאימצו האבות לעצמם, בתקופת הבנים הקשר לתורה עובר דרך קיום אותן מצוות כמצווה ועושה, כפי שנאמר 'תִּוְרָה צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה מִוְרְשָׁה קְהֵלַת יַעֲקֹב'. התנהגות האבות לפי המידות היא תורת הבנים לפי המצוות.

אנו כבנים קיבלנו את המידות של האבות כמצוות במעמד הר סיני ושומה עלינו להשוות את שיעור הקומה של הנפש היחידאית הפרטית של כל אחד ואחד מאתנו לאמתות

ובשלב זה אי אפשר להכניס לתוכה גרים, כלומר אי אפשר לשלב את הזהות העברית עם זהות שאינה עברית מעיקרא. כל עוד הכלל אינו בנוי, כל עוד כלל ישראל טרם הופיע בעולם, זה בלתי אפשרי. אחרי שקיבל יעקב את השם ישראל, המצב משתנה ורואים זאת בסיפורי התורה על נישואי השבטים, בייחוד הסיפור של דינה בת לאה, הסיפור של יהודה ותמר והסיפור של יוסף. על נקודות אלו נעמוד בהמשך.¹⁴⁷

בניית זהות הכלל, בניית הזהות הישראלית אפשרית רק מתוך המשפחה העברית, מתוך המשפחה של תרח, צאצא של עֶבֶר, על כל ענפיה. אין כאן שום נושא גזעי. עלינו לזכור שבעקבות הפְּלֶגָה, בעקבות הופעת שבעים הגויים, רק משפחה אחת - משפחתו של עבר, זקנו של תרח ואברהם, המשיכה להיות אוניברסלית מבחינה זהותית. הזהות של כל גוי הפכה להיות זהות פרטיקולרית לגמרי - אחד חלקי שבעים מן הזהות האנושית הקמאית.¹⁴⁸ אין באמירה זו שום גזענות.¹⁴⁹ יש בה תיאור עובדתי. אי אפשר בשלב קריטי זה של בניית הזהות הישראלית לשלב בתוך הזהות הישראלית ההולכת

הנפש הנקראת "כלל ישראל". אם בחינת חסד זה אברהם, אם בחינת דין זה יצחק ואם בחינת אמת זה יעקב. ישראל מבחינת בניים מקבל את המידות של הזהות הכללית מבחינת ציוני, את התורה דרך מצוות. דרך החובות של הכלל, אני מקבל את הזהות של כלל ישראל.

חלוקה זו בין תקופת האבות לתקופת הבנים באה גם לידי ביטוי בלוח השנה. בתקופת האבות תחילת השנה היא בא' בתשרי. לוח זה קשור עדיין ללוח השנה האוניברסלי, הכלל אנושי. א' בתשרי קשור למעשה בראשית ולבריאת האדם. בתורה חודש תשרי נקרא "החודש השביעי" משום שלפי לוח השנה של בני ישראל, מתחילה השנה בא' בניסן, בתחילת ההיסטוריה של ישראל כאומה. הזמן של "בני ישראל" נמשך עד המשיח והוא שונה מן הזמן של האבות. אנחנו חיים את הזמן של הבנים. התורה ניתנת לעם, לא ליחידים, ולכן היא אינה יכולה להינתן לפני יציאת מצרים. התורה מדברת לישראל, בהיותו כלל והיא מצווה, מחייבת את הפרט השייך לאותו כלל. כל עוד הכלל לא קיים - והוא קיים רק ביציאת מצרים, ממד החיוב אינו קיים (מתוך שיעורי הרב על פרשת וארא).

147 ראה עמ' 331 לגבי דינה בת לאה וכרך ח לגבי יהודה ויוסף.

148 להרחבת הנושא, ראה סוד מדרש התולדות, חלק ה, עמ' 193 ועמ' 233 ושערי דמעה, חלק א, עמ' 161.

149 צריך מאוד להיזהר כאשר מדברים על עניינים אלו. אתם יודעים שהרב [קוק] זצ"ל מרבה לדבר על שני מושגים: הזכות לפי המעשים והזכות לפי הסגולה המיוחדת של ישראל. המושג השני אינו מוכר בתרבות המערבית והוא עלול להתפרש בטעות - טעות חמורה ביותר, כעניין גזעי. זו טעות גסה ולצערי הרב רבים הם תלמידי הרב שלא שימשו כל צרכם אשר טועים בנקודה זו. אני מעדיף להשתמש במושגים הבאים: המעשה והזהות. לכל אחד זהות משלו. לכל עם זהות משלו. זה יותר נהיר (מתוך שיעורי הרב על התשובה).

ונבנית, זהות אנושית פרטיקולרית כלשהי, משום שזה יהפוך את הזהות הישראלית לעוד זהות פרטיקולרית.¹⁵⁰ לא סתם עוד זהות פרטיקולרית, מעבר לשבעים הזהויות הקיימות כבר בעקבות הפלגה, אלא זהות חריגה, "מפלצתית" במובן האטימולוגי של המילה, משום שהיא תהיה פרטיקולרית לגמרי בצד אחד, בגלל הצד הגויי שבה, ואוניברסלית בצד השני, בזכות הצד העברי שבה.

הדוגמה של תמנע משמשת עבור חז"ל בניין אב. לכאורה, מי לא היה רוצה לחתן את בנו עם נסיכה? האם אברהם לא היה צריך לחתן את יצחק עם הבנות של בעלי בריתו עֵנָר, אשכול או מִמְרָא? מבחינה פוליטית זה היה יכול לעזור לו מאוד. זה היה יכול לחזק את אחיזתו בארץ כנען. אבל האבות אינם צריכים לחפש רווחים פוליטיים לטווח קצר. משימתם היא לבנות את הזהות הישראלית ולגלות את שם ישראל בעולם. העיקרון שחז"ל רוצים שנפנים הוא שהזהות הישראלית ההולכת ונבנית צריכה, מבחינה אנתרופולוגית, להיות עברית, כדי שתוכל לשמור על המרכיב האוניברסלי שבה. אחרת, הצד הפרטיקולרי, הגויי שבה, יגבר.¹⁵¹

שאלה:¹⁵² אבל אברהם לקח את הגר שהייתה מצרית!

תשובה: כאשר זה קורה, אברהם הוא עדיין אברם.¹⁵³ הוא טרם סיים את מסעו הזהותי המאפשר לו לחזור להיות עברי. באותה נקודה זהותו הגלויה היא עדיין ארמית במידה מסוימת. באמצע מסעו, נולד ישמעאל וזהותו אינה ברורה: הוא מצרי מצד אמו, מקצת ארמי עדיין מצד אביו, אבל גם כבר מקצת עברי משום שאברהם נמצא באותו הזמן בעיצומו של מסעו הזהותי. לכן כאשר שרה מבינה שהיא לא תוכל, בגלל ההתנהגות של הגר, לחנך את ישמעאל כפי שהיא רוצה, כלומר שהצד העברי יגבר בו למרות הסיבוך הזהותי הטמון בו, כאשר היא מבינה שתקוותה 'אולי אִבְנָה מִמֶּנָּה'¹⁵⁴ לא תוכל לצאת

150 צריך גם לשים לב לכך שבענף של נחור רק הצד הנקבי נשאר עברי. הצד הזכרי, בתואל ולבן, הוא כבר ארמי, כלומר לא עוד עברי. לכן אי אפשר לשלב אותו (מתוך שיעורי הרב על תורת התולדות).

151 ראה להלן הערה 164.

152 במהלך השיעורים שאלו משתתפי השיעור שאלות והן מוזכרות במהלך הספר על-ידי המילה "שאלה".

153 שינוי שמו של אברהם, מאברם לאברהם, מתרחש בעקבות ברית המילה שלו. זה קורה בפרק יז, כאשר אברהם הוא בן תשעים ותשע שנים. פרשת הגר ולידתו של ישמעאל מתרחשים בפרק הקודם, בפרק טז, כאשר אברהם הוא בן שמונים ושש שנים.

154 בראשית טז ב.

אל הפועל, היא מצווה מיד את אברהם 'גִּרְשׁ הָאֵמָה הַזֹּאת וְאֵת בְּנֵהּ'¹⁵⁵ והקב"ה מסכים עמה דווקא, למרות שאברהם לא אוהב את החלטתה: 'וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אַבְרָהָם אֵל יְרַע בְּעֵינַיִךְ עַל הַנָּעַר וְעַל אֲמֹתָיִךְ כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלֶיךָ שָׂרָה שְׂמַע בְּקוֹלָהּ כִּי בְיִצְחָק יִקְרָא לָךְ זָרַע'.¹⁵⁶ הפתרון להולדת האב השני של האומה הישראלית צריך, חייב לבוא מתוך שארית המשפחה העברית בלבד. רק אחרי שיסתיים השלב של בניית הזהות הישראלית, רק אחרי ששם ישראל יופיע בעולם, אפשר יהיה להתחתן עם בנות עמים אחרים, וכל זה, כמובן, בהתאם לתנאים הקבועים בהלכה. אז ורק אז התנאים הזהותיים יאפשרו זאת. אז ורק אז יהיה המצב שונה לחלוטין. על רקע זה צריך להבין את דברי חז"ל בגמרא "דלא איבעי להו לרחקה" - שלא היה להם להרחיק אותה. הביקורת מתייחסת למצב שבו הזהות הישראלית כבר הופיעה. אז אסור לדחות סתם מי שרוצה להצטרף לכלל ישראל. צריך לבדוק את המניעים שלו, ואם אין בעיה הלכתית, אפשר וצריך לקבל את מי שרוצה להצטרף.¹⁵⁷ מי שהתמודד בעיקר עם הקושי הזה הוא יעקב, כאשר הוא בעצמו היה צריך לחתן את בניו ובתו, ואנחנו נלמד על כך בהמשך השיעורים. השאלה תהיה כמו תמיד איזה צד יגבר מבחינה זהותית, הצד המצרי במקרה של יוסף ואשת פוטיפר, הצד הכנעני במקרה של יהודה ותמר, הצד של שכם במקרה של דינה או שמא בכל המקרים הללו יצליח הצד העברי לגבור בכל זאת.¹⁵⁸

שאלה: אבל למדנו שהצד של לבן לא שמר על העבריות שלו. הוא הפך להיות ארמי, כפי שהתורה עצמה מעידה כאשר היא מכנה אותו לבן הארמי,

ישמעאל נולד כבנו של אברם, לא של אברהם: 'וַתֵּלֶד הֶגֶר לְאַבְרָם בֵּן וַיִּקְרָא אַבְרָם שֵׁם בְּנוֹ אֲשֶׁר יָלְדָהּ הֶגֶר יִשְׁמָעֵאל' (בראשית טז טו). הפסוק מדגיש שוב ושוב את ייחוסו של ישמעאל להגר, לומר שהתקוה של שרה 'אילי אַבְנָה מְמֹנָה' נכזבה (מתוך שיעורי הרב על אברהם אבינו).

להרחבת הנושא ראה סוד מדרש התולדות, חלק ב, עמ' 267.

155 בראשית כא י.

156 בראשית כא יב.

157 להרחבת הנושא ראה סוד מדרש התולדות, חלק א, עמ' 101-103, עמ' 184-188, עמ' 209 ד"ה "עם זאת נדגיש", עמ' 223-224, עמ' 273 ד"ה "ההלכה היא ברורה".

158 החומרה שבנישואין של עשו עם נשים כנעניות היא שהחברה הכנענית התגלתה כבר אז ככישלון מבחינה מוסרית וכישלון זה בלתי הפיך. לכן אין שום סיכוי שהילדים שיולדו לו דרך נשים אלו יהיו בעלי זהות עברית ויתנהגו לפי המוסר של התורה (מתוך שיעורי הרב על תורת התולדות).

גם אם הוא מצאצאי עבר ולא מצאצאי ארם.¹⁵⁹ אם כן, מדוע יעקב צריך להתחתן דווקא עם בנות לבן?

תשובה: שאלתך במקום. נחור, אחיו של אברהם, בחר להישאר בגלות, בחרן. זו החלטה אידאולוגית בעלת השלכות זהותיות עמוקות, כי התורה מדברת על צאצאיו כבעלי זהות ארמית: בתואל הארמי,¹⁶⁰ לבן הארמי.¹⁶¹ האומנם? הרי מבחינה אנתרופולוגית-גנאלוגית הם נמנים אף הם עם צאצאי עבר. איך אפוא אפשר לכנותם ארמים? התשובה היא שהם בחרו להפוך להיות ארמים וכחלק מהחלטה זהותית זו הם לא רצו לחזור לארץ.¹⁶² כדי לתאר את מאפייני הזהות הזו, המקובלים משתמשים בביטוי מיוחד: "קליפת ארם".¹⁶³ המילה החשובה לנו כעת בביטוי הזה היא המילה קליפה.

159 ארם הוא מבני שם. 'בְּנֵי שֵׁם גֵּילָם וְאִשׁוּר וְאַרְפַּכְשָׁד וְלוֹד וְאָרָם' (בראשית י כב). עֶבֶר הוא נכדו של אַרְפַּכְשָׁד: 'אַרְפַּכְשָׁד יָלַד אֶת שְׁלַח וְשְׁלַח יָלַד אֶת עֶבֶר' (בראשית י כד).

160 בראשית כה כ: וַיְהִי יִצְחָק בֶּן אַרְבָּעִים שָׁנָה בְּקָחְתוֹ אֶת רִבְקָה בִּתְּתוֹאֵל הָאֲרָמִי מִפְּדוֹן אָרָם אֲחוֹת לִבְנֵי הָאֲרָמִי לוֹ לְאִשָּׁה.

161 בראשית כח כ: וַיִּשְׁלַח יִצְחָק אֶת יַעֲקֹב וַיֵּלֶךְ פְּדָנָה אָרָם אֶל לִבְנֵי בֶן בְּתוֹאֵל הָאֲרָמִי אֲחֵי רִבְקָה אִם יַעֲקֹב וְעִשָׂו.

162 נחור הוא אב הטיפוס של היהודי הבוחר להיות קוסמופוליטי. היהודים החיים בגולה ... מאורגנים בקהילות וכל קהילה קשורה מאוד לזהות האומה שבתוכה היא חיה (שהיא בעצמה אחד חלקי שבעים מן הזהות המקורית של אדם הראשון ...), וזה הופך אותה לספציפית מאוד. יהודי-צרפתי הוא יהודי-צרפתי. יהודי-אמריקני הוא יהודי-אמריקני. אין אפשרות להיות יהודי סתם. אתה תמיד יהודי-מישהו. יהודי חי בסימיוזה עם חברה גויית כלשהי. גם כאשר הוא חושב שהוא חי בגטו סגור, במנותק מן החברה הסובבת אותו, הוא תמיד היהודי של מישהו. הוא אינו יכול להיות אוניברסלי. כאשר יהודי מדבר על אוניברסליות הוא משתמש במינוח לא נכון או שהוא מטעה בכוונה. היהודי הוא קוסמופוליטי ולא אוניברסלי. אם השאיפה שלו, האידאל שלו דרך העבריות הפנימית שלו הם אמנם האוניברסליות, המציאות שלו מבחינה קיומית היא קוסמופוליטית משום שכל קהילה הצמודה לאומה המארכת אותה היא בעלת זהות ספציפית מאוד. היהודי החי בתוך חברה מסוימת, צמוד לפרצוף החלקי של אותה חברה ולא לפרצוף האדם הכללי, למין האנושי כולו. רק העברי החי בארצו יכול להיות צמוד למין האנושי כולו (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק א, עמ' 52).

נחור, לעומת אברהם, מחליט להישאר בגלות בחרן, והוא משתלב בנוף הזהותי הארמי עד כדי כך שהתורה מספרת לנו שמתוך בניו נמנים 'עוץ בְּכָרוֹ וְאֶת בּוֹז אֲחִיו וְאֶת קְמוּאֵל אֲבִי אָרָם'. אבי ארם אינו בוודאי ביטוי מקרי. נחור קיבל החלטה מודעת, הופכית להחלטה אֲבָרָם אחיו שחוזר לעבריות שלו. אין זה פלא שגם בתואל בן נחור כבר מכונה בתואל הארמי, אף שהיחוס האמתי שלו הוא לעֶבֶר ולא לאָרָם (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק א, עמ' 50).

163 ראה שיר חדש לרב איסר דוב בן נחום הכהן קוק, פרשת וישלח, עמ' מ, ד"ה "כי שרית עם וכו'": "... והיינו שעיקוב החלפת שם האבות הוי גדר השלטת קליפת ארם בישראל". ראה גם קונטרס דברי חלומות, פסקה יא לרבי צדוק הכהן מלובלין (מודפס בתוך הספר רסיסי לילה, עמ' 186).

הקליפה של הפרי נועדה לשמור על מה שנמצא בתוך הפרי. מדוע? כי יש משהו בעל ערך יקר בפרי עצמו. בתוך הקליפה של ארס, בתוך הענף הזה של המשפחה של נחור, יש ניצוץ של קודש והוא נמצא דווקא אצל נשות המשפחה, רבקה, רחל ולאה. מדוע בצד זה דווקא? לפי חכמי הסוד, יש שני צדדים בכל זהות: הצד הזכרי והצד הנקבי. הצד הזכרי הוא הצד הגלוי ובמקרה של משפחת לבן הוא כבר הפך להיות ארמי לגמרי, כפי שהמקרא בעצמו מעיד. הוא כבר בגדר של "תוצר מוגמר" לגמרי.¹⁶⁴ אבל הצד הנקבי של משפחה זו לא איבד את הפוטנציאל העברי שבו, ולכן - וזה אולי נשמע מסתורי או פלאי, קיים עדיין בענף זה של משפחת נחור הכוח להוליד את האמהות שייבנו את בית ישראל.¹⁶⁵

כדי להסביר נושא עדין זה, אני רגיל להשתמש במספר מושגים שלמדתי במהלך לימודי האנתרופולוגיה שלי: פרטיקולריזציה, משהו פרטיקולרי או להפך משהו שלא הובדל, בלתי פרטיקולרי. אתן אנלוגיה מתחום הביולוגיה: תאי הגזע ומנגנון ההתמיינות.¹⁶⁶ תאי הגזע יכולים להתמייין לסוגים שונים של תאים ויש הבדל מהותי בין אותו תא לפני שעבר תהליך התמיינות ואחרי. לפני ההתמיינות תא גזע יכול להיות בפוטנציה תא מכל סוג שהוא - הוא יכול להיות תא של כבד, תא של עור וכו'. הוא לא הובדל. הוא עדיין לפי השפה שלי "בלתי פרטיקולרי". הוא עדיין תא "אוניברסלי". אחרי ההתמיינות

164 הרב משתמש במילה différencié בצרפתית ומשמעותה מובדל לעומת אחרים. לפי תורת התולדות של הרב, זהות אנושית יכולה להיות "אדמית", כלומר אוניברסלית או "פרטיקולרית" - différencié. זה קרה למשל אחרי הפלגה עם הופעת הגויים. כל זהות גויית היא צורה מאוד מיוחדת להיות אדם. יתרה מזו, זהות גויית זו איבדה את יכולתה להיות אוניברסלית משום שהיא רק מה שהיא. בכך הבדיל כל גוי את עצמו משאר הגויים ובהעשותו כך איבד את תכונתו האדמית, הבלתי מוגמרת. מאותו רגע הוא "תוצר מוגמר".

165 להרחבת הנושא ראה סוד מדרש התולדות, חלק א, עמ' 184-186, ד"ה "מואבי ולא מואבית".

166 מושג ההתמיינות לקוח מעולם הביולוגיה התאית, והשתמשו בו כדי לתרגם את מה שהרבה הרב אשכנזי לבטא בצרפתית כ-indifférenciation identitaire. הביטוי indifférenciation identitaire שייך למילון המושגים של האסכולה האנתרופולוגית הצרפתית, בעקבות העבודות של אמיל דורקהיים (1858-1917), אבי הסוציולוגיה המודרנית.

ההתמיינות היא תהליך שבו התאים משתנים ורוכשים צורה, מבנה ופעילות ייחודיים והופכים לתאים בעלי תפקידים מוגדרים, כגון תאי כבד או כליה. בשלב הקמאי יכולים תאי הגזע להתמייין לסוגים שונים של תאים.

הופך אותו תא להיות "פרטיקולרי לגמרי". הוא הובדל לגמרי משום שהוא איבד את יכולתו להיות תא מכל סוג שהוא. הוא מה שהוא ותו לא. הזהות העברית היא זהות אוניברסלית במובן הבא: היא שמרה על כל הפוטנציאל שבזהות האנושית. היא עדיין בגדר של "אדם", כלשון רבי שמעון בר יוחאי בגמרא: "אתם קרויין אדם ואין אומות העולם קרויין אדם".¹⁶⁷ מדוע אומות העולם אינן עוד בגדר של "אדם"? כי הן איבדו תכונה זו של האוניברסליות בעקבות הפיצול שחל בזהות האדמית בדור הפלגה. זהותן אינה אוניברסלית עוד. היא הפכה להיות פרטיקולרית - כל גוי לקח אחד חלקי שבעים מהזהות האנושית הקמאית, אחד חלקי שבעים ותו לא. אין כאן שום אמירה גזענית מצד רבי שמעון בר יוחאי, ח"ו. יש כאן תיאור של המצב של כל גוי אחרי האסון של הפלגה. מאז הגויים בגדר של "האדם", כלומר כל גוי שייך למין הנקרא "אדם", אבל זהותו חסרה - חסרה אותם ששים ותשעה חלקים הנמצאים אצל שאר הגויים. אין זה מוריד מאום מכבודם או מחשיבותם. יש לכל גוי גניוס משלו, ייחודיות משלו שרק לו יש. יש לכל גוי חלק בכלכלה האלוקית. יש לכל גוי תרומה ייחודית בכלכלה האלוקית. התרומה הייחודית שלנו, "הפרטיקולריות" של עם ישראל היא האוניברסליות האמתית המבוססת על ההבנה המדויקת של מושג האחדות.¹⁶⁸

167 יבמות סא ע"א. ראה דברי התוספות בד"ה "ואין" וגם ב"ק לח ע"א ד"ה "אלא האדם" דבר ר"ת: דיש חילוק בין אדם להאדם.

ראה גם חידושי מהר"ץ חיות על יבמות סא ע"א ד"ה "אתם קרויים": אין הכוונה כאן להוציא יתר העמים מכלל אדם רק חז"ל באו לפרש כי בכל עת אשר נזכר בתורה ובכתבי הקודש סתם לשון אדם לא כווננו רק אל בני ישראל כמו בכל ספרי ונימוסי הדת המיוחדת לאותה אומה אחת. כל מקום שנזכר בדבריהם סתם כי האדם מחויב או מוזהר כך וכך הכוונה רק על אותם בני אדם אשר מוכרחים להאזין בקול הפקודות הללו. כן בתורה ובנביאים כל מקום שנזכר בני אדם סתם הכוונה לישראל כי רק להם הטיפו מילתם זולת במקום דמפורש דנבאו גם לאומות.

ראה "תפארת ישראל" מאת המהר"ל, פרק א: אתם קרויים אדם ואין עכו"ם קרויים אדם. ביאור עניין זה שההבדל המיוחד אשר בין האדם ובין שאר בעלי חיים מה שהאדם יש לו נפש אלוהית... ודבר זה לא תמצא רק בעם אשר בחר בו השם... לכך הם קרויים אדם בפרט בשלימות, במה שיש בהם כל אשר ראוי להיות לאדם שנקרא אדם בפרט מפני שיש בו מעלה אלוהית ואינו טבעי ולפיכך אתם קרויים אדם.

168 מעניין לראות שהתורה משתמשת במילה "אדם" כאשר היא רוצה לדבר על בני ישראל: 'דְּבַר אֵל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אָדָם כִּי יִקְרִיב מִכֶּם קָרְבָן לַיהוָה מִן הַבְּהֵמָה מִן הַבְּקָר וּמִן הַצֹּאן תִּקְרְיֵבוּ אֶת קָרְבָנְכֶם' (ויקרא א ב). גם מעניין לראות שהמילה "ארץ" מציינת את כדור הארץ בכללותו וגם את ארץ ישראל. הווה אומר שעבור התורה, ארץ ישראל היא תמצית הארץ כולה וישראל הוא תמצית הזהות האדמית. השאלה שצריכה להישאל היא השאלה הבאה: מכיוון שעם ישראל מופיע רק אחרי עשרים ושישה דורות, מה קרה

אף גוי אחר אינו יכול לטעון שהוא אוניברסלי, גם אם במהלך ההיסטוריה כולה גויים רבים ניסו לטעון שכן. חיש מהר התגלה שזה לא נכון. הניסיון של כל גוי היה להשליט את זהותו, לכפות את זהותו על שאר העמים. "האוניברסליות" שלו הפכה לאימפריאליזם תרבותי, כלכלי, פוליטי, שלטוני משום שאי אפשר להיות אוניברסלי באמת אם זהותך פרטיקולרית.¹⁶⁹ זה מה

בין הופעתו של אדם הראשון ובין הופעת ישראל? מדוע הגויים, המופיעים בעקבות הפלגה, איבדו ממד זה של "אדם" מבחינה זהותית. מדוע מכל הארצות שמרה רק ארץ ישראל על יכולתה להיות ארץ הקודש? כלומר, ארץ שבה הקודש יכול להתגלות על-ידי האדם, קרי ישראל. ישראל, מראשית הופעתו, הפך את הדרשה לבנייה מחדש של האוניברסל האנושי למרכזית. זו הפרטיקולריות של ישראל ואין סתירה בין פרטיקולריות זו ובין האוניברסליות, להפך. אם יש סיכוי להצליח במשימה זו, זה רק בישראל משום שההיסטוריה של ישראל היא דווקא ההיסטוריה של הניסיון הזה. ברור אפוא מדוע ישראל היא פרטיקולרי. היא פרטיקולרי כי היא עסוקה במשימה הזו. הפרטיקולריות של ישראל היא הפרטיקולריות של הקדושה במשמעות התנ"כית של המילה. האוניברסל האנושי נמצא בעבור והעובר, קרי ישראל, מופרש, כל עוד העיבור נמשך. כל עוד הניסיון נמשך ישראל מופרש הצדה, מובדל משאר הבנים שכבר נולדו והפכו למה שהם. ישראל מנסה להיות בן אדם, כלשון הנביא. הוא טרם נולד כבן אדם. זהותו כבן אדם טרם נולדה. שאר הזהויות כבר נולדו וכל זהות בחרה לעצמה סמל כדי לציין את ייחודיותה, למשל: צרפת - התרנגול, רוסיה - הדוב. זה לא מקרי. יש כאן חכמה עמוקה הדורשת לימוד. הנקודה המהותית שצריך לזכור היא מה שהמקובלים אומרים: ישראל אינו גוי אחד בין הגויים, אומה נוספת בין האומות, אלא היא הזהות האנושית בעיבורה. אמירתם היא כל כך עצומה שצריך להבין אותה בצורה נאותה, בלי שמץ של גזענות או הרגשה של עליונות ועם חוש הומור מתאים. אחרת אפשר להשתגע ממנה (מתוך שיעור הרב על ארץ ישראל).

להרחבה ראה:

Eretz Israël dans la pensée des kabbalistes - Mayanot, 11.

התרומה הייחודית של עם ישראל היא מושג האחדות. מדברים רבות על מונותאיזם ומגדירים את האמונה המונותאיסטית כאמונה באל אחד. זה נכון אבל זה לא מספיק משום שעבור אנשים רבים, משמעות אמירה זו היא שאנחנו מאמינים באל יחיד. זה לא מדויק. האמונה באל יחיד היא נחלת בני שם. אנחנו כבני ישראל מאמינים שאותו אל הוא אחד, כלומר שכל מידותיו הן אחד, גם אם במציאות אנחנו חווים הנהגות שונות ואף סותרות. הנהגת מידת החסד הפוכה מהנהגת מידת הדין. ובכל זאת אנחנו מעידים פעמיים ביום ש'ה' הוא אחד. לא יחיד אלא אחד. זה לא אותו דבר בכלל. יתרה מזו, אנחנו מאמינים שאחדות זו הקיימת אצלו ית' גם מאפיינת את הבריאה כולה. אנחנו חיים בעולם הריבוי אולם אנחנו יודעים - ואני מדגיש נקודה זו, אנחנו יודעים דרך המסורת הנבואית של עמנו, שאחדות זו קיימת גם בבריאה כולה. עלינו לפעול כדי לגלות אולם בלעדיה אין תוקף לאופטימיות המאפיינת את עמנו, למרות כל מה שעבר עליו במהלך ההיסטוריה (מתוך שיעורי הרב על קריאת שמע).

169 כמה אירוני לראות שאומות המערב אימצו דת הטוענת שהיא אוניברסלית והתפלגו לכנסיות שונות בגלל המרכיב האנתרופולוגי: לטיני, אנגלו-סקסי, סלבי וכו' (מתוך שיעורי הרב על תורת התולדות).

שקרה לאותם גויים בעקבות הפלגה. התורה מלמדת אותנו שהזהות האנושית ששמרה על הפוטנציאל האוניברסלי שלה היא ישראל כי היא יוצאת מעבר אשר המשיך לשאת את חלום האוניברסליות האמתית. זה יכול להישמע מסתורי וקשה להבנה אבל כך עולה מהנאמר בפרקים י-יא של חומש בראשית. לכן צריך ללמוד אותם פרקים לעומק ולהבין מה נאמר בהם. לומדים בהם הן את שורש הזהויות האנושיות השונות - שבעים הגויים ואת מהות השורש של ישראל, הן את ההבדל ביניהן והן את שורש מערכת היחסים ההיסטורית בין ישראל לאומות עד היום.¹⁷⁰

שאלה: אבל עבר גם הוא נמנה עם השבעים גויים!

תשובה: יש בפרק י של חומש בראשית שבעים שמות ברשימת צאצאי בני נח.¹⁷¹ מנתון זה למדו חז"ל שהאנושות התפצלה לשבעים גויים ויש שיטות שונות למנות אותם גויים.¹⁷² מה שצריך לעניין אותנו כעת הוא מספר פרטים המוזכרים על אודות עבר באותו פרק. הפרט הראשון נמצא בפסוק

170 יש מי שמתחיל את לימודו בפרשת לך לך כדי לשים את הדגש על ייחודיותו של אברהם ועל הקריאה האלוקית הגדולה אליו. שיטתי שונה. אני מתחיל ללמד את החומש מפרשת בראשית כי קודם כול צריך להסביר מדוע עולמנו הוא במצבו הנוכחי. יש שני סיפורים מרכזיים שחייבים להבין אותם עד תום: קין והבל והפלגה. ישראל מופיע דרך אברהם על רקע סיפורים אלה. אם לא מבינים אותם עד תום לא מבינים מדוע יש צורך בעם חדש, הוא ישראל (מתוך שיעורי הרב על התולדות).

171 בְּנֵי יִפְתָּ: 1. גָּמָר 2. מְגוּג 3. מְדִי 4. יָוֵן 5. תְּבַל 6. מְשֶׁךְ 7. תִּירָס 8. אֶשְׁכְּנָז 9. רִיפַת 10. תְּגַרְמָה 11. אֶלְיָשָׁה 12. תְּרָשִׁישׁ 13. כְּתִים 14. דְּדָנִים.

בְּנֵי חָם: 1. כּוּשׁ 2. מְצָרִים 3. פּוּט 4. כְּנַעַן 5. סְבָא 6. חֻיִלָּה 7. סְבֵתָה 8. רַעְמָה 9. סְבֵתְכָא 10. שְׁבָא 11. דְּדָן 12. לוּדִים 13. אֶנְמִים 14. לְהַבִּים 15. נַפְתְּחִים 16. פְּתַרְסִים 17. פְּסֻלְחִים 18. פְּלֻשְׁתִּים 19. כְּפַתְרִים 20. צִידֹן 21. חַת 22. יְבוּסִי 23. אֶמְרִי 24. הַגְרָגְשִׁי 25. הַחֻי 26. הַעֲרָקִי 27. הַסִּינִי 28. הָאֶרְוֹדִי 29. הַצְּמָרִי 30. הַחֲמָתִי.

בְּנֵי שֵׁם: 1. עֵיִלָם 2. אֲשׁוּר 3. אֶרְפַּכְשָׁד 4. לוּד 5. אָרָם 6. עוּץ 7. חוּל 8. גְּתֵר 9. מֵשׁ 10. שְׁלַח 11. עֶבֶר 12. פֶּלֶג 13. יֶקֶטָן 14. אֶלְמוּדָד 15. שְׁלֹף 16. חֲצַרְמֹנֶת 17. יָרַח 18. הַדוּרְם 19. אוּזֵל 20. דְּקָלָה 21. עוּבָל 22. אֶבִימָאֵל 23. שְׁבָא 24. אוּפָר 25. חֻיִלָּה 26. יוּבָב.

172 ראה פירושו הרשב"ם לבראשית י טו: "בני יפת גמר וגו' ובני יון וגו': מה שלא מנה הכתוב בני מוגו ומדי ותובל ומשך ותירס לפי שלא יצא מהם ראשי אומות ולא היה כל אחד מהם מנוי רק אומה אחת וכן תפרש גבי פוט בן חם וגבי עילם ואשור ולוד בני שם." ראה גם פירושו לדברים לב ח: "בהפרידו בני אדם: אחר מיתת נח ובימי אברהם שכת' שם משם נפרדו איי הגוים [וגו'] איש ללשונו, ושם תמצא שהציב גבולות עמים, בני כנען, שנים עשר כנגד מספר בני יעקב שהיו שנים עשר. שתמצא כנען ו"א בניו שנים עשר וכת' שם ויהי גבול הכנעני מצידון וגו', לפי שכל אילו היו לישראל, אבל בכל שאר בני נח לא פירש בהם שום גבול. ושוב מצאתי כמה פנים במדרש. למספר בני ישראל - כי כנען ובניו כמו כן שנים עשר הם."

כא, טרם לידתו: 'וּלְשֵׁם יֵלֵד גַּם הוּא אָבִי כֹל בְּנֵי עֶבֶר אָחִי יָפֶת הַגָּדוֹל'. שם מיוחס לבנו עבר ולא מצאנו מקרה דומה בפרק זה. הפרט השני בפסוק כה: 'וּלְעֶבֶר יֵלֵד שְׁנֵי בָנִים שֵׁם הָאֶחָד פֶּלֶג כִּי בְיָמָיו נִפְלְגָה הָאָרֶץ וְשֵׁם אָחִיו יֶקֶטָן'. מתן הסבר לנתינת השם פֶּלֶג לבנו של עבר אף הוא חריג בכל הפרק הזה. רש"י בד"ה "ונפלגה" מסביר את פשר הדברים: "נתבלבלו הלשונות ונפוצו מן הבקעה ונתפלגו בכל העולם. למדנו שהיה עבר נביא שקרא שם בנו ע"ש העתיד וכו'".¹⁷³ מה היה תוכן נבואתו? הוא ידע את אשר עתיד להיות,¹⁷⁴ כלומר שהאנושות הולכת להתפלג לשבעים זהויות חלקיות. רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי מסביר שמכל צאצאיו של עבר, רק אברהם וקרוביו נשארו נאמנים לנבואתו של עבר.¹⁷⁵ ההבנה העמוקה שפיצול הזהות האנושית היא אסון והצורך בתיקון מצב זה כדי להישאר "אדם", כלשון רבי שמעון בר יוחאי בגמרא, מאפיינים את עבר ואחריו את אברהם, את יצחק ואת יעקב, מאפיינים את צאצאיהם העברים.

תיקון המצב שנוצר בעקבות הפלגה עובר דרך הדרשה לאוניברסליות אמתית. למה הכוונה? יש שני סוגי אוניברסליות. הראשונה היא אוטופית כי היא רוצה כביכול להחזיר את הגלגל לאחור, כאילו דבר לא קרה בפלגה.¹⁷⁶ אוטופיה זו הופכת חיש מהר לאימפריאליזם המנסה להשליט אותה "אוניברסליות" על שאר הזהויות האנושיות. כך קרה עם המלכויות במהלך ההיסטוריה כולה, פעם בסגנון ספרדי, פעם בסגנון אנגלי, פעם בסגנון צרפתי

173 ראה ב"ר לז ז: א"ר יוסי בן חלפתא: נביא גדול היה עבר שהוציא לשם המאורע. ראה גם סדר עולם פרק א.

174 ראה פירושו של הרב דוד צבי הופמן לבראשית, פרק י, עמ' קפב.

175 ראה כוזרי מאמר א, פסקה מט: אמר החבר: אבל אברהם אבינו עצמו היה בדור הפלגה, ונשאר הוא וקרוביו בלשון עבר אבי אביו, ולזה נקרא עברי ...

ראה ב"ר מב ח: רבי יהודה ורבי נחמיה ורבנן, רבי יהודה אומר: כל העולם כולו מעבר אחד והוא מעבר אחד, ר' נחמיה אומר: שהוא מבני בניו של עבר, ורבנן אמרי: שהוא מעבר הנהר ושהוא משיח בלשון עברי.

ראה גם פירוש הרד"ק לבראשית יד יג, ד"ה "העברי": מבני בני עבר וכולם התייחסו אליו אבל אברהם וזרעו התייחדו ביחש הזה, כי להם נשאר לשון עבר והאחרים מבניו ובני בניו אחזו בידם לשון ארמי ונקראו ארמיים כמו לבן הארמי וזולתו וזרע אברהם אשר ליעקב נקראו עברים.

להרחבת הנושא ראה סוד מדרש התולדות, חלק א, עמ' 60.

176 הנצרות הקתולית נושאת בעיקר אוטופיה זו כי לדידה, בעקבות הקביעה של פאולוס, המייסד האמתי של התאולוגיה הנוצרית, אין יותר הבדל בין יהודי ליווני, בין איש לאישה, בין אדון לעבד. זו אוטופיה של ממש והיא מסוכנת כי היא מטשטשת את המציאות לגמרי. אי אפשר לבטל באמירה אחת את ההבדל האנתרופולוגי, הזהותי בין אופנים שונים להיות האדם (מתוך שיעורי הרב על הנצרות).

וכו'. הסוג השני של האוניברסליות הוא האמתי, האותנטי כי הוא לוקח בחשבון את אשר קרה בפלגה. יש שבעים גויים. זו עובדה. השאלה היא איך אפשר במצב נתון זה לבנות אוניברסל אנושי שבו יש מקום לכל זהות אנושית? זה האתגר שעומד מולנו ואתגר זה הוא אתגר מוסרי במהותו.¹⁷⁷ האבות הפכו את האתגר הזה לסיסמת חיים, לדרישה, לאבן יסוד של זהותנו. הם נשאו דרישה זו על כתפיהם ואנחנו, ישראל כעם, ככלל ממשיכים לשאת אותה. זו הפרטיקולריות שלנו. הזהות שלנו היא אוניברסלית.¹⁷⁸ עם ישראל הוא אוניברסלי לעומת שאר האומות שהפכו לפרטיקולריות. לכן צריך לנסח את שאלתך האם עבר נמנה עם השבעים גויים או לא, כך: בהנחה שהוא אחד משבעים הגויים, מה מיוחד באומה זו לעומת שאר האומות? התשובה היא שהיא אוניברסלית באמת, היא נשארה אוניברסלית כי ייעודה, רצונה הם לבנות מחדש את האוניברסל האנושי, ולא כדי לכפות את עצמה על שאר האומות. זה ההבדל בין האחדות האמתית ובין האחידות.

חז"ל מתייחסים לתכונה זו - היכולת להיות אוניברסלי במספר הזדמנויות, למשל כאשר הם מתייחסים לתמר, כלתו של יהודה, כ"בתו של ישם בן נח".¹⁷⁹ הביטוי "ישם בן נח" אינו מקרי. הוא בא לציין את השלב שבו כל האפשרויות עוד היו קיימות כי ישם בן נח חי לפני הפלגה, לפני פיצול הזהות האנושית לזהויות חלקיות. הביטוי "ישם בן נח" בא לציין את העובדה שתמר שמרה על זהות בעלת פוטנציאל אוניברסלי. לכן היא יכולה להתחבר

177 אני רגיל להשתמש במשל זר הפרחים כדי לתאר את המצב שנוצר אחרי הפלגה. האנושות של דור הפלגה דומה לזר פרחים המורכב משבעים פרחים שונים. לכל פרח בזר יש מקום וחשיבות, ואם אותו סוג פרח חסר בזר, הזר אינו שלם. השיטה האימפריאליסטית אינה מוסרית משום שהיא מבקשת למחוק את הייחודיות של כל פרח. לדידה יש רק סוג אחד של פרחים בזר. זה לא מוסרי. כל פרח בזר תורם משהו ייחודי לזר ואם תרומה זו חסרה, הזר אינו הזר שהבורא רוצה שיהיה. הפרויקט של ישראל הוא הרכבת הזר תוך מתן מקום ייחודי לכל פרח. אולם צריך לשים לב לפרט מהותי ביותר. ישראל אינו חלק מהזר. ישראל אינו חלק משבעים האומות. כדי שהזר יהיה זר יש צורך בחוט הקושר את הפרחים יחד. זה התפקיד שלנו. אנחנו החוט המקשר. כדי שנוכל לעשות זאת, עלינו להימנע בכל מחיר מנקיטת צד לטובת פרח כלשהו. עלינו להישאר החוט, כלומר אוניברסליים באמת (מתוך שיעורי הרב על אברהם אבינו).

178 זהות אוניברסלית שומרת על כל הפוטנציאל שבה מול זהות פרטית, חלקית. זאת גם הסכנה שיש בזהות הישראלית. יהודי יכול בנקל להתחבר לכל זהות פרטית אנושית עד כדי התבוללות מוחלטת (מתוך שיעורי הרב על אברהם אבינו).

179 ב"ר פה י: אפרים מקשאה תלמידו של ר' מאיר אמר משום ר' מאיר: תמר בתו של ישם היתה, דכתיב 'ובת איש כהן כי תחל לזנות וגו' באש תשרף' לפיכך 'הוציאוה ותשרף'. ראה נדרים לב ע"ב, ב"ר נה ו. ראה גם תרגום יונתן: ומלכא צדיקא הוא שם בר נח מלכא דירושלם נפק לקדמות אברם.

ליהודה ולהיות הרחם של המשיח. אם אשתמש במושגים שאת מקצתם הזכרתי לעיל, הייתי אומר שהביטוי "שם בן נח" מקביל לעיקרון של "הקדום הבלתי מובדל", הבלתי פרטיקולרי - לפני שלב ההתמיינות, האוניברסלי עדיין. חז"ל מלמדים אותנו, בעקבות הנאמר במקרא, שלא כל צאצאיו של עבר שמרו על החלום הזה, על אבן יסוד זהותית זו. מכל בני בניו, אברהם הוא היחיד, אומר המדרש,¹⁸⁰ שנשאר עברי,¹⁸¹ שנשאר נאמן לדרך של עבר,¹⁸² ששמר על השפה העברית, על לשון הקודש.¹⁸³ וכדי להמשיך לשמור על

180 צריך להבין את דברי רבי נחמיה במדרש כך: רק אברהם נשאר מבני בניו של עבר. אחרת אין פשט לדבריו. אברהם מאחד את העולם כולו - אמנם נגדו, כי כל העולם מהעבר השני, אבל זו התחלה של בנייה מחדש של האחדות. זה קצת דומה למה שקורה היום עם ארגון האומות המאוחדות. במה הן מאוחדות? במלחמה נגדנו. כאשר האומות יבינו שלהיות עברי, זה לשאת את תקוות העולם, להיות משיח כלשון רבנו במדרש, נדע שפעמי המשיח מתקרבים ממש (מתוך שיעורי הרב על תורת התולדות).

181 ע"פ בראשית יד יג. אברהם היה בהתחלה מבוני המגדל, כפי שמדגיש זאת רבי אברהם אבן עזרא בפירושו (ראה בראשית יא א). אבל אחרי זמן מה, הבין מהו המניע האמתי של כל המהלך הזה והוא החליט להישאר נאמן לחלומו של זקנו עבר (מתוך שיעורי הרב על אוניברסליות ופרטיקולריזם).

"כל העולם כולו מעבר אחד והוא מעבר אחד" (ב"ר מב ח) - כל העולם כולו מעבר אחד, כי כולם פרטיקולריים. זה מה שמאפיין את הגויים. לעומתם עומד אברהם לבד - והוא מעבר אחד, עם הדרישה לאוניברסליות אמיתית היודעת לתת מקום לגניוס של כל אחד בכלכלה האלוקית (מתוך שיעורי הרב על תורת התולדות).

להרחבה ראה סוד מדרש התולדות, חלק א, מאור כשדים להר המוריה - בני עֶבֶר, עמ' 57.

182 מיד אחרי סיפור מגדל בבל חוזרת התורה למנות את צאצאי שם בן נח ונשאלת השאלה מדוע. הרי בסוף פרק י, לפני הסיפור של מגדל בבל, היא כבר עשתה זאת. אנחנו יודעים כי אין חזרות סתמיות בתורה, ולכן צריך לדייק בנאמר אז: 'אֵלֶּה תּוֹלְדֹת שֵׁם' (בראשית יא י). לפי הכלל של חז"ל "אלה פוסל הראשונים, ואלה מוסיף על הראשונים", אפשר להבין את כוונת הפסוק: אנחנו פותחים דף חדש לגמרי והתורה מתחילה לספר את מימוש הפרויקט של בורא עולם דרך אברהם, המקביל לפרויקט המלכויות המתחרה בו. עד כה תיארה התורה את רצף הכישלונות, מן האדם הראשון עד מגדל בבל, במהלך עשרים דורות. החל מאותו פסוק מתחילה התורה לספר מה קרה עם ניסיונו של אברהם אבינו. הרקע הוא כישלון דור הפלגה והניסיון של נמרוד, הנמשך אחריו באומות העולם, המכונה במדרש "המלכויות" (מתוך שיעורי הרב על פרשת נח).

183 ראה לויית חן מאת הרב עמנואל בן יקותיאל בנינוטו, שער א, פרק א: קראוהו לשון עברי על שם העם אשר בחר בו הם העברים המיוחסים אל עֶבֶר אביהם או אל מקום מושבם, עבר הנהר, כי שם ישבו, דכתיב בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם. מאז דור הפלגה העולם כולו בחיפוש אחרי ה"שפה אחת" שבכוחה לחבר בין בני אנוש. היוונים חשבו כי הגאומטריה היא בבחינת "שפה אחת". יש שחשבו שזו דווקא המוזיקה ויש שניסו ליצור "יש מאין" שפה אחת לאנושות כולה, כגון שפת האספרנטו. איש לא קלט כי אותה "שפה אחת" נשתמרה אצל אברהם אבינו וצאצאיו. אם ניכנס כיום

ייחודיות זו, משביע אברהם את זקן ביתו, אליעזר, לא לקחת ליצחק אישה מבנות כנען. וכך עושה יצחק אחריו כאשר הוא שולח את יעקב לחרן למצוא אישה. מדוע? כי שם, בתוך הטומאה של הקליפה הארמית, נשאר ניצוץ קדוש והוא נמצא דווקא אצל נשי ענף זה של המשפחה שבאופן גלוי הפך להיות ארמי.

השאלה שצריכה להישאל היא האם כל צאצאי תרח שמרו על חלום זקנם. כדי לענות בצורה מדויקת לשאלה זו, עלינו להבין לעומק את המהלך של הענף של נחור, בנו של תרח ושל צאצאיו, בתואל ולבן. התורה מלמדת אותנו שהם עברים שהפכו לארמים. איך עלינו להבין אמירה זו? אפשר להסביר אותה בשני אופנים: הראשון, הרצון להתבולל.¹⁸⁴ הם החליטו להיות ארמים ולא עברים עוד. השני - וזה ההסבר שאני מעדיף כי הוא חושף את שורשי המחלוקת הרבות הקיימות בעמנו זה כמאתיים שנה בערך - עברי שחושב שהאסטרטגיה הנכונה לממש את חזונו היא לחיות בין הגויים ולנסות להשפיע עליהם כדי שאותם גויים יבינו שעליהם לבנות מחדש את האוניברסל האנושי האמתי, וזאת תוך מתן כבוד ומקום לשאר הזהויות. החידוש של התורה הוא שאסטרטגיה זו נועדה לכישלון בגלל אותן סיבות שצינתי לפני כן ובסופו של דבר אותו עברי הופך לארמי ממש.¹⁸⁵ יתרה מזו,

לאוטובוס ירושלמי, נראה שאחד מדבר אנגלית, השני מדבר צרפתית, השלישי רוסית, הרביעי פרסית, החמישי אמהרית, וכולם יכולים לתקשר בלשון הקודש ... נמצא שאותו אוטובוס ירושלמי הוא סממן לעקבתא דמשיחא, שבו חוזרים למצב שקדם לפילוג ולהפצה 'שפה אחת ודברים אחדים' (מתוך שיעורי הרב על פרשת נח).

184 אני משתמש במילה המודרנית "התבוללות" במובן של מחיקת המרכיב הזהותי הלאומי. התורה משתמשת במילה "ארמי" כדי לאפיין את האופציה הזהותית של ענף זה של משפחת תרח. המחלוקת בין שני הענפים, הענף של אברהם והענף של נחור, היא מחלוקת אידאולוגית, שורשית סביב השאלה העקרונית: איך העברי יכול וצריך למלא את המשימה של בניית האוניברסל האנושי? דרך הפרטיקולריות של עם ישראל - זו האופציה של האבות או אצל האומות, בעיקר דרך הציוויליזציה המובילה של התקופה - זו האופציה של נחור, בלי שום מרכיב לאומי פרטיקולרי. אופציה זו היא אופציה קוסמופוליטית. התורה אומרת לנו שמחלוקת זו הפכה למחלוקת קיצונית עד כדי גילוי שנאה מצד לבן כלפי יעקב. 'ויען לבן ויאמר אל יעקב הבנות בנותי והבנים בני והצאן צאני וכל אשר אתה ראה לי הוא ולבנותי מה אעשה לאלה היום או לבניהן אשר ילדו' (בראשית לא מג). אילולא ההתערבות האלוקית, מי יודע מה היה קורה? ברגע זה לבן מבין שיעקב החליט להמשיך בדרכו של אברהם ויצחק, להיות עברי - "כל העולם מעבר אחד והוא מעבר אחר". זה המחיר שצריך לשלם כדי להיות בבוא הזמן אוניברסלי באמת, כדי להגשים את חזונו של עבר. אם יעקב מצליח, לבן אבוד. לכן השנאה פורצת (מתוך שיעורי הרב על פרשת וישלח).

185 וכך מלמדת אותנו גם ההיסטוריה הקרובה שלנו. במאה התשע-עשרה הקימו תנועה

אותו עברי שהפך להיות ארמי הופך להיות השונא הגדול ביותר של העברי שהתעקש להישאר עברי, כלשון בעל ההגדה "ולבן ביקש לעקור את הכל".¹⁸⁶ זה מה שתגלה עם לבן בסוף הגלות של יעקב, אחרי שבמשך עשרים שנה טיפל יעקב בצאנו והביא לו את כל עושרו.¹⁸⁷

אם מבינים נקודה זו, מבינים גם את חומרת המעשה של עשו אשר לא גירש את נשותיו הכנעניות. ילדי נשים אלו הם בעלי זהות מתוסבכת: עברי מצד אחד וכנעני מצד שני ומכיוון שעשו בעצמו התגלה כבעל אישיות מורכבת ביותר - מתוסכל לגמרי מהחיים, מתוסכל מהברכה שקיבל מאביו 'וְעַל חֶרְבֶּךָ תַחֲיֶה',¹⁸⁸ השפעת נשותיו הכנעניות תגבר ללא ספק, וזו האבחנה של יצחק ורבקה: 'וְתַהֲיֶינָּה מֵרֵיחַ לְיִצְחָק וּלְרַבֶּקָה'.¹⁸⁹ באיזה מובן? במובן הזהותי. רש"י במקום אומר: "שהיו עובדות עבודה זרה". וכי אפשר לעלות על הדעת שבביתו של יצחק ורבקה היו עובדים ע"ז? לכן צריך להבין את דברי רש"י כסימן לבעיה זהותית. עשו הוא ישראל - ישראל מומר.¹⁹⁰ עבור מאן דהוא מישראל, לאמץ - ולו באופן חלקי, זהות גויית, זה לעבוד ע"ז. יש ביטוי כזה בגמרא: כאילו ע"ז. למשל, בגמרא במסכת כתובות: "כל הדר בחו"ל כאילו עובד ע"ז".¹⁹¹

זה מביא אותי לדון בשאלה השנייה ששאלנו: מדוע לא גירש עשו אותן נשים כאשר שמע את אביו יצחק מדבר עם יעקב ואוסר עליו להתחתן עם בנות כנען? התשובה העולה מההסבר שמסרתי לכם כעת היא שעשו אינו

בסיסמה "תורה עם דרך ארץ" אבל התברר שהדרך ארץ הייתה הדרך ארץ הגרמני. לא הדרך ארץ העברית אלא דרך ארץ גויית פרטיקולרית מאוד. ההמשך ידוע. היום בארה"ב יש תנועה חדשה "אורתודוקסיה מודרנית". גם כאן יש ניסיון לשלב דרך ארץ לא עברית. זה אומר דרשני. מדוע חוזרים שוב ושוב על טעויות העבר? מדוע לא מאמצים פשוטו כמשמעו את הדרך ארץ שלנו? (מתוך שיעורי הרב על ישראל והאנושות).

186 מתוך ההגדה של פסח.

187 מה שמפחיד בסיפור זה הוא שלבן הוא דודו של יעקב והסבא של השבטים. הוא לא סתם גוי. ובכל זאת השנאה פורצת. אם בתנאים שנראים לכאורה תנאים אידאליים בכל זאת השנאה פורצת, מה עלינו לצפות שיקרה כאשר אנחנו נמצאים אצל סתם גוי? אני יודע שקל מאוד היום לומר זאת, אבל כנראה שזה לא נהיר להמון היהודים הנמצאים עדיין בגלות ובמיוחד זה לא נהיר למנהיגים שלהם. זה אפילו חמור יותר כאשר אותם מנהיגים הם רבנים (מתוך שיעורי הרב על ישראל והאנושות).

188 בראשית כז מ.

189 בראשית כו לה.

190 ראה קידושין יח ע"א.

ראה פירוש הרמב"ן לויקרא כד י: כי מעת שבא אברהם בברית היו ישראל ובגוים לא יתחשבו, וכמו שאמר בעשו ודילמא ישראל מומר שאני.

191 כתובות קי ע"ב.

מעוניין להמשיך להיות עברי. הוא ביקש לפרוש מהזהות העברית.¹⁹² אתם יודעים שחז"ל רואים בו את אבהיטיפוס של הזהות היוצאת מרומי, דרך הקיסרות הרומית, הפגנית בתחילת דרכה ולאחר מכן הנוצרית, ודרך כל החברות היוצאות ממנה.¹⁹³ מאפיין מרכזי בנצרות הוא מחיקת הממד הלאומי

192 לא תמיד שמים לב לעובדה זו: הפילוגים האמתיים בעם ישראל אינם על רקע תאולוגי או דתי אלא על רקע לאומי. הנוצרים הראשונים לא גורשו מבית הכנסת כי הם האמינו במה שהאמינו. הם גורשו כמלשינים וכמינים כי הם בחרו ברומי נגד יהודה. מכאן הדאגה ממה שקורה היום: מה צריכה להיות עמדתנו כלפי יהודי שאינו מתחבר לתהליך הגאולה, שאינו רואה בו בניית הבית השלישי? למעשה, הוא שולל את הממד הלאומי של זהותנו. אם כך, מי הוא באמת? בן דת משה? בן תרבות מסוימת? הוא שולל את הממד העברי בזהותו וזה אומר דרשני (מתוך שיעורי הרב על תורת התולדות).

193 ראה פירושו של רש"י על בראשית לו מג, ד"ה "מגדיאל": היא רומי. ראה פירוש המהר"ל בגור אריה לבראשית לו מג: "מגדיאל זו רומי. פירוש מדכתיב אלוף מגדיאל למה נקרא מגדיאל, שאין לומר כי כך שמה ולא ניתן למדרש, דזה אינו, דודאי כל שם דלא נזכר דבר בשם כמו שאר שמות העצם לא דרשינן, דהוי שם העצם, ואין בו טעם, אבל כאן דנקרא שם המקום מגדיאל למה יקרא אותו מגדיאל, מורה על שמגדיל אותה בגדולה, ואם היה בא לקרא לה שם העצם ראוי לקרא לה שם עצם שאין דבר נזכר בשם, אבל בשם מגדיאל שנזכר בו הגדולה - למה נקרא בשם הזה, אלא זו רומי שהשם יתברך מגדיל אותה, ולכן נקרא מגדיאל. גם רומי מלשון התרוממות כמו מגדיאל שהוא לשון גדולה, כי זאת העיר הוא יתברך מגדיל אותה. והקשה הרמב"ן על זה - למה קרא אותו אלוף מגדיאל, והלא מלכות גדול הוא רומי, למה יקרא אותו אלוף, ועוד כי אם היה זו נבואה לעתיד - הנה מלכים רבים מלכו על רומי, כך הם דברי הרמב"ן. וכל דבריו אינו קושיא, דכבר פירש רש"י (פסוק מ) דכל אלו המלכים על שם המדינות נקראים, ואם היו מלכים רבים - מה בכך, כולם על רומי מלכו, וכאן אומר אלוף המושל על רומי, וכל המושלים על רומי - אלוף מגדיאל נקראים. ומה שהקשה כי אין רומי אלוף רק מלכות גדול, גם כן אין זה קשיא, דודאי עתה היא מלכות גדול, כי נתפשט המלכות בכל הארץ, והא דקראו אותו אלוף - כי אלוף הוא לעולם, אבל במה שהיתה מלכות רומי כל כך גדול ומושל - זה לא היה מעולם, והכתוב מספר לך הגדולה שהוא לעולם. ומלכות רומי רמז הכתוב במגדיאל, כי השם יתברך מגדיל אותו, וזהו המלכות. ולפיכך נזכר אלוף מגדיאל באחרונה, והוא אלוף העשירי, שהעשירי יותר חשוב. וגם אלוף עירם הוא רומי, כי יש להם עיר ומגדל העיר בארץ, ומגדל ראשו בשמים, כי עיר שם מגיעים בהתרומויות וכך אמרו בפרקי ר"א (פל"ח) אלוף עירם זה רומי. והנה יש להם עיר ומגדל, עד כי ירד ה' ראות את עיר ומגדל אשר בנו בני אדם (עפ"י לעיל יא, ה), וימלא החרבה לבנות עיר קדשו ומגדל דוד עד עולם במהרה בימינו אמן".

ראה דברי רבי אליהו בן אמוזג לבראשית לו מג בספרו "אם למקרא" (דף קיח ע"ב) שמסביר שהדיוק הוא מהביטוי "עירם" הרומז לעיר כשמה הקדום של רומא שנקראה בפי הרומאים Urbs כלומר "העיר" בלטינית.

עד היום איננו יודעים בדיוק מהיכן באו הרומאים וזו תעלומה היסטורית בעיני החוקרים. קיימות מספר מסורות לגבי היסוד של רומא. בעיני חז"ל המלך הורדוס הוא בעיקר מי שמזוהה עם רומא. הוא שיתף איתם פעולה והמדיניות שלו משכה את ממלכתו לכיוון הרומאים.

שבא לידי ביטוי בפתגם הידוע של פאולוס,¹⁹⁴ שהוא למעשה המייסד האמתי של התאולוגיה הנוצרית: "ואין עוד פה לא יהודי ולא יווני, לא עבד ולא בן-חורין, לא זכר ולא נקבה".¹⁹⁵ הנצרות טוענת שהיא דת אוניברסלית.¹⁹⁶ שמה הרשמי של הכנסייה הקתולית היא "הכנסייה הקתולית אפוסטולית"¹⁹⁷ רומית". משמעות המילה "קתולית" ביוונית - καθολικός, ולאחר מכן בלטינית, היא אוניברסלית, כוללנית. איך אפשר להיות ברזמנית גם אוניברסלית וגם רומית? יש כאן מסר ברור: עבור מייסדי כנסייה זו, להיות אוניברסלי זה להיות רומי.¹⁹⁸ מה היה מיוחד ברומי? רומי הייתה אימפריה חסרת תרבות משלה. היא אימצה למעשה כתרבות את עיקרי התרבות היוונית. המאפיין של רומי הוא המסגרת המדינית שלה ותפיסת הלגאליות שלה. במשך תקופה ארוכה הצליחה רומי להכיל בכוח הזרוע תחת מסגרת מדינית אחת עמים ברברים רבים שלא נמנו עם מייסדיה.¹⁹⁹ מי שהיה מוכן להשלים עם הלגאליות שלה היה יכול להשתלב במרחב האימפריה. לאחר שהפכה הנצרות להיות דתה הרשמית,²⁰⁰ דרישה זו הוחלפה בדרישה להיות נוצרי.²⁰¹ אבל אנחנו יודעים שהתרחשו פילוגים רבים בתוך הכנסייה

194 פאולוס הוא המייסד העיקרי של התאולוגיה הנוצרית. הנוצרים רגילים להציג אותו כתלמיד חכם, למדן שהתנצר. אבל זה ממש לא כך. הוא היה בור ועם הארץ. עולמו התרבותי הוא העולם היווני באופן מובהק. הוא תופס את החוק, את הזמן, בדיוק כפי שתפסו אותם המשכילים היוונים הפגניים: האדם אבוד ברגע שהוא חוטא בפעם הראשונה. מדוע? כי אי אפשר לחזור בתשובה. לכן צריך לבטל את החוק, לבטל את המצוות. לדידו המצווה היא קללה משום שהיא מזמינה את האדם לכישלון. אין בתפיסה זו שום דבר יהודי (מתוך שיעורי הרב על הנבואה).

195 האיגרת אל הגלטיים ג כח. ראה גם האיגרת אל הרומיים י יב.

196 מקור המילה ביוונית καθολικός. היא לא תורגמה בלטינית ל-universalis אלא ל-catholicus.

197 שליחית - נוסדה ע"י השליחים.

198 יש כנסיות אחרות כגון הכנסייה האפוסטולית והאורתודוקסית הארמנית. הכנסייה הזו היא הכנסייה העתיקה ביותר בין כל הכנסיות הקיימות בעולם הנוצרי.

199 מקור המילה ברברים ביוונית: βάρβαρος - בארברוס. משמעותה: עם הנחות בעיני הדובר. בעיני היוונים, מי שלא דיבר את שפתם היה בארברוס.

200 בשנת 392 הנצרות הופכת להיות הדת הרשמית של האימפריה הרומית על פי הצו של הקיסר תאודוסיוס הראשון. לפני כן מעמד הנצרות היה מעמד של דת נסבלת (Religio licita). שנה לאחר מכן הוא גם קבע כי "ברור למדי שכת היהודים (Iudaeorum sectam) אינה אסורה בחוק כלשהו (nulla lege prohibitam)".

201 אף אדם אינו נולד נוצרי. הוא קודם כול נולד כבן לאומה מסוימת. בתקופת האימפריה הרומית, הוא קודם כול נולד כבן לאומה ברברית מסוימת. אחרי שהוטבל לנצרות, הופך להיות נוצרי וכביכול איבד את הממד הברברי שלו כבן לאומה מסוימת והפך להיות אוניברסלי, כלומר קתולי. המסר שמייסדי הנצרות רצו להעביר ברור: נמצאה הדרך

הקתולית-אוניברסלית, והמרכיבים הלאומיים תמיד מילאו תפקיד חשוב, תפקיד מרכזי בכל אותם פילוגים, כפי ששמן של אותן כנסיות מעיד עליהן: הכנסייה הארמנית, הכנסייה היוונית, הכנסייה הסלבית וכו'. המסקנה המתבקשת היא שבניגוד לדעתו של פאולוס, אי אפשר לטשטש או לבטל בהינף יד את הזהות הלאומית משום שהזהות הלאומית קודמת לזהות הדתית, משום שהיא זהות אנתרופולוגית ושורשיה בפלגה. זהות אנתרופולוגית זו תמיד מבקשת לבוא לידי ביטוי, גם אם מנסים במשך תקופה ארוכה לבטל אותה, לדכא אותה.

'עשו הוא אָדום'.²⁰² פסוק זה אינו פסוק סתמי. הוא מבטא את הבחירה הזהותית של עשו, שהוא עברי במקור, בדיוק כמו יעקב, מעצם היותו הבן של יצחק, שהוא הבן של אברהם וכו' עד עבר. בדומה ללבן החליט עשו להפסיק להיות עברי. אולם בניגוד ללבן הוא לא רצה להיות ארמי. הוא החליט להיות משהו אחר - אוניברסלי כביכול, אבל כל מה שהצליח להיות בסופו של דבר זה להיות אדומי. הוא מקים את זהותו החדשה בשני שלבים: בשלב ראשון בעזרת אותן נשים כנעניות ובשלב השני בעזרת נשותיו הנוספות, בנות ישמעאל.

הברית בין עשו לישמעאל

הנישואין של עשו עם בנות ישמעאל מגלים את כוונתם העמוקה של עשו וישמעאל והיא לכרות ברית נגד יעקב, נגד ישראל. ישמעאל רוצה את ארץ כנען לעצמו²⁰³ ועשו רוצה את הברכה של אברהם שניתנה ליעקב.²⁰⁴ הוא

לחזור להיות אוניברסלי, אפשר לצאת מקללת הפיצול שחל בדור הפלגה. אני אומר כביכול כי למעשה אין זה כך. הוא הופך להיות רומיווני. אגב כל הפיצולים שקרו בכנסייה מימי היווסדה היו בגלל השאלה הלאומית: הפרוטסטנטים הם בדרך כלל ממוצא אנגלו-סקסי, האורתודוקסים ממוצא יווני, רוסי-סלבי או ארמנים (מתוך שיעורי הרב על הנצרות).

202 בראשית לו ח.

203 להרחבת הנושא ראה סוד מדרש התולדות, חלק א, ארץ ישראל, עמ' 295.

204 חשוב לדייק. הברכה של אברהם דווקא. לא את הברכה על ניהול ענייני העולם הזה אלא את הברכה על ענייני העולם הבא. הוא חושב שהוא מסוגל - הוא ולא אף אחד אחר, להביא את האנושות כולה למימוש ייעודה. זה מה שחמור בסיפור הזה. הסכסוך עם יעקב אינו על ענייני העולם הזה כפי שרגילים להבין. הוא על העיקר: מיהו ישראל באמת? (מתוך שיעורי הרב על תורת התולדות).

רוצה להיות ה"ישראל האמתי"²⁰⁵, כפי שטוענת הנצרות זה כמעט אלפיים שנה. בצורה ציורית אני רגיל לומר שישמעאל רוצה את הארץ ועשו את "השמים". מה נשאר לנו? האופק. אולם לשמחתנו האופק הוא הממד של העתיד, של התקווה, של הצחוק, של יצחק.

מדוע טרחה התורה לספר לנו עם מי עשו התחתן? לכאורה, ברגע שהוא פסל את עצמו מבחינת המשך התולדות, לא הייתה התורה צריכה לספר מאום לגביו, כי אין לכך השלכה לגבינו. אבל אין זה כך. הרב צבי יהודה ז"ל היה רגיל לצטט את הפסוק 'זָכַר יְמוֹת עוֹלָם בֵּינוּ שָׁנוֹת דָּר וְדָר'²⁰⁶ בכל פעם שבה היינו לומדים עניין הקשור למתרחש בימינו, ימי הגאולה, בבחינת "כל מה שאירע לאבות סימן לבנים"²⁰⁷. אנחנו ככלל, כחברה, בתור צאצאי האבות חיים מחדש את האירועים שהאבות חיו.

אנחנו כחברה חיים את הסיפור המקראי. מכאן חשיבות לימוד סיפורים אלו הנראים, לצערי הרב, לאנשים רבים - רבים מדי כחשובים פחות מלימוד הצד המצוותי של התורה.²⁰⁸ זו טעות חמורה. יש כאן חכמה בפני עצמה

205 ביטוי זה Verus Israel הוא הסמל לתיאוריית ההחלפה (replacement theology) שפותחה על-ידי הנצרות החל מן המאה השנייה לספירה, לפיה ישראל האמתי הוא לא יותר עם ישראל אלא הכנסייה (ראה דרשיח עם טריפון היהודי מאת יוסטינוס מרטיר, פסקה קלה).

206 דברים לב ז.

207 ראה תנחומא פרשת לך לך, סימן ט.

ראה ב"ק צז ע"ב: ואיזהו מטבע של אברהם אבינו? זקן וזקינה מצד אחד, ובחור ובתולה מצד אחר, שכן מעשה האבות ומעשה הבנים הם שני צדדי המטבע. עיין במכתב אליהו ח"א, עמ' 10: שכן מעשה האבות ומעשה הבנים הם שני צדדי המטבע.

208 במהלך הדורות התמקדנו בלימוד הצד ההלכתי של התורה ושכחנו שיש צד אחר של לימוד התורה המתבסס על לימוד המקרא כמקרא. יש בידי המקובלים מסורת של לימוד המקרא כמקרא, כלומר הבנה של הדרך שבה פועלת ההשגחה. זה נקרא "מעשה מרכבה". התורה שבכתב באה ללמדנו היסטוריה - היא תורת התולדות של הברך אדם האמתי. התורה שבכתב באה להראות לנו את יד ה' בהיסטוריה האנושית. כדאי לשים לב לעובדה פשוטה. התורה שבכתב אינה ספר של הלכות פסוקות. יש בה סיפורים. בחלק מן הסיפורים מסופר כיצד נתן הקב"ה את התורה ומצווה את משה לומר לבני ישראל מה מותר ומה אסור. גם אז יש תמיד פסוק המשמש פתיחה לציטוט 'וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה לְאמֹר'. בחלק אחר מן הסיפורים, בעיקר מתחילת חומש בראשית עד אמצע חומש שמות, מסופרת תחילת ההיסטוריה שלנו במגמה ברורה ללמד אותנו מי אנחנו ומה עלינו לעשות כדי להביא את עולמו של הקב"ה למצב שבו מוליד האדם את האדם האמתי. הגמרא במסכת ברכות בדף ה ע"א אומרת: "וא"ר לוי בר חמא אמר ר' שמעון בן לקיש: מאי דכתיב (שמות כד) 'ואתנה לך את לחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם'? 'לחות' אלו עשרת הדברות, 'תורה' זה מקרא, 'המצוה' זו משנה, 'אשר כתבתי' אלו נביאים וכתובים, 'להורותם' זה גמרא, מלמד שכולם נתנו למשה

השייכת לתורת הסוד, והיא בעלת חשיבות עליונה בימינו.²⁰⁹ חשוב לדעת היום מיהו ישמעאל, מיהו עשו, מיהו עמלק, מיהן כל אותן דמויות המוזכרות בתורה, כדי שנדע איך להתמודד עמן. לכן לא בחינם אומרת התורה שעמלק הוא הבן של תמנע ואלפיז, ושאלפיז עצמו הוא הבן של עדה בת אילון החתי,²¹⁰ אשתו של עשו. יש לכל הפרטים הללו חשיבות למי שבקי בחכמה זו.²¹¹

מסיני". במימרא זו יש הבחנה ברורה בין שני מושגים שעבור רוב הלומדים חופפים: התורה והמצווה. כדי להבין את הצד ההלכתי של התורה עליון ללמוד משנה. זהו פן אחד של לימוד התורה - אסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, לימוד המביא להכרעת ההלכה, דרך התלמוד והפוסקים. יש פן אחר של לימוד התורה כתורה וזה נקרא "מקרא". ניקח למשל את הציור של 'וְאֶהְבֶּתְ לְרַעְךָ כְּמוֹךְ'. האם מן הפסוק עצמו בלבד אני יכול לדעת הלכה למעשה איך עליי להתנהג כדי לצאת ידי חובת אותה מצווה? אני זקוק לסוגיות שלמות בגמרא ואחר כך להכרעת הפוסקים בעניינים רבים כדי לדעת הלכה למעשה איך להתנהג ולצאת ידי חובת קיום מצווה זו. אין זה עניינה של התורה שבכתב ללמדנו את כל הדינים הרלוונטיים האלו. לכן כותב רש"י בד"ה "תורה זה מקרא": "חומש שמצווה לקרות בתורה". רש"י בא להדגיש שחוץ מן המצווה ללמוד תורה כדי להגיע להכרעת ההלכה, יש מצווה נוספת שמוטלת עלינו והיא המצווה לקרוא בתורה כמקרא. תוכן הלימוד הזה הוא מה שאנחנו לומדים כאן במדרש, דרך הפרד"ס. במובן הזה, כותרת התורה היא 'זה ספר תולדות אדם'. לימוד התורה כתורה, כמקרא הוא לימוד סדר התולדות. חכמי הקבלה בכלל והשל"ה הקדוש בפרט הסבירו זאת בלשונם בעזרת נוטריקון על המילה "סדר": "ראש ת"ך ס"ף אותיות סתר למפרע, מבחינת סוד עניין התפתחות התולדות (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק א, עמ' 136-137).

209 אסור למי שאינו בקי בתחום זה להשתמש בחלקי פיסות המידע שבירו כדי לזהות בעזרת חכמה זו איזו זהות פועלת בבעיה פוליטית זו או אחרת. אין כאן מקום לדעה אישית או לשקול דעת של מאן דהוא. מי שלמד יודע ומי שלא, אינו יודע (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק א, עמ' 98).

210 בראשית לו ב. ראה דברי הרשב"ם לגבי החלפת השמות של נשות עשו, בראשית לו ב, ד"ה עשו לקח את נשיו מבנות כנען: המדקדק יתן לב, כי בפרשה ראשונה של תולדות יצחק (כו לד) נאמר יהודית בת בארי החתי, בשמת בת אילון החתי, מחלת בת ישמעאל; ובפרשה זו לא הוזכרה בת בארי כלל, לא שמה ולא שם אביה, אבל אילון וישמעאל אביהן של שתי נשיו הראשונות הוזכרו, שהחלפו שמות הבנות, כאשר מצינו בכמה מקומות: בשמת בת אילון נקראת כאן עדה בת אילון; ומחלת בת ישמעאל נקראת כאן בשמת. לכן יש לומר: יהודית בת בארי מתה בלא בנים, אבל בת אילון ובת ישמעאל היו להם בנים המפורשים כאן. ואהליבמה בת ענה בת צבעון החוי לקח אחרי כן, אחר שהלך לו לשבת בהר שעיר ונתחתן בבני שעיר החורי, כדכתיב לפנינו (כד כה) כי אהליבמה היתה בת צבעון בן שעיר החורי, וגם תמנע פילגש אליפז כתובה שם בבני שעיר. ולפי שאהליבמה אשתו אחרונה היתה, לפיכך מזכיר אותה ואת בניה בכל הפרשיות האלו לבסוף.

211 אני קיבלתי ממור"ר ר' יעקב גורדין ז"ל עיקרון חשוב ביותר כדי להבין את הנאמר בחומש והוא מוזכר גם בשל"ה הקדוש בשפה אופיינית למקובלים בני תקופתו: לכל אב, אברהם, יצחק ויעקב, יש מתחרה ומתנגד עיקרי. בדורו של אברהם המתחרה הוא לוט, בדורו של

במספר מקורות נאמר שיחד עם עשו וישמעאל, עמלק מביא חש"ך לעולם. חש"ך ראשי תיבות: חמור, שור וכל"ב.²¹² אלו הם הסמלים של ישמעאל, עשו ועמלק, כפי שמסביר זאת למשל רבי צדוק הכהן מלובלין בספרו "פרי צדיק".²¹³ בלשון המקובלים מדברים על קליפות. למה הכוונה? ניקח כדוגמה את השור. יש שור ויש שור. יש שור נגח - זה עשו,²¹⁴ ויש שור

יחזק המתחרה הוא ישמעאל ובדורו של יעקב עשו. בדורו של אברהם המתנגד הוא נמרוד המייסד של "המלכויות", בדורו של יחזק המתנגד הוא אבימלך הטוען שארץ ישראל היא שלו ובדורו של יעקב לבן המבקש "לעקור את הכל". בדור יציאת מצרים מופיעה דמות שביעית נוספת בשם "עמלק" שמסכמת את כל הטענות כלפי ישראל הן מצד המתנגדים, הן מצד המתחרים. עמלק מופיע בסופה של כל גלות ומבקש בריזמנית להשמיד את ישראל ולהציג את עצמו כתחליף לזהות ישראל. עמלק מופיע בזמן שיבת ציון אחרי שכורש כבר נתן את אישורו לחזרת היהודים לארץ 'כה אמר כורש מלך פרס כל ממלכות הארץ נתן לי יהוה אלהי השמים והוא פקד עלי לבנות לו בית בירושלם אשר ביהודה מי בכם מקל עמו יהוה אלהיו עמו ויעל' (דברי הימים ב, לו כג). גם בתקופתנו, שהיא תקופת סוף הגלות, אנחנו מתמודדים עם ניסיון דומה זה מאה שנה, בהבדל אחד: זהות האויב השתנתה (מתוך שיעורי הרב על אברהם אבינו).

212 הפנים של המילה "חמור" הוא האותיות מ"ם ו"ו - ארבעים ושש בגימטריה. הפנים של המילה "שור" הוא האות ו"ו - שש בגימטריה. סך הכול חמישים ושתיים וזהו הגימטריה של המילה כל"ב. הברית בין ישמעאל לעשו מאפשרת את לידתו של עמלק. כך מסביר הפרי צדיק (מתוך השיעור).

ראה פירושו של הגר"א לספרא דצניעותא, פרק ד: עשו וישמעאל הן ימינא ושמאלא כידוע שור וחמור. ראה גם זוהר, חלק ב, סה ע"א, פרשת בשלח.
213 ראה דרוש לחנוכה, ב.

ראה גם פרי צדיק, תצוה, תרע"ד: ובזה יש לפרש דברי הזוהר הקדש דעמלק הוא קליפת שור וחמור יחדיו, וכד מזדווגי כחזא לא יוכלון בני עלמא למיקם בהו ... והיינו דשור יש בו הכרה, ויש בו אומץ לב המרומז בקרניו, ודוגמתו באדם בקדושה הוא דעת דקדושה, ולהיות לבו מוגבה בדרכי ה', וזהו קרנות צדיק (תהלים עה). ובטומאה היא דעת דקליפה המביאה לידי מינות וכפירה. וחמור יש בו מדת הסבלנות שסובל את המשא ואינו מבעט, ובקדושה יששכר חמור גרם רובץ בין המשפתיים מקבל עליו עול תורה ואינו מבקש תענוגי עולם הזה, ובטומאה הוא חומרי לגמרי, להוט לתאוות רעות, וכד אזדווגי (שור וחמור) יוצא כלב מבין שניהם, שמדתו עזות וחוצפה מצד שור, ולא ידע שובע מצד חמור. והנה מצד קליפת שור שבו הוא מסתיר בפני דעת דקדושה, וחוצפא מלכותא בלא תגא, ומצד קליפת חמור שבו, שהיא הנטיה אחר התאוה הוא מסתיר בפני הלב והשתוקקות הקדושה.

ראה גם ילקוט ראובני על כי תצא: כמו שיש בקדושה מרכבה כן מרכבה טמאה, בקרן דרומית מזרחית אדם ונחש, במערבית צפונית שור וחמור, כח עשו וישמעאל, ושם עשרה אתונות נושאות מטוב מצרים, וכולם מספר עשרה זכרים ונקבות, ותחתיהם כלב הוא עמלק, ולכן עשו נשא בת ישמעאל ונזדווג שור וחמור ויצא מכח שניהם עמלק, וזה סוד שצוה הקב"ה לא תחרוש בשור וחמור יחדיו.
214 ראה שם משמואל, פרשת וישלח, עמ' מג, ד"ה "ולפי האמור".

תם - זה יוסף.²¹⁵ לכן הוא נקרא שטנו של עשו במדרש.²¹⁶ ביוסף הכוח להתנגד לעשו ולמזימותיו. יש בכוחו של יוסף, דרך הכוח הנקרא משיח בן יוסף, היכולת לשים קץ לגלות אצל אדום, 'גלות החל הזה',²¹⁷ וב"ה זכינו לכך.²¹⁸ יוסף נולד בסוף גלותו של יעקב אצל לבן. לידתו היוותה הסימן לקץ גלות זו: 'וַיְהִי כַאֲשֶׁר יָלְדָה רַחֵל אֶת יוֹסֵף וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל לְבָן שְׁלַחֲנִי וְאַלְכֶה אֶל מְקוֹמִי וְלֹאֲרָצִי'.²¹⁹ זה עיקר הכוח של משיח בן יוסף: קיבוץ הגלויות.

שאלה: הרב הסביר לא פעם שהמשיחיות של יוסף הייתה דווקא "בחוץ". אם כן, איך הוא דווקא מקבץ הגלויות?

תשובה: יש הבדל בין יוסף ובין משיח בן יוסף. משיח בן יוסף הוא התיקון של יוסף במובן זה שבכוחו לשים קץ לגלות, לגלות אדום ולהחזיר לארץ את הגלויות.²²⁰ כדאי לשים לב לעובדה שהתורה ניתנה דווקא לאלה ששמעו את קריאתו של יוסף, בסוף חייו, 'פֶּקֶד פֶּקֶד אֱלֹהִים אֶתְכֶם וְהַעֲלֵתֶם אֶת עַצְמֹתַי מִזֶּה',²²¹ לאלה שדווקא יצאו ממצרים.

שמעתי מהרב צבי יהודה ז"ל התייחסות לשאלה המדאיגה יהודים "דתיים" רבים: מדוע האנשים שהובילו את החזרה לארץ במסגרת התנועה הציונית הפוליטית היו רובם ככולם חילונים ובחלקם הגדול אפילו יהודים מתבוללים? הוא השיב שדווקא אותם יהודים הבינו שאפילו ההתבוללות לא תוכל להגן עליהם. לכן החליטו לחזור לארץ ולאמץ את הדמות של יהודה המכבי דווקא כדמות מופתית. אין זה מקרי. יש כאן סימן ברור: יוסף המכיר ביהודה.

אני מזכיר את כל הדברים האלה, גם אם זה לא הנושא העיקרי שלנו בשיעור הזה, כי אנחנו חיים היום את ההשלכות של הברית הכרותה בין

215 דברים לג' ז: בְּכֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ וְקָרְנֵי רָאִם קָרְנֵי בְּהֵם עֲמִים יִנְגַח יַחְדָּו אֶפְסֵי אֶרֶץ וְהֵם רַבְבוֹת אֶפְרָיִם וְהֵם אֶלְפֵי מְנַשֶּׁה.

216 ראה פירושו של רש"י לבראשית ל כה, ד"ה "כאשר ילדה רחל את יוסף": משנולד שטנו של עשו שנאמר (עובדיה א) והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש אש בלא להבה אינו שולט למרחוק משנולד יוסף בטח יעקב בהקב"ה ורצה לשוב. ראה ב"ר עג ז.

217 עובדיה א כ: וְגַלְתָּ הַחֵל הַזֶּה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר פָּנְעָנִים עַד צָרְפַת וְגַלְתָּ יְרוּשָׁלַם אֲשֶׁר בְּסֻפְרָד יִרְשׁוּ אֶת עָרֵי הַנְּגֹב.

218 להרחבת הנושא ראה את ספרו של הרב "מספד למשיח?".

219 בראשית ל כה.

220 להרחבת הנושא ראה את ספרו של הרב "מספד למשיח?".

221 בראשית נ כה.

ישמעאל לעשו. היא התגלתה במלוא תוקפה אחרי מלחמת ששת הימים כאשר חזרנו ללב לבה של ארצנו, כאשר חזרנו להר הבית. כל עוד היה מדובר בהקמת מדינת מקלט לעם נרדף כדי להינצל מן הפוגרומים, מן האנטישמיות, לא גילו האומות הנוצריות התנגדות. חלקן אפילו, מתוך רגשות אשם על מה שקרה בשואה, היו בעד. אמנם במשך דורות לא רצה אדם לתת לנו לחזור לכאן אולם אחרי השואה הסכימו האומות הנוצריות ברובן לתת לנו מדינה קטנה על אותו שטח שאינו לב החיים שלנו, בלי יהודה ושומרון, בלי דרך האבות, בלי שכם, בלי בית אל, בלי חברון וכו'. אולם ממלחמת ששת הימים, עם שחרור יהודה ושומרון וכמובן ירושלים, בין לילה באה לידי ביטוי הברית בין ישמעאל לעשו והכול התהפך. רוב רובו של העולם הפך להיות נגדנו. עד מלחמת ששת הימים הציונות החילונית-פוליטית, כפי שנוסחה על-ידי אבות ההסתדרות הציונית, הייתה מספיקה כדי להתמודד עם טענות הגויים, בעיקר אדם. הדרישה הייתה מוכרת להם ומובנת לחלקם: אנו רוצים מדינה ככל העמים כי אנחנו לאום, אנחנו רוצים לתת הגנה ליהודים הנרדפים. אחרי מלחמת ששת הימים טיעונים מהסוג הזה אינם מספיקים עוד ודרושה תשובה תורנית אמיתית משום שהבעיה קשורה בזכות המילה של ישמעאל. הזוהר שלמדנו פעם מדגיש שעוצמת אחיזתו של ישמעאל בארץ תלויה במידת ריקנותה של הארץ מיהודים: ²²² "ועתידים בני ישמעאל לשלוט על הארץ הקדושה, בשעה שהיא ריקה מכול, זמן רב, כמו שהמילה שלהם ריקה ללא שלימות". ריקה מכול - הכוונה ריקה מישראל. לכן, בעיקר אחרי מלחמת יום כיפור, הדגיש הרב צבי יהודה ז"ל את הצורך להתיישב בכל חלקי ארץ ישראל כדי להילחם נגד אותה אחיזה של בני ישמעאל.²²³ כל יישוב חדש מחליש אחיזה זו. אבל יש טעם עמוק יותר: כל יישוב חדש מוסיף אור בעולם וזה מה שצריך להסביר לגויים גם אם הם אינם מבינים.²²⁴

222 ראה זוהר, חלק ב (פרשת וארא), לב ע"א. ראה סוד מדרש התולדות, חלק א, ארץ ישראל - ידו בכל ויד כל בו, עמ' 300.

223 תנועת גוש אמונים הוקמה רשמית בשנת תשל"ד - 1974 ובמסמך היסוד נכתב: "גוש אמונים קם מתוך מטרה ליצוק בשורה חדשה-ישנה בכלים ובדפוסים קיימים, כדי לשוב ולעורר מחדש להגשמה ציונית מלאה במעשה וברוח להביא לתנועת התעוררות גדולה בעם ישראל למען הגשמת החזון הציוני במלוא היקפו, תוך הכרה כי מקור החזון במורשת ישראל ובשורשי היהדות, ותכליתו - הגאולה השלימה לעם ישראל ולעולם כולו."

224 יש המסבירים את קיום המדינה כפיצוי על מה שהיה בשואה. לדידם המדינה היא המקלט של אותם יהודים ששרדו. זה מגוחך ובלתי מדויק מבחינה היסטורית כי הישוב היה קיים לפני השואה. הציונות קדמה לשואה ומכיוון שהיה כבר ישוב בארץ, יכלו פליטי השואה

שאלה: האם בני ישמעאל יודעים שארץ ישראל אינה שלהם באמת?
תשובה: בני ישמעאל יודעים היטב ש"פלשתניה" אינה הארץ שלהם. הם יודעים דרך הקוראן עצמו שארץ ישראל שייכת ליהודים.²²⁵ אולם כל עוד הם

לבוא לכאן. לא בגלל השואה יש לנו זכויות על אדמה זו אלא משום שאנחנו בני ישראל. מי שטוען טענה זו צריך לשאול את עצמו את השאלה ההפוכה: השואה מנעה מהעם לבנות מדינה בעלת הקף רחב בהרבה אם כל אותם יהודים היו עולים ומשתקעים בה. תכלית הנאציזם הייתה למנוע את הצלחת הציונות. תנועה זו וכל שותפיה במערב ביקשו להשמיד את היהודים דווקא כאשר אלה רצו לחזור לארצם. לכן השואה היא מעשה חמור פי כמה במישור המיסטי (מתוך שיעורי הרב על פרשת וישלח).

הרב צבי יהודה היה אומר שגוש אמונים יצא מתורה זו [הכוונה לתורת הראי"ה]. בהצהרת בלפור אומה"ע נתנו לנו רשות לחזור וזה הסימן לקץ הימים. בתהליך זה קרה נס בתוך נס: הנס הראשון היה שקיבלנו את ארץ ישראל מהנוצרים, לא מהישמעאלים. ההשגחה סידרה שהאנגלים ייקחו את ארץ ישראל מהטורקים לזמן מה. מדוע? הם לא ערבים אבל הם שלטו על העולם הערבי מאות שנים. למדנו פעם את דברי הזוהר האומר שיש לבני ישמעאל זכות על ארץ ישראל כל עוד היא ריקה מיהודים. זה קשור לנושא ברית המילה שלהם. לכן מאוד קשה לקבל אותה בחזרה מהם ישירות. ההשגחה סידרה את הדברים, כך שהיא קודם כול נמסרה לבריטים וקיבלנו אותה מהם - חלק קטן ממנה ואז העולם הנוצרי לא היה בגדול נגדנו. הנס השני היה שהמנדט על ארץ ישראל ניתן לבריטים ולא לצרפתים. מדוע? כי הם לא קתולים. אצל הקתולים העניין של המקומות הקדושים הוא עניין רציני פי כמה מאשר רוב הפרוטסטנטים. אחרי מלחמת ששת הימים המצב השתנה בין לילה. כולם נגדנו. מדוע? כי חזרנו ללבה של ארץ ישראל. הרב צבי יהודה הבין אז שהגיעה העת של הציונות לפי התורה, ציונות תורנית, לא ציונות דתית בסגנון המזרחי. לכן הקימו את גוש אמונים כדי להילחם נגד הזכות של בני ישמעאל על הארץ. יש אחיזה לבני ישמעאל על הארץ לזמן מוגבל וצריך להכריע את המצב לטובתנו בבית דין של מעלה. לזה צריך תורה. לכן צריך מעשים. מעשים מצד העם כולו. נדמה לי ששמעתי את הרב נריה אומר שפלא שהעם מקיים מספר מצוות: ברית מילה, פסח, חנוכה, פורים. זה קשור לפן הלאומי וזה לא מקרי. השאלה היא כמה זמן זה ימשך? (מתוך שיעורי הרב על שערי אורה).

225 היהודים נזכרים בקוראן תחת הכינוי "עם הספר", או יהודים או בני ישראל, ולפחות בשלושה מקומות מבהיר הקוראן כי ארץ ישראל שייכת ליהודים: בסורה 5, בפסוקים 20-21 נכתב: "משה אמר לבני עמו, בני עמי, זכרו את החסד שנטה לכם אלוהים, בהקימו בכם נביאים ובעשותו אתכם למלכים, ובנותנו לכם את אשר לא נתן לאיש משוכני העולמים", "בני עמי, היכנסו אל הארץ הקדושה אשר כתב לכם אלוהים, ואל תיסוגו אחור פן תלכו לאבדון". בסורה 7 (ממרום החומה), בפסוקים 136-137, לאחר חציית ים סוף, נכתב: "אז לקחנו נקמתנו מהם והטבענום בים (הכוונה לפרעה וחילו), כי הכחישו את אותותינו ולא העלום בדעתם", "הנחלנו לבני העם שנרדפו את מזרחה ומערבה של הארץ אשר נתנו ברכתנו בה, והתקיים במלואו דברו הטוב של ריבונך על בני ישראל, זאת כגמול על עומדם בעוז רוח. גם הכחדנו את מפעלות פרעה ובני עמו, ואת כל אשר הקימו". בסורה 17 (המסע הלילי), המתיחס לאחרית הימים נכתב: פסוק 103 (פרעה) "ביקש למנוע מהם לצאת מן הארץ, ואנו הטבענו אותו ואת אשר עמו גם יחד", פסוק 104 "אחרי (פרעה) אמרנו לבני ישראל, שבו בארץ, וכאשר תתקיים ההבטחה לאחרית הימים, נקבץ את פזוריהם".

אינם משתכנעים שהיהודים באמת מתנהגים כבני ישראל אמתיים היודעים שארץ ישראל שייכת לעם ישראל, הם נאחזים בארץ, עד כדי כך שהם מוכנים להקריב את עצמם. עד אז יש להם אחיזה בארץ ישראל והעולם מקבל את טענתם והמסקנה היא שצריך לחלק את הארץ בין שני העמים. השאלה האמתית היא מה גורם לגויים לא להשתכנע מטענתנו והתשובה היא אנחנו, ההתנהגות שלנו, האמירות שלנו. זה מאתיים שנה בערך אנחנו מציגים את עצמנו כ"דת". ויתרנו כביכול על הממד הלאומי שלנו בעקבות הדרשה של עשו דווקא, כאשר היה מוכן לתת ליהודים הגרים אצלו זכויות אזרח. זו הייתה מלכודת: ויתור על ארץ ישראל, על היותנו עם - עם הגולה מארצו מימי חורבן הבית, על היותנו לאום, על היותנו אומה בתמורה לקבלתנו בתוך החברה הגויית המארכת אותנו כפרטים. לא קיבלו אותנו כבני האומה העברית הגולה אלא כבני דת משה, כפרטים, כיחידים.²²⁶ הציונות הפוליטית מרדה נגד הגדרה זו - בני דת משה. מייסדיה רצו לחזור להיות חלק מהאומה העברית החיה בארצה. הם ביקשו להחיות פשוטו כמשמעו את הממד הלאומי שלנו שנשכח בעקבות האמנציפציה. הם ביקשו לשחרר אותנו מהמלכודת שהכין לנו עשו. אבל בינתיים שמעו בני ישמעאל היטב שוויתרנו על היותנו אומה והם שואלים אותנו שאלה פשוטה: אם אתם בני דת משה, מדוע אתם צריכים ארץ משלכם? המושג של דת אצלם - וגם אצל הנוצרים אינו קשור לטריטוריה מסוימת, בוודאי לא לארץ ישראל.

הצרה - והיא צרה גדולה היא שאיננו אומרים דברים ברורים. אנחנו לפעמים משחקים משחק מסוכן ביותר. כלפי עשו אנחנו ממשיכים לטעון שאנחנו דת, וזאת כדי להגן על היהודים שנשארו אצלו. איננו מצליחים לצאת מהמלכודת. כלפי ישמעאל אנחנו אומרים דברים לא ברורים. מי חזר לארץ? הציונים? או בני ישראל? גם היחס שלנו לארץ ישראל, לארצנו אינו ברור, אינו חד. כל עוד אנחנו לא אומרים דברים ברורים, חדים, לא רק כלפי

226 "ליהודים כבודדים יינתן הכול - ליהודים כעם, לא יינתן דבר". כך הצהיר קלרמונט טונר במהלך הדיון שהתנהל בדצמבר 1789 באסיפה הלאומית הצרפתית בנושא הענקת זכויות שוות ליהודי צרפת. תפיסה זו הפכה להיות הקו המנחה בכל מדינות אירופה. במהלך הכינוס של הסנהדרין של פריז בשנת 1806, בזמן נפוליאון, נשאלו הרבנים מספר שאלות לגבי היחס של היהודים לצרפת: "האם יחס היהודים לצרפתים הוא יחס של אחווה? לדעת ההלכה, מהי ההתנהגות הראויה כלפי הצרפתים הלא יהודים? האם היהודים רואים בצרפת מולדתם, כך שהם מחויבים לחוקיה ולהגנתה?" גם אם חלק מההתנסחויות בצרפתיות היו בכוונה דרמשמעיות, הן הובנו על-ידי המשטר כוויתור על המרכיב הלאומי והתוצאה הייתה הפיכת היהדות לדת. ואכן בשנת 1808 הוקם ארגון הקונסיסטואר כארגון דתי והעומד בראשו היה הרב הראשי של צרפת.

ישמעאל אלא כלפי העולם כולו, לא נצליח לשנות את המצב. אני חושב שהנקודה הראשונה היא שעלינו להסביר לעולם כולו, לכל האומות שאיננו עושים זאת מטעמים אגואיסטים אלא לטובתם, גם אם זה לא נראה להם, גם אם הם אינם מבינים על מה אנחנו מדברים כעת. אני רואה שזה מפתיע את חלקכם אולם עלינו לזכור ולהזכיר שאנחנו ישראל של האנושות כולה, וכדי להיות באמת ישראל של האנושות כולה, כדי להיות ממלכת כהנים כלשון התורה, עלינו לבנות את חברתנו בארצנו - חברה שתשמש מגדלור לכל החברות האנושיות. לא כי אנחנו עליונים עליהם, לא כי אנחנו יהירים אלא כי אנחנו רוצים להראות לאנושות כולה כי הדרישה האלוקית המוסרית מהאדם ניתנת למימוש ברמת הכלל, כי אנחנו ממשיכים לחלום את החלום של העברי והוא לבנות אוניברסל אנושי אמת.²²⁷

ישראל או יעקב?

אנחנו צריכים להיות ישראל. ישראל הוא השם שקיבל יעקב כאשר חזר לארץ ישראל בסוף גלותו אצל לבן. יעקב אז פוגש את עשו ואת כוחו לנהל את חיי העולם הזה, לנהל מדינה בלשוננו המודרנית. מיומנות זו מאפיינת את דמותו של יוסף הצדיק, שטנו של עשו. יוסף למד במצרים איך לנהל מדינה ודרכו קנה ישראל מיומנות זו, גם אם יהודים רבים מפחדים להשתמש בה היום. הם שואלים איך אפשר לייסד את המדינה היהודית על ערכי המוסר. תהייתם במקומה כי לאורך מאות שנים הייתה כל מדינה סמל לברבריות, לאי צדק, לכוח הזרוע.²²⁸ אולם החידוש של ישראל - לא של יעקב אלא של ישראל כשילוב של כוחו של יעקב ושל "עשו טהור", הוא שמאפשר לבנות מדינה מבוססת על ערכי התורה ולא על ערכי הברבריות, מדינה מבוססת על המוסר ולא על הלגאליות הרומית. מדוע? כי ישראל הוא שילוב של שתי תכונות: 'הקל קול יעקב והידיים ידי עשו'.²²⁹ זה צריך להיות החידוש של מדינתנו כלפי העולם כולו, בבחינת 'הנצנים נראו בארץ עת הזמיר הגיע

227 האתגר אינו להקים איזה "מנזר יהודי" שבו חיים בהרמוניה מלאה מספר אנשים אלא לבנות חברה שחיה על פי עקרונות המוסר האלוקי. האתגר הוא של הכלל (מתוך שיעורי הרב על תורת התולדות).

228 ראה אורות לרב קוק, המלחמה, פסקה ג.

ראה סוד מדרש התולדות, חלק ה, עמ' 122 - "עשו ודוד". ראה גם ספרו של הרב "מספד למשיח?".

229 בראשית כז כב.

וקול התור נשמע בארצנו.²³⁰ אם כך יהיה בפועל, אין מקום לתהייתם של אותם יהודים.

אוסף דיוק חשוב מבית מדרשו של הגר"א. המילה 'הקל' בפסוק 'הקל קול יעקב והידיים ידי עשו' כתובה בכתב חסר לעומת הביטוי 'קול יעקב'. מה משמעות ההבדל הזה? הגאון מווילנה מסביר שכאשר הקול של יעקב הוא מלא, אזי הידיים יכולות להיות אף הן ידי יעקב. משמעות הדבר היא שכוחו של עשו, אומנותו המיוחדת, נמסרו ליעקב וזה מאפשר לו להתעלות ממדרגתו הנוכחית למדרגת ישראל.²³¹ לכן כדי שהקול של יעקב יהיה מלא, עליו לגלות לעולם כולו שהוא הוא ישראל.²³² קולו צריך להישמע בצורה חדה וברורה. זה דורש מאתנו, צאצאיו, מאמץ זהותי לא קל. מדוע? כי במהלך הגלות, חיינו בעיקר בממד של 'הקל קול יעקב' בלבד, כאשר במקביל הידיים 'ידי עשו' היו מלאות בדם, ולא מעט פעמים מדמנו אנו.

צריך להבין היטב את הנקודה הבאה: למעשה, יעקב לא רצה את הברכה של עשו: 'ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ ורב דגן ויתירש. ועבדוך עמים וישתחוו לך לאמים הנה גביר לאחיד וישתחוו לך בני אמה ארריך ארו וּמְבַרְכֶיךָ בְרוּךְ'.²³³ כאשר אומר יעקב לאמו רבקה 'אולי ימשני אבי והייתי בעיניו כמתעתע והבאתי עלי קללה ולא ברכה',²³⁴ זו משאלה, לא חשש. זו משמעות המילה 'אולי' בפסוק הזה. הוא אינו חושש שמא יצחק ימשש אותו. הוא מחכה לכך כי הוא אינו רוצה את ברכתו של עשו. רבקה, היודעת מה שנאמר לה בנובאה לגבי הבנים, מבינה שאם יעקב אינו לוקח כעת את ברכתו של עשו, יהיה אסון כי אז הקול יהיה הקול של עשו בלבד. לכן היא רוצה שיעקב יקבל בכל מחיר את הברכה. אולם, גם אם הוא פועל לפי הוראותיו של אמו, בסתר לבו, יעקב בשלב זה של חייו אינו רוצה לקבל

230 שיר השירים ב יב.

231 ראה ביאור הגר"א לאגודת של רבה בר חנה וסבי דבי אתונה, עמ' מ דוברי אליהו, פרשת תולדות: "הקול קול יעקב והידיים ידי עשו": "ובגיטין נ"ז בזמן שקולו של יעקב נשמע בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אין הידים ידי עשו, וז"ש הקל קול יעקב והידיים של יעקב הם ידי עשו כח של עשו נמסר ליד יעקב".

232 כאשר מגיע הזמן לחזור לבימת החיים הפוליטיים, צריך להיות מוכן. כדי להיות מוכן, צריך ללמוד מעשו חכמת מדעי המדינה ולבסס אותה חכמה על בסיס מוסרי, בהתאם לצו התורה. אז מתגלה ההבדל העצום בין שתי תפיסות של ניהול החיים הארציים, של ניהול החברה האנושית: התפיסה של עשו והתפיסה של דוד המלך (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק ה, עמ' 128).

233 בראשית כז כח-כט.

234 בראשית כז יב.

על עצמו את משימתו של עשו. זה נכון גם אחרי שחלפו עשרים שנה כאשר הוא פוגש שוב את אחיו. הוא עדיין אומר לו: 'קח נא את ברכתי אשר הבאת לך כי חנני אלהים וכי יש לי כל ויפצר בו ויקח'.²³⁵ רש"י מסביר בד"ה "אשר הובאת לך": "לא טרחת בה ואני יגעתי להגיעה עד שבאה לידך". ואני יגעתי - כלומר, כל זה בא לי בזכות עמלי, לא בעקבות הברכה שקיבלתי מאבא. לא רציתי בברכה זו וזה מה שביקשתי בפירוש כאשר ברחתי לחרן: 'וידר יעקב נדר לאמר אם יהיה אלהים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך ונתן לי לחם לאכל ובגד ללבש'.²³⁶ לחם לאכול ולא לחם כדי לקנות בו בגד ובגד ללבוש, ולא בגד כדי לקנות בו לחם. יעקב אינו רוצה לעסוק במסחר, בענייני העולם הזה. הוא אינו רוצה להיות קשור לחיים הארציים, הגשמיים משום שקשה להישאר מוסרי כאשר עוסקים במסחר, בכלכלה, בניהול מדינה.

ההסבר של רש"י הוא עמוק ביותר: כל המהלך נכפה על יעקב. נכפה עליו על-ידי אמו רבקה כנביאה, נכפה עליו על-ידי ההשגחה. הוא גם נכפה עליו, צאצאיו החוזרים מהגלות, כי הוא נצרך, וזאת כדי להתקדם לקראת תיקון העולם. הסברתי בשיעורים הקודמים שהיו למעשה ד' אפשרויות לממש את הנאמר בפסוק 'הקל קול יעקב והידיים ידי עשו': הקול יכול להיות של יעקב או של עשו והידיים יכולות להיות ידי יעקב או עשו. האפשרות הראשונה היא שהקול והידיים של עשו; האפשרות השנייה שהקול והידיים יהיו של יעקב; האפשרות השלישית שהקול הוא של יעקב והידיים תהיינה של עשו והאפשרות הרביעית שהקול יהיה של עשו והידיים תהיינה של יעקב. גם אם יצחק רוצה שהקול יהיה הקול של יעקב והידיים ידי עשו, אשתו רבקה יודעת מה שנאמר לה בנבואה: 'שני לאמים ממעין: פרדו ולאם מלאם יאמץ ורב יעבד צעיר'.²³⁷ לכן היא מבינה שבהעדר אחווה בין הבנים, חלומו של יצחק בלתי ניתן למימוש. לכן היא כופה על יעקב שהקול והידיים יהיו שלו.²³⁸ מאותו הרגע עומד יעקב מול אותו אתגר ואנחנו כצאצאיו נמצאים מול אתגר זה כאשר אנחנו חוזרים לארץ בסוף גלותנו אצל עשו. עלינו להחליט להיות ישראל, כלומר עלינו לקבל את מה שנכפה עלינו על-ידי רבקה אמנו ולגלות את זהותנו האמתית במלוא תוקפה. עלינו לצאת מהזהות המוקטנת הנקראת יעקב בלבד ולהיות ישראל, גם אם לרבים מאתנו היה נוח יותר להיות יעקב

235 בראשית לג יא.

236 בראשית כח כ.

237 בראשית כה כג.

238 ראה סוד מדרש התולדות, חלק ו, עמ' 237 ואילך.

בלבד ולהישאר צפונים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. עלינו, בין היתר, לשלב את הספרא ואת הסייפא. עלינו לגלות מחדש שמוטלת עלינו המשימה למלא את שתי המשימות יחד - המשימה של יעקב והמשימה של עשו,²³⁹ ולשם כך עלינו להפסיק לראות בעולם החיצון, ב"גשמיות", דבר מסוכן, דבר עיון, דבר זר, דבר טמא. עלינו להבין שכדי להיות גם עשו, אדמוני אבל בעל עיניים יפות כמו דוד,²⁴⁰ עלינו ללמוד גם את החכמה המיוחדת של עשו - מה שמכונה היום מדעי המדינה ולהוסיף לחכמה זו את הממד המוסרי, כך שהפוליטיקה תהיה מוסרית. ללא היכולת לנהל מדינה באופן מוסרי, לא נוכל לעשות דבר כישראל. כל עוד זהותנו איננה עדיין הזהות הישראלית במלוא תוקפה, כל עוד אנחנו מהססים, כי חזרנו חולים מבחינה זהותית מהגלות, אנחנו נמצאים מול הברית שישמעאל ועשו כרתו ביניהם וקשה לנו להתגבר עליהם.

עלינו להבין ולהפנים שכאשר יעקב יוצא מבאר שבע כדי לבנות את בית ישראל, עשו וישמעאל כורתים במקביל ברית דרך נישואיו של עשו, כדי להתחרות בזהות הישראלית ההולכת ונבנית בחרן. הבנה ראשונית זו של דברי רש"י מאפשרת לנו להבין את אשר אנחנו חווים על בשרינו בדורנו: ההשלכות המעשיות של הברית בין עשו וישמעאל, בין האומות הנוצריות לאומה הערבית. האומה הערבית מתנגדת לחזרה הפיזית של ישראל לאדמתו והנצרות רוצה לקחת מאתנו את השם ישראל. שיתוף פעולה זה בא לידי ביטוי במיוחד בהתנגדות התקיפה ביותר שלהם לריבונות ישראל על הר הבית בפרט וירושלים בכלל.

הליכה לחרן או לפדן ארם?

השאלה השלישית ששאלנו היא שאלת בירור המוטיבציה העומדת מאחורי שליחותו של יעקב לחרן. לפי סדר הפסוקים רבקה היא זו ששולחת את יעקב לחרן: 'וַעֲתָה בְנֵי שָׁמֶע בְּקִלְי וְקוֹם בְּרַח לְךָ אֶל לְבָן אַחֵי תְרַנֶּה'. לעומתה יצחק שולח את יעקב דווקא לפדן ארם: 'קוֹם לְךָ פְּדִנָה אֶרֶם בֵּיתָה בְּתוֹאֵל

239 הקושי הוא שכדי להצליח להיות האיש המטפל בריאליה באמת צריך להתעסק רק בתחום זה וכך גם לגבי מי שרוצה לעסוק ברוחניות: עליו לעסוק רק ברוחניות. כך בדרך כלל תופסים את העניין. אולם התורה אומרת שהאיש האמתי מטפל בשני התחומים ברזמנית. זה האתגר של ישראל בבחינת היותו "אדם" (מתוך שיעורי הרב על תורת התולדות).

240 שמואל א, טז יב: וַיִּשְׁלַח וַיְבִיאֵהוּ וְהוּא אֲדָמוֹנִי עִם יָפָה עֵינָיִם וְטוֹב רֵאִי. להרחבת הנושא ראה סוד מדרש התולדות, חלק ה, עשו ודוד, עמ' 122.

אָבִי אִמָּךְ וְקַח לְךָ מִשָּׁם אִשָּׁה מִבְּנוֹת לְבָן אָחִי אִמָּךְ. לכאורה, יש בפסוקים אלה עוד מספר הבדלים: יצחק שולח את יעקב 'בְּיָתָהּ בְּתוֹאֵל אָבִי אִמָּךְ' כאשר רבקה שולחת אותו דווקא 'אֶל לְבָן אָחִי'; יצחק שולח אותו להתחתן כאשר רבקה שולחת אותו משום שאחיו זומם להרוג אותו. האם לא חשבה רבקה שיעקב צריך להתחתן? האם לא חשב יצחק שיעקב נתון לסכנת חיים מיידית? אבל עיון מדויק בפסוקים יראה שאין כאן הבדלים כלל כי בסוף פרק כז נאמר: 'וְתֹאמַר רַבֶּקָה אֶל יִצְחָק קִצְתִּי בְּחַיִּי מִפְּנֵי בְּנוֹת חַת אִם לִקַּח יַעֲקֹב אִשָּׁה מִבְּנוֹת חַת כְּאֵלֶּה מִבְּנוֹת הָאָרֶץ לָמָּה לִּי חַיִּים'.²⁴¹ אם כן, רבקה מסכימה עם יצחק לגבי הצורך במציאת זיווג הגון ליעקב ויצחק מסכים עמה לגבי היעד של יעקב: הוא צריך להגיע ללבן בן בתואל: 'וַיִּשְׁלַח יִצְחָק אֶת יַעֲקֹב וַיִּלְךְ פְּדָנָה אָרֶם אֶל לְבָן בֶּן בְּתוֹאֵל הָאֲרָמִי אָחִי רַבֶּקָה אִם יַעֲקֹב וַעֲשׂוּ'.²⁴² אם כן, מה שנותר להסביר הוא ההבדל בשם היעד הגאוגרפי: חרן או פדן ארם. המקרא רוצה להדגיש שאכן היו שתי מוטיבציות שונות לגמרי ליציאתו של יעקב: הראשונה, והיא זו שמדגישה רבקה, היא הצורך לברוח מן השנאה של עשו, והשנייה היא זו שמדגישה יצחק: הגיע הזמן לבנות את בית ישראל.

כאשר נאמר בהמשך הסיפור 'וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע וַיִּלְךְ חֲרָנָה', למדים אנחנו שיעקב הלך לפי עצת אמו ולא לפי עצת אביו. רש"י מדגיש זאת בפירושו בד"ה "וילך חרנה": "יצא ללכת לחרן". צריך לדייק בדבריו: לחרן דווקא ולא לפדן ארם. אמנם אפשר להקשות על פי הנאמר בפסוק ז' 'וַיִּלְךְ פְּדָנָה אָרֶם', בו נראה שיעקב שמע דווקא לקול אביו ולא לקול אמו, אבל אי אפשר לומר זאת משום שבפסוק ז' עצמו נאמר שיעקב שמע לאביו ולאמו: 'וַיִּשְׁמַע יַעֲקֹב אֶל אָבִיו וְאֶל אִמּוֹ וַיִּלְךְ פְּדָנָה אָרֶם'. הדגש אפוא הוא על הצורך לברוח. זה לקח לדורות: כאשר השנאה של עשו פורצת, אסור ליעקב להיות נאיבי ולהישאר במקום, אפילו לרגע אחד. הלוואי שהיינו שומעים זאת בזמן לפני חמישים שנה וגם כיום אני מאוד מוטרד מגורל יהדות ארה"ב. מי ערב להם לאורך זמן? האם הם לא ערים לדברי רש"י המבקש מאתנו, ובעיקר מעיני העדה, כלומר המנהיגים, שנפנים את הכלל של רבי שמעון בר יוחאי: "הלכה בידוע שעשו שונא ליעקב"²⁴³ עד כמה אפשר להיות עיוור ולא לראות את הנולד?

241 בראשית כז מו.

242 בראשית כח ה.

243 ספרי במדבר סט.

אגב מעניין לראות שרש"י מצטט את דברי רבי שמעון בר יוחאי דווקא בתחילת פרשת וישלח, בפירושו לפסוק: 'וַיֵּרָץ עֲשׂוֹ לְקִרְאָתוֹ וַיַּחֲבֹקְהוּ וַיִּפֹּל עַל צְנָאָרוֹ וַיִּשְׁקֶהוּ וַיִּבְכּוּ'.²⁴⁴ לכאורה, בפסוק זה ישנו גילוי של אהבת האחים, אבל רש"י מבקש שנשים לב לעובדה שעשו הגיע למפגש 'וְעָמוּ אַרְבַּע מְאוֹת אִישׁ'.²⁴⁵ אסור לנו להיות נאיביים. אסור לנו לחשוב שעשו הפך למלאך הרוצה בטובתנו. לכן רש"י מדגיש מיד "הלכה היא, בידוע שעשו שונא ליעקב, אלא שנכמרו רחמיו באותה שעה ונשקו בכל לבו". הכלל נשאר תקף, גם אם יש רגעים מסוימים שנכמרו רחמיו של עשו. אי אפשר לסמוך על זה לאורך זמן. אסור לסמוך על זה.

יעקב קודם כול יוצא. הוא לא הולך. היציאה היא בריחה ממצב קיים, במקרה שלנו בריחה משנאת אחיו. ההליכה היא חיובית. אני הולך לקראת משהו, כי אני רוצה להשיג אותו. 'וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע וַיֵּלֶךְ חֲרָנָה'. יש שני חלקים בפסוק הזה: הראשון, יעקב קודם כול יוצא כי חייו בסכנה. השני, תוך כדי יציאה זו, יעקב מתעל אותה לכיוון חיובי - ההליכה לחרון, לפדן אדם כדי להתחתן ולהקים את בית ישראל. זה הפשט המידי של הפסוק. אבל תוך כדי עיון בפסוקים אנחנו מגלים ממד נוסף מהותי ביותר. השאלה שברצוני לשאול כעת היא מדוע בפסוק ז 'וַיִּשְׁמַע יַעֲקֹב אֶל אָבִיו וְאֶל אִמּוֹ וַיֵּלֶךְ פְּדִינָה אָרְס' נאמר שיעקב שמע 'אל אביו ואל אמו'? האם אין זה מובן מאליו? האם יכול להיות שיעקב אבינו לא יכבד את אביו ואמו? מה אמירה זו באה ללמדנו? התשובה היא שעלינו להשוות את הנאמר בפסוק זה לנאמר בפסוק הבא: 'וַיֵּרָא עֲשׂוֹ כִּי רָעוֹת בְּנוֹת כְּנָעַן בְּעֵינָיו יִצְחָק אָבִיו'.²⁴⁶ ומה עם רבקה אמו? זו בדיוק הבעיה. יש אצל עשו כיבוד אב אבל אין אצלו כיבוד אם. בעלי המסורה חיזקו קריאה זו כאשר קבעו טעם טרחא־טפחא תחת הביטוי 'אֶל אָבִיו' וטעם אתנחא־תנחתא תחת הביטוי 'וְאֶל אִמּוֹ' בפסוק ז, ללמדנו שיעקב שמע לא רק לקול אביו אלא גם לקול אמו. עשו, לעומתו, קיים רק את מצוות כיבוד אב. כאשר לוקח עשו את מחלת בת ישמעאל לאישה הוא עושה את רצון אביו תוך התעלמות ממורת הרוח של רבקה אמו, המוזכרת בפירוש שני פרקים לפני כן, בפרק כו, פסוקים לד-לה:

244 בראשית לג ד.

245 בראשית לג א.

246 בראשית כח ח.

וַיְהִי עֲשׂוֹ בֶן אַרְבָּעִים שָׁנָה וַיִּקַּח אִשָּׁה אֶת יְהוּדִית בַּת בְּאָרִי הַחַתִּי וְאֶת
בְּשֵׁמֶת בַּת אֵילָן הַחַתִּי.
וַתְּהִינן מֵרַת רוּחַ לַיִצְחָק וּלְרַבֵּקָה.

בראשית כו לד-לה

מה משמעות אי-האזכור של רבקה על-ידי עשו בנה בפסוק 'וַיֵּרָא עֲשׂוֹ כִּי רָעוּת בָּנוֹת כְּנָעַן בְּעֵינָי יִצְחָק אָבִיו? שתי תשובות בעניין: הראשונה במישור המטפיזי. הגמרא מסבירה במסכת ברכות ש"אין אביו אלא הקב"ה שנאמר 'הָלוֹא הוּא אָבִיךָ קִנְיָה'²⁴⁷ ואין אמו אלא כנסת ישראל שנאמר 'שָׁמַע בְּנֵי מוֹסֵר אָבִיךָ וְאֵל תִּטָּשׁ תּוֹרַת אִמְךָ'²⁴⁸. על פי עיקרון זה, צריך להבין שעשו עשה תשובה כלפי אביו שבשמים, אולם הוא לא עשה תשובה כלפי אמו רבקה, כלומר כלפי כנסת ישראל. הוא שונא את כנסת ישראל. התשובה השנייה היא במישור ההיסטורי והיא התרגום של הראשונה במציאות ההיסטורית. אפשר לומר שעשו עשה "חצי תשובה" בלבד משום שהוא אינו מגרש במקביל את שאר נשותיו שהיו מבנות חת, שנאמר 'עַל נָשָׁיו לוֹ לְאִשָּׁה'²⁴⁹. בעקבות ההסבר שנתתי לעיל בקשר לברית בינו לישמעאל, אפשר לומר שהוא הלביש את המונותאיזם הישמעאלי על הפגניזם הרומי. זו מהות הנצרות. כאשר רומי האימפריאליסטית, הברברית, האלילית, התחילה לחזור בתשובה, היא נעצרה ב"חצי הדרך" והיא הפכה להיות נוצרית. היא ראתה את עצמה כמחליפה את כנסת ישראל וזהו אסון. לכן צדק רבי שמעון בר יוחאי כאשר קבע את הכלל: "הלכה, בידוע שעשו שונא ליעקב". שונאה זו באה לידי ביטוי, בין היתר, ביחס של הנצרות לעם ישראל כעם במהלך הדורות ובברית שכרת עשו עם ישמעאל כדי למנוע מעם ישראל למלא את תפקידו.

ההיסטוריוסופיה של התורה

אחרי בירורים אלו נוכל כעת לחזור לדברי רש"י בד"ה "ויצא יעקב":

על ידי שבשביל שרעות בנות כנען בעיני יצחק אביו הלך עשו אל ישמעאל

247 דברים לב ו.

248 משלי א ח.

249 בראשית כח ט: וַיֵּלֶךְ עֲשׂוֹ אֶל יִשְׁמָעֵאל וַיִּקַּח אֶת מְחֹלֶת בַּת יִשְׁמָעֵאל בֶּן אַבְרָהָם אָחוֹת נְבִיּוֹת עַל נָשָׁיו לוֹ לְאִשָּׁה.

הפסיק הענין בפרשתו של יעקב וכתוב וירא עשו כי ברך וגו' ומשגמר חזר לענין הראשון.

פרש"י לבראשית כח י, ד"ה "ויצא יעקב"

הנקודה הראשונה שחייבים להדגיש היא שרש"י מדגיש, כהרגלו במהלך כל פירושו, את הנקודה המוסרית בסיפור של עשו ונשותיו: "על ידי שבשביל שרעות בנות כנען בעיני יצחק אביו הלך עשו אל ישמעאל". עשו עשה את מה שעשה כי יצחק לא ראה בעין טובה את נישואיו לבנות כנען כי הן רעות. לומר שמישהו רע, זה שיפוט מוסרי. אבל רש"י כבר הדגיש נקודה זו כאשר הסביר את הנאמר בפסוק 'וַתְּהַיֵּן מֵרֵחַ רוּחַ לְיִצְחָק וּלְרַבֵּקָה':²⁵⁰

'מורת רוח': לשון המראת רוח כמו (דברים ט ז) ממרים הייתם, כל מעשיהן היו להכעיס ולעצבון. 'ליצחק ולרבקה': שהיו עובדות עבודה זרה (ב"ר).

הפסוק 'וַתְּהַיֵּן מֵרֵחַ רוּחַ לְיִצְחָק וּלְרַבֵּקָה' קודם לפסוק 'וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע וַיֵּלֶךְ חֲרָנָה' בשני פרקים ורש"י אינו נוהג לחזור על דבריו או להסביר פעמיים אותו נושא. לכן אנחנו חייבים לשאול מה החידוש של רש"י בד"ה "ויצא יעקב"? הסברנו עד כה - וזה נכון, שרש"י רוצה להדגיש את הקשר הישיר בין יציאתו של יעקב ובין הליכתו של עשו ליסמעאל בגלל שלל הסיבות שציינתי. לכן היינו אומרים שיעקב בורח מאחיו כי שנאתו פרצה החוצה והוא רוצה להרוג אותו. היינו גם אומרים שעשו הבין שהוא טעה כאשר התחתן עם בנות כנען. מהלך זה לא מצא חן בעיני יצחק ובגללו אביו לא נתן לו את ברכתו. כל זה נכון אבל רש"י מבקש שנשים לב לרובד עמוק עוד יותר, רובד היכול לשמש מפתח להבנת היסטוריית עמנו במהלך כל הדורות - מה שמו"ר ר' יעקב גורדין ז"ל היה מכנה בשם ההיסטוריוסופיה.²⁵¹ כוונתו הייתה לחכמת ההיסטוריה לפי התורה, דרך סיפורי האבות, לפי הכלל של חכמי המדרש "מעשה אבות סימן לבנים".²⁵² כוונתי ל"תורת התולדות".²⁵³

250 בראשית כו לה.

251 המילה היסטוריוסופיה מופיעה לראשונה ב-1838 בספרו של אוגוסט צ'ייקובסקי "Prolegomena zur Historiosophie" המתמודד עם שיטתו ההיסטורית של הגל. בתרבות הפילוסופית מילה זו מציינת את פילוסופיית ההיסטוריה.

252 ראה תנחומא לך לך ט, ב"ר מ ו, רמב"ן לך לך יב ו.

253 התורה אינה ספר היסטוריה. היא מתארת התרחשויות אמיתיות מסוימות לפי מבטה. מבטה הוא אלוקי במובן הזה שהיא מעמתת אותן התרחשויות עם מחשבת הבריאה

בעלי המדרש, ובעקבותיהם גדול המפרשים רש"י, מבקשים למסור לנו, ובלשונם - לשון הנגלה, את העקרונות המאפשרים להבין את העובר עלינו במהלך ההיסטוריה. אנחנו חיים את הסיפור התנכ"י כפי שהאבות חיו אותו. אנחנו השחקנים של ההיסטוריה כפי שהאבות היו השחקנים שלה, המייסדים שלה, המכוננים שלה. יש במדרש, יש בפירושו של רש"י חכמה ייחודית שצריך ללמוד אותה כדי להבין איך פועלת ההשגחה בעולם, איך הולכת ונבנית זהותנו, איך מתקדם המהלך ההיסטורי ואיך שופט אותו ריבונו של עולם. במובן זה התורה אינה ספר היסטוריה - כלומר ספר המספר את העבר, לפי כרונולוגיה מסוימת של אירועים. היא סיפור חיינו, אנו, כאן ועכשיו. היא תעודת הזהות שלנו ומשום כך אנחנו, בני ישראל, צאצאי האבות יכולים להבין את הנאמר בה. היא חיינו ואורך חיינו, ממש. פשוטו כמשמעו.

חכמי המדרש ורבותינו המפרשים הגדולים מסרו לנו מספר כללים, מספר מפתחות כדי להבין את הנאמר בסיפורי התורה. אזכיר אחדים מהם כעת. המפתח הראשון הוא מה שאני רגיל לקרוא "משוואת האחוה". במהלך כל חומש בראשית אנחנו רואים איך סוגיית האחוה בין האחים משמשת מפתח להבנת התפתחות ההיסטוריה, החל מהסיפור של קין והבל המשמש אב-טיפוס לסוגיה מרכזית זו. המפתח השני הוא המפתח המוסרי. ריבונו של עולם שופט את ההיסטוריה על פי קריטריון מוסרי וזה בא לידי ביטוי בכל

והיא שופטת אותן לפי קריטריון מוסרי. היא מספרת איך דרך התרחשויות אלו הולכת ונבנית זהות האדם האמת, התואם את מחשבת הבריאה (מתוך שיעורי הרב על תורת התולדות).

קיימות שתי תפיסות של ההיסטוריה. הראשונה היא במקורה יוונית: רצף כרונולוגי של התרחשויות. תפקיד ההיסטוריון הוא למצוא את הקשר הסיבתי בין האירועים השונים. התפיסה השנייה היא עברית: ההיסטוריה היא היסטוריית הולדת הזהות האנושית האמתית. זו תכליתה ותפקידנו הוא להבין איך אירוע מסוים תורם או לא תורם למאמץ הזה. לכן המקרא קורא לנו. הוא פונה אלינו. הוא דורש מאתנו להתמודד, להתעמת אתו כי הוא תעודת הזהות שלנו. עליי להתבונן במילים של הפסוק כי בהן השאלות שלי, התהיות שלי. המקרא נותן לחשוב. הוא נותן לחשוב כדי שאבין מי אני. הוא מדבר אליי, כלומר הוא מקשר אותי עם האחר המוחלט שלי, תוך כדי כיבוד המרחב הפרטי של כל אחד. כאשר אני מדבר, אני מעביר את מה שאני חווה בעולמי הפנימי לתוך עולם המשמעויות. אז אני יכול לשאול את השאלה: ומה הטעם? אני מדבר ואני יכול להעביר טעם זה לאחר והפלא הגדול הוא שטעם זה הוא רלוונטי לי היום. זו התרומה העצומה של חז"ל: הם מחברים אותי למקרא שמדבר על עולם שאיני מכיר, על עולם בו הייתה נבואה. אין היום נבואה ולכן לכאורה אין למקרא הזה מה לומר לי. אבל אין זה נכון כי חז"ל מקנים עברי למקרא משמעות היום. הם עושים זאת דרך המדרש. המדרש הוא ההיסטוריוסופיה שלנו, הוא האנתרופולוגיה שלנו משום שדרכו אנחנו בונים את הזהות שלנו (מתוך שיעורי הרב על תורת התולדות).

הצמתים החשובים של ההיסטוריה. המפתח השלישי הוא התבנית החוזרת על עצמה של הסיפור המקראי: תיאור התכנית - הביצוע - השיפוט ותוצאות השיפוט.²⁵⁴ חז"ל מסרו לנו מפתחות אלו כדי שנדע בדורותינו איך להתייחס, איך לשפוט מהלך היסטורי כלשהו. מו"ר ר' יעקב גורדין היה אומר שמתקיימת תנועה דו־כיוונית בין המקרא ובין חיינו: הכיוון הראשון הוא מהמקרא אלינו. זהו העיקרון של "מעשה אבות סימן לבנים". המהר"ל הוסיף לעיקרון זה עיקרון נוסף מהותי ביותר: "הכל נמשך מן השורש",²⁵⁵ כלומר מן האבות. השל"ה הקדוש אומר זאת בפירוש כאשר הוא כותב, על פי דברי המדרש, שיציאתו של יעקב רומזת לגלות.²⁵⁶ אין בדבריו התייחסות כללית, מופשטת. יש בהם התייחסות קונקרטית לגלות שלנו שנמשכה אלף ותשע מאות שנה.

רבים שואלים אותי מדוע אני מתרכז בלימוד המקרא, בלימוד סיפורי האבות בתורה. התשובה פשוטה: סיפורים אלו חושפים את שורשי זהותנו ונטיותיה, והיום נדרש קודם כול לדעת מי אנחנו. לא רק בגלל סכנת ההתבוללות אלא גם, כפי שהסברתי זאת במהלך השיעור, כדי שנדע מה לעשות מול הברית הכרותה בין ישמעאל לעשו.

הכיוון השני בתנועה הדו־כיוונית המתקיימת בין המקרא ובין חיינו הוא הכיוון מהחיים שלנו למקרא. מה שאנחנו כעם חווים, חיים כיום מאפשר לנו להבין לעומק את מה שהתורה מוסרת לנו וזה לא פחות חשוב מהכיוון הראשון, כי אנחנו ממש חיים את המקרא.²⁵⁷ מכאן חשיבותו של פירושו של רש"י המסכם עבורנו את דברי חז"ל.²⁵⁸ לא כדי ללמד אותנו איזה מוסר

254 הדוגמה הפשוטה לתבנית זו היא הנאמר ביום הראשון ימי המעשה: התכנית: 'וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר', הביצוע 'וַיְהִי אוֹר', השיפוט 'וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת הָאוֹר כִּי טוֹב', תוצאות השיפוט 'וַיִּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ'.

להרחבת הנושא ראה סוד מדרש התולדות, חלק ג, "ויהי כן", עמ' 63.

255 ראה גבורות ה', פרק ט, ו"סוד מדרש התולדות", חלק ב, "סיבת הגלות", עמ' 93.

256 ראה תורה שבכתב, פרשת ויצא, שער השמים, תורה אור, פסקה כב. ב"ר סח יג.

257 דורנו דור מיוחד כי אנחנו זוכים לחיות את הנאמר במקרא. דורות קודמים לא זכו לכך. הזכות שלהם היא שהם העבירו לנו, דור אחרי דור, חכמה זו. אנחנו זוכים להיות היום "אברהם". אפשר לנעול את נעליו ולצעוד אתו, פסיעה אחר פסיעה, מאור כשדים לארץ. אנחנו זוכים היום להיות "יעקב" החוזר מגלותו אצל לבן. אנחנו "יוסף", אנחנו "יהודה". לכן אנחנו מבינים טוב יותר את הנאמר במקרא. זאת בתנאי אחד: אנחנו צריכים להבין מה קורה בכל צעד, בכל פסיעה. מהן החלופות, מהם האתגרים, מהם הלבטים. זה חשוב כי רק כך אפשר להבין מה שאנחנו חווים היום (מתוך שיעורי הרב על אברהם אבינו).

258 רש"י נחשב לראש וראשון המפרשים. הוא בא להסביר את המקרא שקיבלו הנביאים העבריים ליהודים, ממשיכי דרכם של העברים, החיים בעולם שאין בו נבואה, לפי אותה

טריוויאלי, בנאלי, אלא כדי לעזור לנו לכוונן את מעשינו בחכמה, בתבונה, על סמך ניסיון העבר, על פי הקריטריון המוסרי.

התבנית הכללית של הסיפור במקרא היא ההיסטוריה של האנושות כולה, של צאצאי אדם הראשון כולם. סיפור זה הוא בחלקו הראשון סיפור פסימי ופסימיות זו נובעת מהמאורעות של עשרים הדורות הראשונים, מאדם עד דור הפלגה, דרך נח וסיפור המבול. כישלון אחר כישלון, בכל המישורים: במישור בין אדם לחברו, במישור המוסרי ובמישור התכליתי - אין התקדמות במימוש התכנית האלוקית, מה שמכונה על-ידי המקובלים מחשבת הבריאה.²⁵⁹ מתוך הסיפור הכללי הפסימי הזה, מתרחש בשלב השני סיפור אחר המתחיל עם אברהם, הסיפור של עם ישראל. סיפור זה אופטימי ביסודו, למרות כל הקשיים המתגלים בדרך. מה שבולט בשני הסיפורים האלה הוא שאותם נושאים חוזרים על עצמם - מערכת היחסים בין אחים, המוסריות. התבנית זהה: התכנית, הביצוע והשיפוט אבל הפרספקטיבה שונה: פסימית במישור ההיסטוריה הכללית, אופטימית במישור היסטורית עם ישראל. מדוע? בגלל המעשים. אין כאן שום פטליות. יש כאן מעשים, יש כאן החלטות הגורמות לשרשרת של כישלונות מצד אחד ולתקווה להצלחה מן הצד האחר. אני רגיל לומר שההיסטוריה שלנו, של האנושות, של הבריאה כולה היא סיפור של ניסיון.²⁶⁰ בדורות הראשונים, נכשל ניסיון זה שוב ושוב. הוא מתחיל להצליח עם הופעתו של אברהם אחרי עשרים דורות. ניקח כדוגמה את שאלת האחוה. מצד אחד בדורות הראשונים, הרצח

מסורת שהועברה מדור לדור בעל-פה, דרך חז"ל וחכמי הסוד. הוא בא להסביר ליהודים את משמעות הזהות העברית (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק א, עמ' 25).

259 ראה, בין היתר, דברי השל"ה לפרשת וירא, פסקאות כא-כב, ולפרשת בא, פסקה יג, דרשות החת"ם סופר לשמחת תורה, עמ' 120 (פסקה מג), פרי צדיק על בראשית עמ' כד, תלמוד עשר ספירות לרב אשלג, חלק א, הסתכלות פנימית, דף יז, אות י. ראה גם הקדמה לספר הזהר, אות יד.

260 הרב משתמש בצרפתית בביטוי: l'histoire d'une tentative. ביטוי זה מופיע לראשונה אצלו בשנת 1946 בטייטת שיחה שהעביר למדריכי הצופים באוראן לקראת תחילת שנת הפעילות וכך הוא כותב:

La première attitude devant l'histoire juive consiste à considérer l'histoire juive comme:

- 1) L'histoire d'une fidélité. Fidélité à un commencement, mais traditionné, trans-mis avec toutes ses possibilités et ses virtualités. Or, le propre de ce commencement est de n'accepter que l'aboutissement.
- 2) L'histoire d'une tentative. Au commencement, Dieu avait créé la terre et les cieux; mais le monde était dans le désordre, dans le chaos. Dieu créa la lumière

יציאה לקראת העתיד

של הבל, כישלון האנושות של קין בניסיונה לתקן את דרכה במשך שבעה דורות, כישלון בני נח אחרי המבול ומגדל בבל. מן הצד האחר כל מה שמתרחש במשפחת אברהם: למרות כל הקשיים והשנאה שפרצה החוצה, הגענו למצב שבו עשו אינו הורג, אינו מצליח להרוג את יעקב, וזאת בזכות יוזמתה של רבקה. בפעם הראשונה נפתח פתח של תקווה. אולי הפעם האנושות, דרך זהות מסוימת, עלתה על דרך המאפשרת את מימוש תכנית הבורא.

החידוש של יעקב - הייתי צריך לומר בצורה מדויקת יותר החידוש של רבקה והמוכנות של יעקב לקבל אותו, הוא בהמצאת פתרון אפשרי לסכסוך בין האחים. הוא בורח ובכך מציל את עצמו וגם את כל מה שכבר הצליח, בינתיים, מאברהם עד יצחק:

וְעַתָּה בְּנֵי שָׁמֶע בְּקִלִּי וְקוּם בְּרַח לְךָ אֶל לְבֶן אָחִי חָרָה.
וַיִּשְׁבֹּתָ עִמּוֹ יָמִים אֲחָדִים עַד אֲשֶׁר תָּשׁוּב חֶמְתָּ אֲחִיד.
עַד שׁוּב אִף אֲחִיד מִמֶּךָ וְשָׁכַח אֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ לוֹ וְשָׁלַחְתִּי וְלִקְחָתִי מִשָּׁם
לְמָה אֲשַׁכַּל גַּם שְׁנֵיכֶם יוֹם אֶחָד.

בראשית כז מג-מה

החידוש של רבקה הוא באמירה זו: 'לְמָה אֲשַׁכַּל גַּם שְׁנֵיכֶם יוֹם אֶחָד'. מתוך המצב המתוח בין האחים, היא קובעת שהמוצא אינו שוב רצח. יש פתרון חלופי, זאת בתנאי שיעקב יהיה מוכן לשמוע בקולה, לסמוך עליה ואכן יעקב שומע לה.

ברצוני לחדד נקודה זו. יש הקבלה ברורה בין הבל ליעקב. שניהם מאוימים על-ידי האח, קין מצד אחד ועשו מן הצד האחר. אולם תגובתם שונה לחלוטין. יש מין נאיביות מצד הבל. הוא לא הבין שכאשר המחנך מבין שהוא נכשל בתפקידו כמחנך, עליו להגן על עצמו, על חייו, כי חייו בסכנה ממש. פשוטו כמשמעו. הוא אינו יכול לעמוד מול החניך שלו ולקוות לטוב. הוא צריך להבין שחייו בסכנה ומאותו הרגע אין לו מה לעשות יותר אצל אחיו. החידוש כאן הוא שיעקב הבין זאת בעזרת אמו רבקה. היא הזהירה אותו והוא שמע לה: 'וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע וַיֵּלֶךְ חָרָה'. מדוע? בגלל שנאת

et mit de l'ordre dans le monde pendant six jours et c'est alors que fut le vrai commencement du monde, lorsque Dieu dit : aujourd'hui est le jour un.

(מתוך גנזך הרב)

אחיו, כי חייו בסכנה. זה הפשט המידי של חלקו הראשון של הפסוק. זה נראה פשוט, אולי אפילו מובן מאליו אולם ההיסטוריה של עמנו מוכיחה, לצערי הרב, את ההפך. מתי הבנו זאת? כמה פעמים לא ברחנו וקרה מה שקרה?²⁶¹ אסור להיות נאיבי. אסור לחשוב שהגוי הוא צדיק או מלאך. הוא לא.

הליכה מול יציאה

יעקב הולך לכיוון צפון. הוא ללא ספק הנושא של הפסוק: 'וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שָׁבַע וַיֵּלֶךְ חֲרָנָה'. אבל רש"י מחייב אותנו לקרוא את הפסוק אחרת וכך הוא מסביר אותו:

על ידי שבשביל שרעות בנות כנען בעיני יצחק אביו הלך עשו אל ישמעאל. הפסיק הענין בפרשתו של יעקב וכתוב זירא עשו כי ברח וגו' ומשגמר חזר לענין הראשון.

פרש"י לבראשית כח י, ד"ה "ויצא יעקב"

צינתי כבר בתחילת השיעור שהקושי שרש"י מצביע עליו בתחילת הפסוק הוא שכבר נאמר בפסוק ז שיעקב הלך. מדוע אפוא חזר הכתוב וכתב ויצא יעקב?²⁶² הסברתי גם שתשובתו של רש"י צריכה להפתיע כל אחד מאתנו משום שיוצא מדבריו שהנושא של הפסוק הוא דווקא עשו ההולך לישמעאל ולא יעקב, כפי שעולה בקריאה ראשונה של הפסוק. מהפתעה זו

261 כאשר צריך לברוח לא משנה לאן בורחים. צריך קודם כול להציל את עצמנו, פשוטו כמשמעו. שאלת העלייה לארץ היא שאלה אחרת. עדיף כמובן שאז יחזרו לארץ אולם זו שאלה נפרדת. יש דרך קצרה להגיע לארץ ויש לפעמים דרך ארוכה להגיע, כאשר הולכים לכיוון השני. יהודים ברחו מרוסיה במאה התשע-עשרה ונסעו בעיקר לארה"ב. מיליונים. בודדים הגיעו לארץ. אלה שהיגרו לארה"ב הצילו את עצמם ואת צאצאיהם. אחר כך עליהם להשלים את המהלך ולהגיע לארץ כי לא לעולם חוסן גם בארה"ב. אני אומר זאת כי יש הרוצים לקשור בין מה שקרה בשואה ובין אי עלייתם של יהודים רבים לארץ לפני המלחמה. הנושא עדין מספיק כדי שלא נקשור בין סוגיות שונות בלי להבין לעומק את הנאמר על-ידי חז"ל בגמרא במסכת כתובות ובמסכת סנהדרין. הסבר מסוג זה פשטני מדי. דיברתי, בעקבות רש"י, על המצב של הפקר. במצב זה אתה קודם כול בורח מפני הסכנה. זה היה נכון אז וזה נכון היום לגבי יהודי הגולה. השאלה שאתה צריך לשאול את עצמך היא לאן ניתן להימלט. אם שערי הארץ סגורים - וזה בוודאי לא המצב היום, אתה קודם כול בורח לכל מקום אפשרי. אי אפשר לומר ש"זה יעבור" או דברים דומים (מתוך שיעורי הרב על השואה).

262 ראה שפתי חכמים על אתר בשם המזרחי.

למדנו ממד אחד של פירושו והוא הרצון של עשו לכרות ברית עם ישמעאל כדי להתנגד לבניית הזהות הישראלית.²⁶³ אולם אין די בכך משום שרש"י היה יכול לומר את דבריו על פסוק ו' וַיֵּרָא עֵשָׂו כִּי בָרַךְ יַצְחָק אֶת יַעֲקֹב וְשָׁלַח אֹתוֹ פְּדָנָה אָרָם או על פסוק ז' וַיִּשְׁמַע יַעֲקֹב אֶל אָבִיו וְאֵל אִמּוֹ וַיִּלְךָ פְּדָנָה אָרָם'. לכן עלינו להבין שהשאלה שעלינו לשאול היא השאלה הרביעית ששאלתי בתחילת השיעור - מה ההבדל בין יציאה להליכה? ולהשיב עליה על רקע דברי רש"י הקושר בין יציאתו דווקא ובין המהלך של אחיו עשו.

ההליכה היא עניין לכאורה טכני. אני הולך ממקום א למקום ב, ואין בהכרח משמעות מיוחדת להליכה שלי. לא כך היציאה. אני יוצא לקראת משהו וכאן יעקב יוצא לקראת עתידו - לא עתידו כיעקב, אלא עתידו כישראל וזה החידוש. ומי מחייב אותו לעשות זאת? דווקא עשו אחיו. עשו הלך, הדגיש רש"י - "הלך עשו אל ישמעאל". לעומתו יעקב יוצא. יש ליעקב עתיד והגיעה העת לגלות אותו, לחשוף אותו. הגיעה העת שיעקב יהפוך לישראל. מדוע? כי מתברר שגם עשו חושב שהוא יכול להיות ישראל בזכות התשובה החלקית שלו כלפי אביו בלבד, כלפי אביו שבשמים, כפי שהסברתי זאת לעיל. משמעות נשואיו לבנות ישמעאל היא גילוי רצונו להעמיד זהות חלופית לזהות הישראלית, ההולכת ונבנית דרך יצחק ויעקב. מה ההבדל בין זהויות אלו? לכאורה, הזהות הישראלית והזהות העשווית יוצאות שתיהן מאברהם אבל אין זה מדויק כי ישמעאל הוא בנו של אברם ושל הגר המצרית, ולא של אברהם ושרה העברים וזהותו היא בעיקר מצרית-ארמית.²⁶⁴ צאצאי עשו דרך נשותיו הכנעניות גם הם בעלי זהות מורכבת ביותר: עברית מצד עשו וכנענית-חיתית-חיוית מצד אמם.²⁶⁵ יש כאן ערבוב של זהויות וכוונתו של עשו היא לטשטש את הפרטיקולרי שבכל אחת מהזהויות האלו, ליצור זהות חדשה שתהיה לכאורה אוניברסלית. זה מה שהתורה מבהירה לנו כאשר היא אומרת 'וְאֵלֶּה תִּלְדֹּת עֵשָׂו הוּא אֲדָוִם'.²⁶⁶ מה משמעות התוספת 'הוא אֲדָוִם'?

263 במהלך השיעור נתתי מספר הסברים אולם רש"י רוצה שנגלה דרך פירושו ממד חדש לחלוטין של השאלה, מעבר למה שכבר הסברתי במהלך השיעור: עשו פסל את עצמו מבחינת פרויקט התולדות של הבורא כאשר הוא התחתן עם בנות כנען. תשובתו של עשו הייתה רק "חצי תשובה" כלפי יצחק אביו בלבד ולא כלפי אמו רבקה. זה אפילו מעבר להבנת מהלכו של עשו אשר הלך לישמעאל כדי לכרות אתו ברית נגד יעקב-ישראל, כדי להוות חלופה לזהות הישראלית ההולכת ונבנית עלידי יעקב (מתוך השיעור).

264 ראה עמ' 82.

265 ראה בראשית תחילת פרק לו.

266 בראשית לו א.

המלבי"ם מסביר על הפסוק 'וַיֹּאמֶר עֲשׂוּ אֶל יַעֲקֹב הַלְעִיטְנִי נָא מִן הָאָדָם הָאָדָם הַזֶּה כִּי עֵינַי אֲנֹכִי עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ אָדוֹם'²⁶⁷ "שהוא עצמו קרא א"ע בשם אדום". יש בקריאה זו משמעות זהותית. עשו החליט להיות אדומי, כלומר הוא עברי שהחליט לייסד זהות חדשה, הזהות האדומית, המורכבת בעיקר מבלי של זהויות לא עבריות והוא רוצה להעמיד זהות חדשה זו מול הזהות העברית הישראלית. הוא רוצה להעמיד זהות אוניברסלית כביכול, זהות שאינה קשורה לשום זהות אנתרופולוגית מיוחדת, מול הזהות הפרטיקולרית כביכול של יעקב שהיא לאמתו של דבר אוניברסלית באמת. עשו מול יעקב - הנצרות מול היהדות. מאותו רגע מתייצבים זה מול זה שני ישראל כביכול: של עשו הוא אדום, שהפך להיות אדומי ושל מתחרהו יעקב הוא ישראל, ואחד מהם מיותר, זה של יעקב כמובן מבחינת עשו. במילים ספורות ובלשונו המדויקת כל כך רש"י מכניס אותנו מיד לנבכי ההיסטוריה שאנחנו חיים מרגע הופעת הנצרות, הטוענת שהיא היא ישראל האמתית, על במת ההיסטוריה.²⁶⁸ רש"י רוצה שנבין שאנחנו בפסוק זה 'וַיֵּצֵא יַעֲקֹב' עומדים בצומת של ההיסטוריה, בשורש העובר עלינו במהלך הגלות המקבילה ליעקב. טענתו של עשו 'הוא אָדוֹם' מחייבת את יעקב דווקא לגלות מיהו באמת, לגלות שהוא הוא ישראל, שרק הוא דרך צאצאיו ישראל. החידוש העולה מדברי רש"י מהותי ועמוק ביותר: מי שכופה על יעקב את ההבנה שהגיעה העת לגלות שהוא יכול לבד להיות ישראל הוא עשו דווקא. זהו חידוש עצום. הדגש בדבריו הוא שהחלטתו של עשו להתחתן עם בנות ישמעאל נשארה בגדר של "הליכה" בלבד. היא לא בגדר של "יציאה". בשום שלב עשו אינו יוצא לקראת עתידו כישאל, למרות תשובתו החלקית. הוא רק הולך. הוא רק בא: 'וַיֵּרָא וְהִנֵּה עֲשׂוּ בֶּאֱעֻמוֹ אַרְבַּע מְאוֹת אִישׁ'.²⁶⁹

267 בראשית כה ל.

268 יש לשים לב במיוחד בפירושו של רש"י לאותם מקומות שבהם נראה רש"י כאומר דברים פשוטים, טריוויאליים או למקומות שבהם כותב רש"י דברים סתומים כמו "אינני יודע מה בא ללמדנו". כך צריך להבין את דברי רש"י: איני יודע מה בא ללמדנו אנחנו היהודים בלי להזדקק לסוד הפסוק עצמו. למשל, בכל פעם שמדבר המקרא על עֲשׂוּ, מדגיש רש"י "איני יודע מה מלמדנו". אין זה אומר שרש"י עצמו לא ידע את משמעות הפסוק אלא בגלל עיכובים חיצוניים, בגלל הנסיבות, בגלל הסביבה הנוצרית שבה הוא חי, הוא אינו יכול להתבטא בחופשיות. רק דרך רמזים ניתן לרדת לעומק סברתו הנוגעת לשורשי הזהות שלנו, לשורשי האמונה היהודית (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק ב, עמ' 145).

269 בראשית לג א.

דברי רש"י הם עמוקים ביותר והם מגלים הבנה עמוקה ביותר של פשט הפסוקים משום שהם חושפים את שורשי הסכסוך ההיסטורי בין ישראל לנצרות, סכסוך הנמשך עד היום.²⁷⁰

השנאה של עשו ותכניתו להרוג את יעקב מחייבות את יעקב לקחת את גורלו לידי, להחליט מי הוא רוצה להיות: יעקב בלבד או ישראל. אם הוא רוצה להיות ישראל, עליו לקחת על עצמו גם את המשימה של אחיו. זו השאלה מולה הוא עומד: האם הוא מסוגל לשלב את הקול עם הידיים: 'הקל קול יעקב והידיים יְדֵי עֵשָׂו'?²⁷¹

270 אתם מכירים את הביטוי פרד"ס בתורת האר"י הקדוש: פשט, רמז, דרש וסוד. ביטוי זה לקוח מדברי חז"ל במסכת חגיגה (יד ע"ב): "ארבעה נכנסו בפרדס". לא תמיד שמים לב לכך שהפשט עצמו הוא חלק מהפרדס, כלומר הוא אחד מארבעת שיטות הביאור הפרשני של המקרא. הפשט הוא לא המשמע המילולי. הפשט הוא לא המשמעות המילולית. זו טעות לחשוב כך. הפשט שייך לעולמם של חז"ל בדיוק כפי שהרמז או הדרש שייכים לעולמם ולעולמם בלבד. הוא מדרגה מסוימת של הבנת הפסוק אצל חז"ל. הוא לא ההבנה שהייתה לבני ישראל בעידן הנבואה. זה הסוד עבורנו. לכן כאשר בא מישהו ואומר "לעניות דעתי הפשט הוא כך וכך", איני יכול לקבל זאת. הוא לא מבין מה זה פשט. הוא מבלבל בין הבנתו שלו ובין הבנת חז"ל. "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" (שבת סג ע"א). של מי? של חז"ל. אנחנו מתחברים למקרא של העברים שחיו בעידן הנבואה דרך עולמם של חז"ל. הם חכמינו. מה שהם מלמדים אותנו חיוני ביותר, קריטי כדי שנבנה בצורה נכונה את זהותנו כבני אדם, כבנים לאומתנו. כאשר לומדים תורה, מתמודדים אתם, עם חכמתם אבל צריך קודם כול לדעת שהם באמת חכמים. מכאן חשיבות המושג אמונת חכמים (מתוך שיעורי הרב על תורת התולדות).

ראה דברי השל"ה, מסכת שבועות, קצ"ב (לפי דפוס אמשטרדם): ובאמרו אין מקרא יוצא מדי פשוטו ולא אמר מקרא נדרש כפשוטו למדנו כי אף על פי שיש שבעים פנים לתורה אין כל אחד מהם מכחיש הפשט ... ואם כן אין רשות לשום חכם לפרש בו פירוש שיכחיש את הפשט שאמרו חז"ל ... ולא מפני חסרון המקרא אלא מפני חסרונו שאין אנו מבינים לשון הקודש אלא כענין שידמה ללשון שאנו שקועים בו בגלותינו.

יש בפירוש רש"י שתי רמות של פשט וצריך להבחין ביניהן: הפשט הפשוט, המידי של הפסוק. ברמה זו אנחנו עוסקים בהבנה מילולית של הנאמר, במורפולוגיה עברית, באטימולוגיה של המילים, בתחביר, בתרגום המילים לצרפתית עתיקה, בדקדוק. אולם רש"י אינו מסתפק ברמה זו. כנאמן למסורת הפרושית הוא הולך בדרכם של חז"ל. המקרא הוא דיבור אלוקי נצחי. לכן המקרא אינו מדבר רק לדור יוצאי מצרים, ואף לא לעם העברי היושב בארצו, אלא גם לדורות הבאים אחרי חורבן הבית, ויש לו מסר עבור כל דור. לשם כך משתמש רש"י במדרש, באגדה. הוא בוחר בין המדרשים השונים אותו מדרש שהופך את המקרא לבעל משמעות עבורנו (מתוך סוד מדרש התולדות, חלק א, עמ' 26).

271 בראשית כז כב.

יציאה מהדטרמיניזם

אוסף עוד נקודה מהותית ביותר: משמעות השורש יצא היא יציאה מהדטרמיניזם. למדנו בעבר את דברי המדרש על הפסוק הנאמר בברית בין הבתרים 'וַיֵּצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הֶבֶט נָא הַשְּׂמִימָה וְסֹפֵר הַכּוֹכָבִים אִם תּוּכַל לְסֹפֵר אֹתָם וַיֹּאמֶר לוֹ כֹּה יִהְיֶה זְרָעֶךָ'²⁷² "נביא את ואין את אסטרולוגוס"²⁷³. גם כאן השתמשה התורה בשורש יצא. אברם היה אז בצומת דרכים והחליט לקחת את גורלו לידיו. הוא החליט להיות אברהם העברי. בדומה לו נמצא יעקב כעת בצומת דרכים. הוא צריך להחליט מיהו רוצה להיות: הוא יכול להסתפק במצבו הזהותי הנוכחי ולהישאר יעקב או להחליט לצעוד לקראת עתידו, להיות ישראל. בחלופה הראשונה, הוא רק צריך לברוח מאחיו כי הוא זומם להרוג אותו. זהו אולי מצב זמני. בחלופה השנייה, הוא נדרש, למרות כל הקשיים שהוא הולך לפגוש בעתיד, להתעלות על מה שהוא כעת. האמירה של התורה 'וַיֵּצֵא יַעֲקֹב' אינה אמירה סתמית. התורה אינה מתעניינת במתן אינפורמציה גאוגרפית. היא באה ללמד אותנו מה הייתה ההכרעה הזהותית היסטורית, ההכרעה ההיסטוריוסופית של יעקב. הוא החליט לצאת לקראת עתידו, עתידו כישראל. הוא החליט לגלות את עומק מידתו, מידת התמימות שבו כאיש תם.²⁷⁴

שאלה: יצחק מברך את יעקב 'וְאֵל שְׂדֵי יְבָרַךְ אֶתְךָ וַיְפָרֵךְ וַיְרַבֵּךְ וְהָיִיתָ לְקֵהָל עַמִּים'.²⁷⁵ האם לא ברור שבזכות ברכה זו יעקב יצליח להיות ישראל? **תשובה:** אנחנו הקוראים היום את סיפורי התורה מתייחסים למסופר כדבר מובן מאליו וזו טעות חמורה. אנחנו שוכחים שבכל צומת יש מספר

272 בראשית טו ה.

273 ב"ר מד ב.

ראה סוד מדרש התולדות, חלק ב, עמ' 59.

274 בראשית כה כז: וַיִּגְדְּלוּ הַנְּעָרִים וַיְהִי עֶשָׂו אִישׁ יָדָע צִיד אִישׁ שָׂדֵה וַיַּעֲקֹב אִישׁ תָּם יֹשֵׁב אֱהָלִים.

מהו צומת היסטורי? מתי אומרים שמאורע מסוים הוא מאורע היסטורי? אירוע שבדיעבד מתגלה שהיה בעל השפעה על העתיד, אפילו אם בזמנו הוא לא נחשב לחשוב, למשל: היציאה של אברהם מאור כשדים. הוא לא היחיד שיצא אבל בדיעבד מתברר שיציאתו הייתה בעלת חשיבות אדירה. אותו דבר לגבי היציאה של יעקב. 'וַיֵּצֵא יַעֲקֹב מִבְּאֵר שֶׁבַע וַיֵּלֶךְ חֶרְנָה'. יעקב יוצא לקראת עתידו כישראל. הוא החליט שעתידו הוא להיות ישראל. מאורע כזה הוא דבר חשוב משום שהוא שייך לאמת של המציאות (מתוך שיעורי הרב על תפארת ישראל למהר"ל).

275 בראשית כח ג.

דרכים ואפשר בנקל לפנות לכיוון אחר. לכן עלינו לחזור שוב ושוב לדברים היסודיים הללו: יעקב הוא היחיד שהיה לו האומץ להיות ישראל התואם את מחשבת הבריאה. פשוטו כמשמעו. לפניו היה אדם הראשון, הנברא הראשון שהיה לו האומץ להיות אדם, כלומר אותה נפש חיה שהבורא רצה שתופיע ביום השישי של ימי המעשה.²⁷⁶ לפניו היה אברהם אבינו, "גדול בענקים",²⁷⁷ "אברהם אוהבי",²⁷⁸ הנברא הראשון שהחליט להמציא את עצמו כעובד ה' וזכה להפוך לשותפו של הקב"ה במעשה הבריאה: 'אֵלֶּה תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהַבְרָאָם בְּיוֹם עֲשׂוֹת יְהוָה אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם'²⁷⁹ - "אל תקרי בהבראם אלא באברהם".²⁸⁰ וכעת יש יעקב שהחליט להיות ישראל.²⁸¹ יש כאן גילוי של אומץ ענקי.²⁸² אשאל אתכם שאלה: בעזרת ה' יגיע המשיח במהרה בימינו. מי יהיה האיש שיהיה לו האומץ להיות הבן אדם בתכלית, המשיח? אספר לכם סיפור חסידי: פעם באו תלמידים לרבי ושאלו אותו מדוע הוא לא

276 בראשית א כד: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תּוֹצֵא אֶתְּךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וְהָיִיתָ לְיִשְׂרָאֵל לְמִינָה וְיָהִי כֵן.

בראשית ב ז: וַיִּצְרָךְ יְהוָה אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֹפָר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נֶשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה.

להרחבה ראה סוד מדרש התולדות, חלק ג, עמ' 84 ועמ' 221.

277 יהושע יד טו, ב"ר יד ו.

278 ישעיה מא ח.

279 בראשית ב ד.

280 ב"ר יב ט: אמר רבי יהושע בן קרחה: בהבראם, באברהם, בזכותו של אברהם. ראה גם מנחות כט ע"ב.

להרחבת הנושא ראה סוד מדרש התולדות, חלק ג, עמ' 141.

281 ברגע שרצון זה מתגלה, מופיע מתחרה - הוא עשו. זה קורה שוב ושוב במהלך בניית הזהות הישראלית. למדתי דרך דברי השל"ה הקדוש ודברים ששמעתי מפי מו"ר יעקב גורדין ז"ל שבכל דור של האבות קם עליהם מתחרה ומתנגד עיקרי: בדורו של אברהם המתחרה היה לוט, בדורו של יצחק המתחרה היה ישמעאל ובדורו של יעקב עשו. נוסף על כל אב מן האבות התגלה מתנגד עיקרי: בדורו של אברהם נמרוד המייסד של "המלכויות", בדורו של יצחק אבימלך הטוען שארץ ישראל היא שלו ובדורו של יעקב - לבן המבקש "לעקור את הכל". כאן קם עשו עם פרויקט מתחרה ליעקב. מי יהיה ישראל האמיתי? אנחנו היום במצב שברור לכולם, גם לכנסייה הנוצרית, מיהו ישראל האמיתי. זה לקח כמעט אלפיים שנה (מתוך שיעורי הרב על תורת התולדות).

282 אנחנו כל כך רגילים לקרוא את הסיפורים האלה עד שאנחנו לא שמים לב כמה אומץ היה צריך לאבות, לכל אחד מהם כדי להיות מי שהבורא רצה שיהיו. האבות מופיעים על רקע הכישלונות של עשרים דורות שקדמו להם, מאדם עד אברהם. איזה אומץ היה צריך לאברהם להיות אברהם! איזה אומץ היה צריך ליעקב כדי להיות ישראל! אחרי אלפי שנים, אחרי שקראנו שוב ושוב סיפורים אלה, זה נראה לנו פשוט, מובן מאליו אבל אין זה כך כלל וכלל. כדי להבין את הנאמר בסיפורים אלה, עליי להיות מופתע בכל פסוק. אין שום דבר מובן מאליו (מתוך שיעורי הרב על תורת התולדות).

המשיח וכך השיב להם: ומה אתכם? זה סיפור עמוק ביותר. אסור לנו לחשוב שהכול מובן מאליו. בלי האומץ של כל אותם ענקים, לא היה קורה דבר, לא היה מתקדם שום דבר.

שאלה: מדוע יצחק מדגיש דווקא את בנות כנען כאשר הוא מדבר עם יעקב? האם האיסור הוא לא כללי יותר?

תשובה: החברה הכנענית תפסה מקום מרכזי בתולדות האנושות דאז, עד כדי כך שהתורה מכנה חלק מארץ ישראל בשם ארץ כנען. זה נושא שצריך ללמוד אותו בפני עצמו.²⁸³ כנען הוא אחד מהבנים של חם, בנו של נח. למדנו פעם שהוא הילד שלא היה צריך להיוולד, לו היה אביו חם שומע בקול אביו נח ולא היה משמש את מיטתו במהלך המבול, בבחינת 'כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ'.²⁸⁴ כנען השתלט בכוח על הארץ שהייתה של בני עבר והם יצאו אז לגלות, כפי שמדגיש זאת רש"י בפירושו לפסוק 'וַיַּעֲבֹר אֲבָרָם בְּאֶרֶץ עַד מְקוֹם שָׂכָם עַד אֵלּוֹן מוֹרָה וְהַכְּנַעֲנִי אֵז בְּאֶרֶץ'.²⁸⁵ "היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם, שבחלקו של שם נפלה כשחילק נח את הארץ לבניו שנאמר 'ומלכי צדק מלך שלם'. במובן זה כנען הוא הסמל לאימוסריות, גם בגלל הדרך שבה הוא נולד וגם בגלל מעשיו הוא. לכן יצחק ורבקה אינם יכולים לראות את יעקב מתחתן עם בנות המקום.

אנחנו רואים אותו קושי אצל כל אחד מהאבות: עם מי אפשר לחתן את הבן כדי שבסופו של דבר ישראל יוכל להופיע. הסביבה שבה חיו לא הייתה מאופיינת בהתנהגות מוסרית, ולכן לא ניתן היה לחתן אותו עם בנות המקום. אולם לא היו גם חסרות בעיות בענף השני של משפחת תרח, משפחת נחור. לכן יצחק צריך לברך את יעקב: 'וְאֵל שַׁדֵי יִבְרַךְ אֶתְךָ וַיִּפְרֹךְ וַיִּרְבֶּךָ וְהֵייתָ לְקַהֲל עַמִּים'.²⁸⁶ אי אפשר לשלוח אותו לפן ארם, בלי להעניק לו ברכה מיוחדת.

קהל עמים

יצחק משתמש בברכה זו בשם "אל שדי" כדי לברך את יעקב וחשוב להבין

283 להרחבת הנושא ראה סוד מדרש התולדות, חלק ב, עמ' 195.

284 ראה סוד מדרש התולדות, חלק ג, עמ' 110-113.

285 בראשית יב ו.

286 בראשית כח ג.

את משמעות שם מיוחד זה.²⁸⁷ בלשון המקובלים השם "אל שדי" הוא השם של מידת היסוד,²⁸⁸ ומידה זו קשורה לפוריות.²⁸⁹ אם כן, יצחק מברך את בנו יעקב ברכה, ראשונה, כדי שהוא יזכה להבטחה האלוקית - אותה הבטחה שניתנה לאברהם אבינו ולאחר מכן ליצחק עצמו, ושנית, כדי שהוא יהיה פורה, כדי שהוא ימצא אצל לבן את זיווגו, לא רק כיעקב, אלא כישראל, גם אם טרם זכה בשם הזה.²⁹⁰ יש עוד ביטוי חשוב הקשור לספירת היסוד: אדון התולדות.²⁹¹ היסוד הוא המוליד את החיים בעולם.

287 בתורת הנגלה יש מספר משמעויות לכינוי זה. הפירוש הראשון של השם "אל שדי" הוא מי שיש לו יכולת להבטיח, מכיוון שיש לו הכוח לקיים. הפירוש השני של השם "אל שדי" הוא כדברי רש"י על בראשית יז א, בד"ה "אני אל שדי": "שיש די באלהותי לכל בריה". ההסבר השלישי לשם "אל שדי" הוא מי ששודד, כלומר שובר, כי הוא חזק יותר, את המערכות. למשל, כדי לתת תשובה לתפילה או כדי לקיים את ההבטחה צריך לשדד את חוקות הטבע (מתוך שיעורי הרב על פרשת לך לך).

כאשר מתגלה ה' כמקיים ההבטחה, משתמש המקרא בשם הוויה. בתקופה הראשונה של היסטוריית העם העברי, מאברהם עד משה, מקבלים האבות הבטחות, אולם רק הבנים זוכים לקיומן. תקופת הבנים מתחילה ביציאת מצרים, לכן רש"י אומר על הפסוק 'וְאָרָא אֶל אַבְרָהָם אֶל יִצְחָק וְאֶל יַעֲקֹב בְּאֵל שַׁדַּי וְשָׁמִי יְהוָה לֹא נִוְדַעְתִּי לָהֶם' (שמות ו ג): "הבטחותי הבטחות ובכולן אמרתי להם אני אל שדי".

ראה סוד מדרש התולדות, חלק א, עמ' 162.

ראה פירושו של רבי אברהם אבן עזרא בשם הנגיד בבראשית יז א: מגזרת שודד, כלומר מנצח ומשודד מערכות השמים. ראה גם דברי הרמב"ן על אתר: ולכן אמר עתה לאברהם אבינו כי הוא התקיף המנצח שיגבר על מזלו ויוליד, ויהיה ברית בינו ובין זרעו לעולם, שיהיה 'חלק ה' עמו' (דברים לב ט), וברצונו ינהיגם, לא יהיו תחת ממשלת כוכב ומזל. ראה זוהר חלק ג, (ויקרא) יא ע"ב: תשיעאה (נ"א א"ל) שדי, דאמר לעלמא די, דהא די ספוקא הוא, וספוקא לא אתי לעלמא אלא מן צדיק דאיהו יסוד עולם, דאמר לעולם די. וגם "שערי אורה" מאת רבי יוסף ג'יקטילה, שער ב.

288 ראה פירושו של רבי אברהם אבן עזרא בשם הנגיד בבראשית יז א: מגזרת שודד, כלומר מנצח ומשודד מערכות השמים. ראה גם דברי הרמב"ן על אתר: ולכן אמר עתה לאברהם אבינו כי הוא התקיף המנצח שיגבר על מזלו ויוליד, ויהיה ברית בינו ובין זרעו לעולם, שיהיה 'חלק ה' עמו' (דברים לב ט), וברצונו ינהיגם, לא יהיו תחת ממשלת כוכב ומזל. ראה זוהר חלק ג, (ויקרא) יא ע"ב: תשיעאה (נ"א א"ל) שדי, דאמר לעלמא די, דהא די ספוקא הוא, וספוקא לא אתי לעלמא אלא מן צדיק דאיהו יסוד עולם, דאמר לעולם די. וגם "שערי אורה" מאת רבי יוסף ג'יקטילה, שער ב.

289 ראה פירושו של רבי אברהם אבן עזרא בשם הנגיד בבראשית יז א: מגזרת שודד, כלומר מנצח ומשודד מערכות השמים. ראה גם דברי הרמב"ן על אתר: ולכן אמר עתה לאברהם אבינו כי הוא התקיף המנצח שיגבר על מזלו ויוליד, ויהיה ברית בינו ובין זרעו לעולם, שיהיה 'חלק ה' עמו' (דברים לב ט), וברצונו ינהיגם, לא יהיו תחת ממשלת כוכב ומזל. ראה זוהר חלק ג, (ויקרא) יא ע"ב: תשיעאה (נ"א א"ל) שדי, דאמר לעלמא די, דהא די ספוקא הוא, וספוקא לא אתי לעלמא אלא מן צדיק דאיהו יסוד עולם, דאמר לעולם די. וגם "שערי אורה" מאת רבי יוסף ג'יקטילה, שער ב.

290 ראה פירושו של רבי אברהם אבן עזרא בשם הנגיד בבראשית יז א: מגזרת שודד, כלומר מנצח ומשודד מערכות השמים. ראה גם דברי הרמב"ן על אתר: ולכן אמר עתה לאברהם אבינו כי הוא התקיף המנצח שיגבר על מזלו ויוליד, ויהיה ברית בינו ובין זרעו לעולם, שיהיה 'חלק ה' עמו' (דברים לב ט), וברצונו ינהיגם, לא יהיו תחת ממשלת כוכב ומזל. ראה זוהר חלק ג, (ויקרא) יא ע"ב: תשיעאה (נ"א א"ל) שדי, דאמר לעלמא די, דהא די ספוקא הוא, וספוקא לא אתי לעלמא אלא מן צדיק דאיהו יסוד עולם, דאמר לעולם די. וגם "שערי אורה" מאת רבי יוסף ג'יקטילה, שער ב.

291 ראה פירושו של רבי אברהם אבן עזרא בשם הנגיד בבראשית יז א: מגזרת שודד, כלומר מנצח ומשודד מערכות השמים. ראה גם דברי הרמב"ן על אתר: ולכן אמר עתה לאברהם אבינו כי הוא התקיף המנצח שיגבר על מזלו ויוליד, ויהיה ברית בינו ובין זרעו לעולם, שיהיה 'חלק ה' עמו' (דברים לב ט), וברצונו ינהיגם, לא יהיו תחת ממשלת כוכב ומזל. ראה זוהר חלק ג, (ויקרא) יא ע"ב: תשיעאה (נ"א א"ל) שדי, דאמר לעלמא די, דהא די ספוקא הוא, וספוקא לא אתי לעלמא אלא מן צדיק דאיהו יסוד עולם, דאמר לעולם די. וגם "שערי אורה" מאת רבי יוסף ג'יקטילה, שער ב.

292 ראה פירושו של רבי אברהם אבן עזרא בשם הנגיד בבראשית יז א: מגזרת שודד, כלומר מנצח ומשודד מערכות השמים. ראה גם דברי הרמב"ן על אתר: ולכן אמר עתה לאברהם אבינו כי הוא התקיף המנצח שיגבר על מזלו ויוליד, ויהיה ברית בינו ובין זרעו לעולם, שיהיה 'חלק ה' עמו' (דברים לב ט), וברצונו ינהיגם, לא יהיו תחת ממשלת כוכב ומזל. ראה זוהר חלק ג, (ויקרא) יא ע"ב: תשיעאה (נ"א א"ל) שדי, דאמר לעלמא די, דהא די ספוקא הוא, וספוקא לא אתי לעלמא אלא מן צדיק דאיהו יסוד עולם, דאמר לעולם די. וגם "שערי אורה" מאת רבי יוסף ג'יקטילה, שער ב.

293 ראה פירושו של רבי אברהם אבן עזרא בשם הנגיד בבראשית יז א: מגזרת שודד, כלומר מנצח ומשודד מערכות השמים. ראה גם דברי הרמב"ן על אתר: ולכן אמר עתה לאברהם אבינו כי הוא התקיף המנצח שיגבר על מזלו ויוליד, ויהיה ברית בינו ובין זרעו לעולם, שיהיה 'חלק ה' עמו' (דברים לב ט), וברצונו ינהיגם, לא יהיו תחת ממשלת כוכב ומזל. ראה זוהר חלק ג, (ויקרא) יא ע"ב: תשיעאה (נ"א א"ל) שדי, דאמר לעלמא די, דהא די ספוקא הוא, וספוקא לא אתי לעלמא אלא מן צדיק דאיהו יסוד עולם, דאמר לעולם די. וגם "שערי אורה" מאת רבי יוסף ג'יקטילה, שער ב.

שאלה: מה משמעות התוספת 'וְהָיִיתָ לְקָהֶל עַמִּים' בברכתו של יצחק ליעקב?

תשובה: אונקלוס מתרגם את הביטוי קהל עמים כך: לכנשת שבטין. יוצא שפירוש המילה עמים בפסוק הוא שנים-עשר השבטים. פירוש זה עולה גם מהמופע השני של ביטוי זה בפסוק הנאמר הפעם עלידי יעקב עצמו כאשר הוא מדבר עם יוסף לפני מותו: 'וַיֹּאמֶר אֵלַי הַנְּנִי מִפְּרֶךְ וְהַרְבִּיתֶךָ וְנִתְתִּיךָ לְקָהֶל עַמִּים וְנִתְתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְזֶרְעֶךָ אַחֲרֶיךָ אַחֲזֶת עוֹלָם'.²⁹² הגמרא דנה במשמעות האמירה 'וְנִתְתִּיךָ לְקָהֶל עַמִּים' והיא שואלת את השאלה הבאה:

ורבי יהודה ורבי שמעון – שבט אחד דאקרי קהל מנא להו? אמרי דכתיב
זייעמד יהושפט בקהל יהודה וירושלים'.

הוריות ה ע"ב

יוצא משאלת הגמרא שכל שבט בישראל יכול להיות לבד עם. ראובן יכול להיות ישראל בסגנון ראובן. שמעון אמנם יכול להיות ישראל אולם בסגנון שמעון וסגנון זה שונה מסגנונו של ראובן להיות ישראל. יש שנים-עשר אופנים להיות ישראל.²⁹³

לכן אנחנו פוגשים ביטוי נוסף "קהל גוים": 'וַיֹּאמֶר לוֹ אֱלֹהִים אֲנִי אֵל שְׂדֵי פְּרָה וּרְבָה גוֹי וְקָהֶל גוֹיִם יְהִי מִמֶּנָּה וּמִלְכִים מִחֻלְצֶיךָ יֵצְאוּ'.²⁹⁴ חז"ל מסבירים - וכך מובא בפירושו של רש"י על אתר, שמשמעות המילה גוי בפסוק היא בנימין ומשמעות המילה גויים היא אפרים ומנשה. כלל ישראל הוא גוי אחד, הוא כלל אחד אבל כלל זה מורכב מעמים שונים - הם השבטים. אפשר היום לציין את האנלוגיה של הקהילות. כל קהילה היא צורה מסוימת להיות ישראל ובאופן תאורטי לפחות כל קהילה יכולה לבד להיות ישראל. במובן זה כלל ישראל הוא מיקרוקוסמוס של האנושות כולה. הוא מורכב מהשבטים והוא צריך להיות אחד. הווה אומר שיש בו, בעצם הריבוי שבו, ממד אוניברסלי, צורות שונות להיות אדם, צורות שונות להיות ישראל. האתגר הוא האחדות. איך להיות אחד בלי להעלים את השונות. להיות אחד באמת. לכן יעקב זקוק להמשך הברכה שיצחק רוצה לתת לו, הברכה על הארץ 'וַיִּתֶּן לָךְ אֶת בְּרֶכְתָּהּ

נציין שבסידור "בית מנוחה" (ליוורנו) שממנו הרב אשכנזי התפלל זמן רב, נוסח הברכה בברכת השיר של שבת (נשמת כל חי) הוא: אדון כל תולדות. ראה עמ' קלד.

292 בראשית מח ד.

293 להרחבת הנושא ראה עמ' 371 – קהל עמים.

294 בראשית לה יא.

אֲבָרְהָם לְךָ וּלְזַרְעֶךָ אֶתְךָ לְרֵשֶׁתְךָ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיךָ אֲשֶׁר נָתַן אֱלֹהִים לְאֲבָרְהָם;²⁹⁵
כי רק בארץ אפשר להיות גוי אחד. בחוץ לארץ אנחנו קהילות, רק קהילות.
אין צורך באחדות כי כל קהילה עומדת בפני עצמה. קהילה זה לא כלל
ישראל, גם אם יש בה המון יהודים. מה שהופך את ישראל לכלל הוא ארץ
ישראל. "אתה אחד ושמך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ".²⁹⁶ מתי
ישראל הוא גוי אחד? רק בארץ.²⁹⁷

גוי זה פוגש בארץ את היריבות של עשו וישמעאל אשר כרתו ביניהם
ברית. מאיפה נובעת הסכנה של עשו? כל עוד עשו היה עסוק רק בנשותיו
הכנעניות, אין כל כך סכנה. הסכנה התגלתה כאשר חזר בתשובה כלפי אביו
בלבד, כי חשב אז שהוא חזר להיות מועמד ראוי להיות ישראל.

295 בראשית כח ד.

296 מתוך תפילת העמידה של מנחה בשבת.

297 ראה למשל את פירוש הרמב"ם למסכת הוריות א א: אלה אשר בזה המקום (ארץ ישראל), הם כל ישראל, ואין להשיח ביוצאים מן הארץ. ראה גם דבריו למסכת בכורות ד ג: שבני ארץ ישראל הם אשר נקראין קהל, וה' קראם כל הקהל ואפילו היו עשרה אחדים, ואין חוששין למי שזולתם בחוצה לארץ כמו שבארנו בהוריות. ראה משנה תורה, הלכות שגגות יג ב: אין משגיחין על יושבי חוצה לארץ, שאין קרוי קהל אלא בני ארץ ישראל.

ראה הוריות ג ע"א: שמע מינה הני הוא דאיכרי קהל אבל הנך לא איכרי קהל.